

Министерство за труд и социјална политика

Република Македонија

Стратегија за Ромите во
Република Македонија

Јануари 2005 година

СОДРЖИНА

I Вовед	стр.4
1. Основни напомени	стр.4
1.1 Цели на Стратегијата	стр.6
1.2 Актери во реализација на стратегијата	стр.7
1.3 Националната стратегија и Декадата за вклучување на Ромите	стр.9
1.4 Иницијална дилема	стр.9
2. Нормативна рамка за рамноправност на граѓаните	стр.11
2.1 Меѓународни документи	стр.11
2.1.1. Документи на Обединетите Нации	стр.11
2.1.2. Документи на Советот на Европа	стр.12
2.1.3. Документи на ОБСЕ	стр.13
2.1.3 Документи на УНЕСКО	стр.13
2.2. Домашна нормативна рамка	стр.16
3. Потребна од водење релевантна статистика	стр.18
4. Локалната самоуправа како примарно ниво на имплементација на Стратегијата	стр.20
5. Нагласената улога на Ромските граѓански организации	стр.23
II. Приоритетни области	стр.25
1. Услови на живеење и домување	стр.25
1.1. Нормативна рамка	стр.25
1.2 . Актуелна состојба	стр.27
1.3 Препораки и активности	стр.29
1.4 Иницијални активности	стр.32
2. Вработување	стр.34
2.1. Нормативна рамка	стр.34
2.2. Актуелна состојба	стр.35
2.3 Препораки и активности	стр.38
2.3.1. Реинтеграција во пазарот на работна сила	стр.38
2.3.2. Програми за развој на претприемништвото	стр.40
2.3.3. Едукација и обука	стр.41
2.3.4. Информации и партиципација	стр.43
3. Образование	стр.44
3.1. Нормативна рамка	стр.44
3.2. Актуелна состојба	стр.45
3.3. Препораки и активности	стр.49
4. Здравство	стр.61
4.1. Нормативна рамка	стр.61
4.2. Актуелна состојба	стр.63
4.3 Препораки и активности	стр.65
5. Социјална помош и заштита	стр.70

5.1. Нормативна рамка	стр.70
5.2. Актуелна состојба	стр.72
5.3 Препораки и активности	стр.74
5.4 Актуелната состојба со Ромите-бегалци	стр.77
6. Заштита на човековите права и прашањето на дискриминацијата	стр.78
6.1. Нормативна рамка	стр.78
6.2. Актуелна состојба	стр.82
6.3 Препораки и активности	стр.84
7. Култура	стр.87
7.1. Нормативна рамка	стр.87
7.2. Актуелна состојба	стр.87
7.3 Препораки и активности	стр.88
8. Медиуми	стр.90
8.1. Нормативна рамка	стр.90
8.2. Актуелна состојба	стр.90
8.3 Препораки и активности	стр.90
9. Жената Ромка и нејзините специфични проблеми	стр.91
9.1. Нормативна рамка	стр.91
9.2. Актуелна состојба	стр.94
9.3 Препораки и активности	стр.95
10. Политичка партиципација	стр.97
III. Препораки за имплементирање на Стратегијата	стр.99
IV Анекс	стр.103
V Користена литература и документи	стр.106

I Вовед

1. Основни напомени

Во последната декада, глобализацијата, како светски процес, меѓу другото, ги интензивира и процесите на конструкцијата и политичката артикулација на етничките идентитети. Овој тренд на интернационализација на малцинските (етничките) права е посебно актуелен за земјите во транзиција, кои го имаат статусот на кандидати за членство во ЕУ или пак тежнеат да го добијат. Секако ваквата заложба ја моделира и агендата на стандарди и критериуми, кои треба да ги вградат овие земји во својата легислатива заради афирмација и заштита на човековите права. Искусствените сознанија укажуваат дека традиционалниот пристап во решавањето на малцинските прашања, кога се во прашање Ромите, не ги дава очекуваните резултати. Имено состојбата со Ромите, во однос на другите етнички заедници, сосема се разликува, па во таа смисла ваквиот пристап, не ја апсолвира оваа проблематика на ефикасен начин. Токму затоа, за овие земји, се наметна и потребата од изготвување посебни национални стратегии за Ромите, кои треба да излезат во пресрет на специфичните потреби и проблеми, со кои перманентно се соочува оваа етничка заедница. Имено, мотивот за конципирање, еден ваков документ, посветен исклучиво на Ромите, е детерминиран од потребата, да се осмисли, сеопфатна и конзистентна политика, која ќе ги идентификува круцијалните теми и проблеми, кои реферираат на одделни специфики кај оваа група, но во рамките на глобално дефинираниот клучен развоен тренд. Секако стратегијата треба да понуди и конкретна операционализирана програма на имплементација на промовираната политика, како и да ги посочи субјектите, односно носителите на таа зацртана политика.

Иако во однос на Ромите, како етничка заедница, Република Македонија има направено значителен позитивен исчекор, во однос на другите држави, сепак, во споменатиот контекст, таа не е исклучок. Сепак досега недостасуваше конзистентна и координирана политика за да се излезе во пресрет на специфичните потреби, кои последици се манифестирани во реалноста. Прифаќањето на Стратегијата за Ромите е израз на волјата и решеноста на владата да го намали постојниот јаз меѓу ромската заедница и мнозинското население и да промовира вистинско мултикултурно општество. Затоа, следејќи го правецот на политичкиот курс зацртан од институциите на Европската Унија, Република Македонија се придружува кон земјите кои покажаа подготвеност за изработка на ваков стратешки документ кој промовира принцип на активна заштита на правата на Ромите. Ова не значи за државата само морална обврска, туку грижата за Ромите е и нејзина законски регулирана должност. Имено грижата на државата реферира на должност да се почитуват наведените права преку соодветна легислатива, но и да се обезбеди нивна институционална заштита преку административни и други мерки неопходни за потполна реализација на прокламираните права.

Од тука, изготвувањето на Стратегијата за Ромите во Република Македонија, произлегува од нејзината аспирација за членство во Европската Унија. Тоа наложува изградба на сеопфатна политика на развој за Ромите усогласна со Копенхашките критериуми за пристап кон ЕУ како и бројни други документи на ЕУ кои директно реферираат на Ромите: Агендата 2000 (1997); ЦОЦЕН принципите (1999) како и политиките на ЕУ за вработување (самитите во Амстердам и Луксембург 1997) и социјалните политики (самитите во Лисабон и Феира во 2000). Сите овие документи упатуваат на конкретна акција и приоритетни мерки со цел да се излезе во пресрет на потребите на ранливите групи, меѓу кои спаѓаат и Ромите.

Исто така, ваквата обврска, е детерминирана и од Нацрт-препораките на Советот на министри на Советот на Европа, кои ги определуваат мерките, кои треба да се имплементираат од страна на државите, во однос на оваа популација. Во таа смисла, секоја од владите има задача да подготви национална, долгорочна, сеопфатна и кохерентна стратегија за интеграција на Ромите во општеството. Како што наведува Агендата 2000, потребно е да се постигне траен развој во социјалната, економската и политичката сфера и особено, да се обезбеди заштита од дискриминација и расизам, вклучително и пристојно домување, соодветно образование и здравствени услуги.

Воедно, решавајќи ги проблемите во овие сфери, оваа стратегија се вклопува и совпаѓа со напорите на владата за намалување на сиромаштијата воопшто, бидејќи Ромите се сметаат како највулнерабилна етничка заедница во Републиката. Фактите говорат дека сиромаштијата на Ромите е многу повисока отколку на било која друга група и таа се темели на бројни акумулирани фактори кои задираат во историјата, традицијата и нивната перманентна социјална ексклузија. Реперкусиите од ваквата состојба се манифестираат негативно врз нивото на образование, пристапот кон јавните услуги, вработувањето, домувањето, здравството и сл. Затоа, потребно е промовирање на *инклузивна полиитика* која ќе овозможи излез од постојниот круг на зависност и дискриминација кои детерминираат долгорочно перпетуирање на сиромаштијата.

Иако досега Република Македонија се обидувала да изгради стандарди за заштита на етничките заедници кои живеат во неа, сепак кога се во прашање конкретно Ромите, евидентно е отсуството на конзистентна државна политика како и координација на напорите и ресурсите. Сепак во изминатиот период постоеле и се реализираат одредени проекти кои се однесуваат на оваа популација, но тие напори биле парцијални и не биле во состојба да ги решат проблемите на пошироко ниво. Во момент кога Република Македонија го промовира квалитетот на мултикултурно општество и чекори кон евроинтеграцијата, мошне е важно да покаже волја и ангажираност во дефинирањето и примената на стратешките приоритети кои се однесуваат на потребите на Ромите. Од посебна важност во овој процес е подобрувањето на капацитетот на претставниците на ромската заедница, факт што обезбедува поквалитетна повратна реакција и сугестии за политиките кои ќе бидат прифатени за имплементација во стратегијата.

1.1 Цели на Стратегијата

На Стратегијата за Ромите во Република Македонија треба да се гледа како на документ, кој претставува облик на афирмативна акција која се применува без разлика на постојната регулатива и права кои реферираат на заштитата на малцинските права. Главната цел на Стратегијата е да промовира јакнење и интегрирање на Ромите во главните општествени и економски текови на Република Македонија преку дефинирање на основните правци за остварување на една осмислена мултидимензионална државна политика, која ќе служи како приоритетна основа врз која ќе се надоврзуваат конкретни проекти кои ќе третираат одредени нејзини сегменти. Се разбира за да може Стратегијата ефикасно да одговори на задачите, приоритетите треба да бидат реално димензионирани и рангирани по важност, со цел листата на добри желби да не ја надмине ефикасноста на осмислената акција.

Истовремено, Стратегијата треба да одговори на реалните потреби, проблеми и приоритети на Ромите и да воведи избалансиран и одржлив пристап, при комбинирањето на зацртаните цели, во сообразност со легално загарантираните човекови права и политиката на државата. Мирната коегзистенција, но и интеграција, со мнозинството, ќе се обезбеди преку подобрување на социјалната позиција на ромската заедница, овозможување на еднаков пристап кон постојните можности, афирмирање на принципот на позитивна дискриминација, како и развивање на идентитетот и културата на Ромите. Некои од прашањата кои се испреплетуваат со дефинираните приоритети се и родовите прашања, како и функционирањето на правната држава од сите нејзини аспекти. Во овој контекст неизоставно мора да бидат вклучени и локалните единици, како примарно ниво на реализацијата на прокламираните приоритети. Единствено мултидимензионалноста во пристапот при креирањето и реализацијата на стратегијата, може да го гарантира нејзиното успешно имплементирање.

Генерални цели на Националната стратегијата за Ромите во Република Македонија се:

- Остварување на севкупна интеграција и партиципација на Ромите во главните текови на македонското општество
- Овозможување на еднаков пристап кон постојните општествени можности
- Намалување на сиромаштијата и социјалната ексклузија кај Ромите како најмаргинализирана група во Републиката
- Остварување долгорочен развиток на ромската заедница од секој аспект
- Подигнување во можни рамки на просечниот квалитет на живот во Републиката преку напорите на државата за подобрување на животните услови и на Ромите
- Намалување на разликите во образовното ниво меѓу Ромите и неромското население

- Обезбедување на целосна ангажираност на македонската држава во подготовката и имплементацијата на приоритетите определени во Стратегијата
- Постигнување на поголемо владеење на правото, како и вклучувањето во државниот-легален систем и услуги на оние Роми кои сеуште ги немаат регулирано тие прашања
- Справување со појавата на предрасуди и дискриминација кон Ромите
- Стимулирање на сите претставници на ромската заедница за поинтензивна и директна ангажираност во сите фази на реализација на Стратегијата
- Создавање на нормативни и институционални претпоставки за реализација на стандардите на Европската Унија, во склад со постојната усвоена регулатива

1.2 Акџери во реализација на стратeгијата

Стратегијата претставува комплексен документ кој не може да претпостави вклучување само на едно ресорно министерство или само на владата, туку императив е во нејзиното креирање, (определување на стратешките приоритети) како и во нејзината реализација, да учествуваат и претставници на ромската заедница (било да се работи за политички претставници и партии, граѓански организации или разни облици на неформално здружување), а со цел да се обезбеди консензус, широка поддршка и успех во имплементацијата на истата. Значи неопходно е воспоставување образец на перманентна комуникација меѓу владата и носителите на влијание во ромската заедница, а со цел да се оствари непосредна артикулација на постојните интереси и нивно успешно инкорпорирање во спроведувањето на замислената политика од страна на државата. Преку тоа ќе се интензивираат демократските процеси во Републиката, правејќи го процесот на донесување одлуки транспарентен, а финално ќе овозможи Ромите како етничка група овој документ да го доживеат како свој. Преку сите овие елементи, Стратегијата добива дополнителна вредност, легитимитет и тежина, а со тоа и шанси за поуспешна имплементација. Се очекува дека сите инволвирани актери на овој начин ќе ја поделат одговорноста за нејзината реализација.

Воедно, Стратегијата како документ, неопходно е да биде резултат на остварен политички консензус меѓу сите релевантни политички партии, што е предуслов за нејзино успешно реализирање. Самата реализација никако не смее да биде обременета од дневната политика било да се работи за национална или локална. Многу е важно избраните стратешки солуции да се согледаат низ призмата на нивните идни подалекусежни консеквенци и ефекти, а со цел да се обезбеди соодветно кадровско екипирање и експертиза.

Процесот на партиципација би требало да биде обмислен и ставен во определена рамка која ќе служи како оперативна шема за вклучување на сите инволвирани страни во овој процес. За потребите на самата Стратегија во рамките на Министерството за труд и социјална политика е формирана работна група составена од лица кои се назначени од страна на различни

министерства и служби, со цел ресорно да ја покриваат секоја од областите. Поточно, откако Стратегијата ќе добие поддршка од Владата како генерална политика, очекувано е имплементацијата да се одвива на ниво на ресорни министерства. Затоа од особена важност е добрата организација и координација на активностите, со цел да се постигне оптимумот капацитет за "апсорпција" на задачите од страна на надлежните органи и нивна успешна имплементација. Во таа смисла неминовно е институционализирање на зацртаната политика за имплементирање на Стратегијата, преку формирање институции и тела во релевантните министерства, како и прецизирање на нивните работни задачи. Исто така, секој ресор би требал да подготви акционен план кој ќе биде дизајниран за сите нивоа на имплементација на национално и локално ниво, поткрепени со соодветно годишно буџетирање. Финално, неизбежен е и систематскиот мониторинг на ефектите од зацртаната политика чиј тренд може да биде мерлив преку однапред определени индикатори и разни други релевантни податоци набљудувани во однапред дефинирани временски рамки.

Посебен акцент потребно е да се даде на ефикасноста и одржливоста на активностите, придружено со разумно и планирано секторско издвојување на средства наменети за делови од Стратегијата.

Во овој контекст би требале да се наведат и бројните странски партнери кои искажале долгорочен интерес за проблемите на Ромите како нивен удел во Стратегијата. Некои од нив како на пример ПЕР (Пројект фор Етхниц Релатионс) го даваат својот придонес преку организирање на округли маси¹ и обезбедување компаративна експертиза, а други се појавуваат како досегашни и идни донори или поддржувачи на идните стратешки приоритети. Овде спаѓаат разни развојни агенции (Светска банка, ЕУ, УНДП, ОБСЕ и УНИЦЕФ) како и странски амбасади или други национални развојни агенции и фондации (ФОСИМ), како и домашни организации кои го имаат потребниот капацитет. Интересот се искажува и преку редовни донорски средби на таа тема организирани врз база на ротирачки домаќин на секоја наредна средба.

1.3 Националната стратегија и Декадата за вклучување на Ромите

Процесот на донесување на Националната стратегија за Ромите во Македонија временски се совпаѓа со Декадата на вклучување на Ромите (2005-2015) и креирањето на нејзините приоритети. Бидејќи обата процеса се регионални и имаат сличен пристап, тие се одвиваат паралелно и испреплетено, што имплицира совпаѓање во дел од приоритетите. Ова посебно важи за глобалните цели на Декадата, како што се: искоренување на

¹ Средбите се остваруваат со поддршка на Шведската влада. На овие средби се среќаваат претставниците на власта, на ромската заедница и експертите од односната област и се дискутираат главните елементи на Стратегијата како и различни коментари за понудената Нацрт-стратегија.

сиромаштијата, елиминација на дискриминацијата и намалување на социјалното исклучување на малцинствата. Основните критериуми за развојност се набљудуваат преку Милениумските развојни цели² и Програмата за социјално вклучување на Европската Унија. Како приоритетни проблеми за Ромите, Декадата ги утврди областите: *домување, образование, здравство и вработување*. Очекувано е приоритетите на Декадата да го добијат централното место меѓу целите и задачите вградени во Националната стратегија за Ромите во Република Македонија.

1.4 Иницијална дилема

Според последните официјални резултати од пописот³, Македонија има 2.022.547 жители, од кои Роми се 53.879 или 2,66% (Види: Анекс Табела 1). Компарирани со пописот од 1994 година, (тогаш Ромите биле 43.707 или 2,2% од населението) се забележува значителен пораст на бројноста на оваа група. Оваа евидентирана бројка на Роми граѓани на Република Македонија ја претставува целната група на која се однесуваат приоритетите опфатени во оваа Стратегија.

Еден од појдовните проблеми за кои иницијално постои свест, е несовпаѓањето на официјално објавениот број на Роми кои живеат во Република Македонија, со неофицијалните исказувања на претставниците на Ромската заедница⁴, кои сугерираат мошне поголема бројност. Секако ваквите бројки би требале да се проверат преку утврдени методолошки параметри за да се овозможи ваквите податоци да претставуваат релевантна основа за идно планирање и делување во правец на стратешките приоритети.

Овој пример на несогласување на официјалните бројки со оние кои се наведени од влица од теренот, не е специфичност карактеристична само за Република Македонија, туку напротив, тоа е честа појава и во земјите од регионот. Јасно е дека бројката која е официјално евидентирана од страна на државата има друга тежина во однос на останатите проценки, но сепак, со цел адекватно да се одговори на потребите на Ромската популација, на ваквите процени треба да се приоѓа конструктивно. Постојат размислувања дека во

² Во Милениумските цели спаѓаат: залагање да се намали недостатокот на приходи, подобро образование и здравствена заштита, борба против гладта и половата нееднаквост, спречување на нарушувањето на животната средина и градење глобално партнерство за развој.

³ Првичните податоци објавени на 01.12.2003, од пописот кој беше спроведен во ноември 2002 година

⁴ Од извори кои доаѓаат од граѓански ромски организации се сугерира дека официјално изразената бројка на ромското население во државата е многу поголема и дека таа изнесува 135.490 или околу 6,7% од популацијата. Најголемата концентрација на Роми според овие податоци е секако во Скопје 69.120, и потоа следат Прилеп 12.000, Куманово 6.500, Струмица 6.500, Тетово 6.000, Штип 5.000, Битола 5.000, Кочани 3.500, Велес 4.000, Винаца 3.000, Гостивар 3.000, Кичево 3.000 итн. Извор: Елезовски Ашмет "Помеѓу фикцијата и реалноста", 2003 Други извори (повторно од Ромската средина) сметаат дека реалната бројка на Ромите во Македонија е некаде околу 80.000 (или 3,9%) Таа бројка е наведена од граѓанската организација Центар за едукација "Darhija" Zoon, Ina Roma Access to Employment in FYR Macedonia, Conference held in June 2004 in Skopje, Macedonia

Република Македонија постојат Роми, кои воопшто не се евидентирани од страна на системот, иако веќе со генерации живеат во неа. Истовремено, сепак постои реален проблем на определување на точната бројка, заради динамичната мобилност на Ромската поуплација, која е подложна на емигрирање заради лошата економска состојба. Исто така, населението кое се смета дека не е опфатено со официјалните статистички бројки, има свои трендови на наталитет и морталитет, на неевидентирани прилив во одредени временски периоди, или пак дел од нив, во некои од претходните пописи, се пријавувале како припадници на други етнички групи, што е причина овој дел од Ромите да биде несоодветно презентираан. Заради контроверзноста која го следи ова прашање во секоја држава, посебно од причина што може и политички да се инструментализира, меѓународните организации кои имаат искуство со ова прашање, препорачуваат во обидот да се направи реална процена, како меродавна, да се земе вредноста која се движи меѓу двете крајно спротивни бројки⁵.

Постои свест дека овој проблем предизвикува бројни дилеми кои често можат да добијат и определена несакана политичка димензија, врзана и со досегашните трансформации на македонскиот политички систем, но гледано од аспект на практичната применливост на Стратегијата, побудата за откривање на приближната реална бројка е од поинаква природа. Имено мерките, кои ги предвидува Стратегијата, за да може реално да бидат димензионирани, неопходно е да се знае колкава е популацијата која би била опфатена со тие мерки (било да се работи за домување, здравство, образование и сл.). Бидејќи активностите повлекуваат и ангажирање на бројни домашни, но и странски ресурси, мошне е важно да се знае приближниот обем на потенцијални корисници на тие ресурси, со цел да се постигне соодветно ефикасно планирање. Од таа причина, Република Македонија има директен интерес да ја определи реалната бројка на Роми кои живеат во неа, како и да направи поконкретно евидентирање на условите во кои тие живеат и потребите кои ги имаат.

Населението што ќе биде опфатено во рамките на стратешки зацртаните приоритети се оние граѓани на Република Македонија кои лично се идентификуваат и се изјаснуваат дека припаѓаат на Ромската етничка заедница.

2. Нормативна рамка за рамноправност на граѓаните

Според член 118 од Уставот на Република Македонија, "меѓународните договори што се ратификувани во согласност со Уставот се дел од внатрешниот правен поредок и не можат да се менуваат со закон". Исто така, членството на Република Македонија во меѓународни организации повлекува почитување на обврските кои произлегуваат од меѓународното право.

⁵ Други организации се обидуваат да ја добијат постојната слика на теренот преку финансирање на анкетни активности (како УНДП во Црна Гора) и во оваа смисла слични активности се навестуваат следната есен и во Република Македонија, преку кои ќе се направи обид да се осознае приближната бројка на Роми кои живеат на ова подрачје.

Следи листата на документи врз основа на кои се засновува реализацијата на бројни права на сите граѓани на Република Македонија, вклучително и на Ромите. Дел од овие документи се конвенции превземени по пат на сукцесија до 1990 година, како и конвенции ратификувани од Република Македонија:

2.1 Меѓународни документи

2.1.1. Документи на Обединетите Нации

- Меѓународна конвенција за спречување на трговија со жени и деца (1921)
- Универзална декларација за човекови права (1948)
- Конвенција за спречување на трговија со луѓе, експлоатација, проституција и друго (1950)
- Конвенција за статусот на бегалците (1951)
- Конвенција за политичките права на жената (1953)
- Конвенција за статусот на лицата без државјанство (1954)
- Конвенција која се однесува на мажење, минимум години за мажење и регистрација на бракови (1962)
- Конвенција за елиминирање на сите форми на расна дискриминација (1965)
- Меѓународен пакт за економските, социјалните и културните права (1966)
- Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права (1966) и Факултативниот протокол кон Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права (1966)
- Протокол за статусот на бегалците (1967)
- Конвенција за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените (1979)
- Конвенција против тортура и другите свирепи, нехумани или понижувачки казни или постапки (1984)
- Втор факултативен протокол кон Меѓународниот пакт за граѓански и политички права за укинување на смртната казна (1989)
- Конвенција за правата на детето (1989)
- Конвенција за издавање изводи од матична книга на повеќе јазици (1991)
- Виенска декларација и Програма за акција (1993)

2.1.2. Документи на Советот на Европа

- Европска конвенција за заштита на човековите права и основните слободи и Протоколите 1,4,6 и 7 (1950 и Протоколите во 1952, 1963, 1983, 1984)

- Европска социјална повелба (1961) со Дополнителен протокол (1988) и Протокол со кој се врши измена и дополнување на Европската социјална повелба (1991)
- Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства (1995)
- Европска културна конвенција (1995)
- Протокол бр.2 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи кој се однесува на компетентноста на Европскиот суд за човекови права да дава соодветни мислења (1997)
- Протокол бр.3 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи со кој се изменуваат и дополнуваат членовите 29,30 и 34 од Конвенцијата
- Протокол бр.4 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи кои обезбедуваат определени права и слободи поинакви од тие што се содржани во оваа Конвенција и во Протоколот бр.1 (1997)
- Протокол бр.5 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи со кој се изменуваат и дополнуваат членовите 22 и 44 од Конвенцијата (1997)
- Протокол бр.6 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи кој се однесува на забраната на смртната казна (1997)
- Протокол бр.7 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (1997)
- Протокол бр.8 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (1997)
- Европска повелба за локална самоуправа (1997)
- Европска конвенција за заштита од тортура и нечовечки или понижувачки третман или казнување (1997) и протоколите бр.1 (1997), бр.2 (1997)
- Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства (1997)
- Европска конвенција за правата на детето (2003)

Покрај оваа листа на документи, следат и оние кои се потпишани од страна на Република Македонија, но сепак не се формално ратификувани од Собранието:

- Европската социјална повелба и Дополнителниот протокол (потпишани на 05.05.1998)
- Европска повелба за регионални или малцински јазици (потпишана на 25.07.1996)
- Протокол бр.12 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (потпишана на 04.11.2000)

- Протокол бр.13 кон Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (потпишан на 03.05.2002)

2.1.3. Документи на ОБСЕ

- Завршен документ на КЕБС од Хелсинки (1975)
- Завршен документ на Виенскиот состанок (1989)
- Документ од состанокот на Конференцијата за човековата димензија на КЕБС во Копенхаген (1990)
- Париска повелба за нова Европа (1990)
- Конвенција за помирување и арбитража во рамките на КЕБС со Финален протокол (1998)

2.1.4. Документи на УНЕСКО

- Конвенција за борба против дискриминацијата во образованието (1997)
- Конвенција за заштита на светското културно и природно наследство (1997)

Освен оваа листа на документи кои имаат облигаторно дејство врз правниот систем на Република Македонија, кон неа се приклучуваат и оние документи и препораки за делување кои имаат за цел подобрување на ситуацијата на човековите права од секаков аспект⁶.

Од аспект на Стратегија за Ромите во Република Македонија од особена важност се и следниве меѓународни документи:

Копенхашки критериуми. Во 1993 Европската Унија ги постави Копенхашките критериуми за земјите аспиранти за ЕУ. Глобалните критериуми за државите кандидати, промовирани во овој документ, треба да обезбедат институционална стабилност која ја гарантира демократијата, владеењето на правото, човековите права, заштитата на малцинствата; признавањето и функционирањето на пазарната економија сообразно принципите на ЕУ; како и способноста да ги превземе обврските како членка вклучувајќи ја посветеноста на политичките, економските и монетарни принципи на Унијата. Во овој контекст, кога се зборува за состојбата со правата на малцинствата се наложува во фокусот на интересот и залагањата на земјите кандидати да бидат вклучително и Ромите. Битно е да се напомене дека и европските договори кои се потпишуваат со секоја од државите кандидати го содржат членот 6 кој се повикува на почитување на демократските принципи и човекови права признаени со Хелсиншкиот финален акт и Париската повелба за нова Европа.

⁶ Бидејќи овие документи се однесуваат на специфични аспекти, ќе бидат коментирани во приоритетните области наведени подолу во стратегијата.

Водечки принципи усвоени во Тампере 1999 година од страна на Европската Унија. Ова е посебно значаен документ кој ги определува основните одредници на кои земјите кандидати за членство во Европската Унија би требало да обрнат внимание. Основниот акцент на документот е даден на отстранувањето на дискриминацијата и расизмот спрема Ромите, како и на овозможување полна еднаквост во пристапот и шансите за развој во секоја област, посебно во сферата на образованието, вработувањето, домувањето, здравството и родовите односи. Тоа наложува мултидисциплинарен пристап од страна на државата, кој е неминовен за остварување на долгорочни одржливи и ефективни резултати. Единствено на тој начин Ромите ќе имаат потполна и еднаква улога во општеството заедно со сите други граѓани во заедницата.

Нацрт за социјално вклучување. Во рамките на новите документи кои се подготвуваат од страна на земјите членки на ЕУ кои воедно ќе претставуваат обврска и за новите членки и идните аспиранти е и Нацртот⁷ за социјалното вклучување кој опфаќа бројни димензии за вклучување на сите заедници кои живеат на територијата на овие држави. Целта на овој документ е да се наметне обврска на државите да ги вклучат принципите на овој документ во официјалната политика и приоритети на државата, со цел да произведе намалување на сиромаштијата и социјалното исклучување на одредени заедници. Во таа смисла се гледа на спрегата меѓу развивањето на економијата, вработувањето и социјалните мерки и политики како суштинска за ефикасно решавање на ваквиот тип проблеми.

Документот дава акцент на потребата од мултидимензионален пристап кон проблемот на сиромаштијата и социјалното исклучување, кој се манифестира преку: долгорочна зависност од низок и неадекватен приход, долгорочна невработеност, невозможност да се оствари работен стаж и врз база на тоа да се стекнат одредени права, постоење на низок степен на образование или неписменост, лоша семејна средина и услови, хендикепираност или лоша здравствена состојба, живеење во средина која е повеќекратно запоставена, бездомништво, емиграција како и дискриминација врз база на припадност на одреден етницитет или раса⁸.

Во контекст на социјалната инклузија треба да се гледа преку целокупниот развој на државата, со акцентирање на содејството на разните политики за соочување со предизвиците кои се долгорочни. Се претпочитува балансиран развој помеѓу целите за подобрување на животниот стандард, зголемување на вработеноста балансирање на јавните приходи и успешно

⁷ Commission of the European Communities, Commission Staff Working Paper, Social Inclusion in the New Member States, A Synthesis of the Joint Memoranda on Social Inclusion, Brussels, 22.06.2004

⁸ Како дополнителни ризици за растечка сиромаштија документот ги наведува: реструктурирање на пазарот на трудот наспрема трендовите на глобализација; рапиден раст на информативната технологија; стареење на популацијата; зголемен степен на зависност на популацијата од различни социјални програми; промени во структурата на домаќинствата; индустриско и земјоделско реструктурирање; дополнително намалување на шансите за вработување на одредени категории работници посебно оние кои немаат стручна спрема и повозрасните; постоење на пасивни рурални краишта кои го перпетуираат невработувањето и кои претставуваат можен ризик за продуцирање емиграција.

социјално вклучување. Се очекува дека сите овие мерки заедно да придонесат во намалувањето на сиромаштијата како една од поприоритетните цели.

Основните предизвици кои се идентификуваат од земјите членки, а кои се висококомпатибилни со мерките и политиките кои една држава би требало да ги превземе и, во однос на Ромите, се следниве:

- создавање услови за зголемување на интегрираноста во пазарот на трудот на подолгорочно невработените и ризичните групи кои се сиромашни и социјално исклучени;
- обезбедување сеопфатни системи на социјална заштита кои нудат минимум средства кои обезбедуваат достоинствен живот, но истовремено ја отстрануваат демотивираноста за барање работа;
- развивање на програми за континуирана едукација посебно на ризичните групи и надминување на предвременото напуштање на образовниот систем;
- подобрување на квалитетот и пристапот до јавните услуги посебно здравството, социјалните услуги, домувањето и транспортот;
- надминување на високиот степен на социјална ексклузија и дискриминација, особено на одделни етнички групи, како и на Ромите, но и други ризични групи како луѓе кои живеат во институции и лицата со посебни потреби;
- јакнење на политиките кои даваат поддршка на семејството, социјалните мрежи и заштита на правата на децата

Со цел да се одговори на вака поставените предизвици треба да се развијат ефективни политики и програми, како и, да се воспостават механизми и процедури, кои ќе помогнат во координирањето и вклучувањето во главните текови на општеството. Тоа ќе се реализира преку конкретни акции, мобилизација на сите актери и обезбедување ефективна имплементација на политиките.

Успешноста на социјалната инклузија непосредно зависи од:

- навремено планирање на зацртаните активности и нивно вклучување во националниот буџет, но водејќи сметка за буџетските приоритети и можности;

- јакнење и координација на политиките на социјална инклузија меѓу сите одговорни владини ресори кои ја тангираат и ја превенираат сиромаштијата;

- развивање на ефективни мерки за поддршка на овие приоритети меѓу социјалните партнери и граѓанските организации;

- обезбедување на имплементација и мониторинг на политиките кои ќе се применат;

- обезбедување на поддршка на мрежи во општеството и на семејства, заедници и граѓански организации кои работат во оваа насока;

- остварување јасна поделба на надлежностите меѓу националните, регионалните и локалните авторитети;

- прибирање релевантни статистички податоци за најранливите категории кои се недоволно покриени со досегашните мерки;

- евалуирање на политиките и програмите, како и развивање индикатори кои ќе ја отсликат мултидимензионалната природа на социјалната ексклузија и запоставеноста на одредени права на групите со ниски приходи.

2.2. Домашна нормативна рамка

Преку вградувањето на највисоките стандарди на почитување на човековите права во нејзиното законодавство, Република Македонија се легитимира како политички систем кој покажува отвореност и приемчивост кон модерните демократски процеси. Во таа смисла новиот Устав на Република Македонија од 2001 година, во својата **преамбула** експлицитно го наведува ромскиот народ заедно со другите народи кои живеат во државата како носители на самостојноста и суверенитетот на заедничката држава. Поконкретно, *"Граѓаниите на Република Македонија, Македонскиот народ, како и граѓаниите што живеат во нејзините граници, кои се дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ.., превземајќи ја одговорноста за сегашноста и иднината на нивната татковина,.., еднакви во своите права и обврски кон заедничкото добро-Република Македонија- ..одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава, со намера да се воспостави и зацврсти владеењето на правото, да се гарантираат човековите права и граѓанските слободи, да се обезбеди мир и соживој, социјална правда, економска благосостојба и напредок на личниот и заедничкиот животој.."* Со претходниот, а сега и со новиот Устав Република Македонија е првата земја во која Ромите се споменати и уставно признати како конститутивен народ. Согласно постојните одредби тие се еднакви во своите легално загарантирани права и обврски, како и сите други граѓани во Републиката.

Покрај основата која ја дава преамбулата, самиот текст на Уставот ги наведува основните човекови права врз кои се темелат обврските на државата кон секој граѓанин на Република Македонија, вклучително и Ромите, и кои ја детерминираат основата врз која се надоградува останатата регулатива.

Меѓу темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија е и вслободнојо изразување на националната припадност, соодветна и правична застапеност на граѓаниите кои припаѓаат на сите заедници во организирани државни власт и други јавни институции на сите нивоа⁹.

Исто така, вРепубликата им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на сите заедници.. припадниците на заедниците имаат право да основаат културни, уметнички, образовни институции како и научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет¹⁰.

⁹ Член 8 алинеја 2 од Уставот, 2001 година

¹⁰ Член 48 од Уставот

Уставот го гарантира и правото на образование: *в Секој има право на образование. Образованието е достапно на секој под еднакви услови. Основното образование задолжително и бесплатно.¹¹ В Припадничките на заедниците имаат право на настава на свој јазик во основното и во средното образование на начин утврден со закон. Во училиштата во кои образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик.¹²*

Слободата на здружување е исто така загарантирана: *в На граѓаните им се гарантира слободата на здружување заради осигурување и заштитата на нивните политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања. Граѓаните можат слободно да основаат здруженија на граѓаните и политички партии, да преиспитуваат кон нив и од нив да отстапуваат.¹³*

Сите видови на дискриминација се забрануваат во член 54 ст.3 *в..организувањето на слободите и правата не може да биде дискриминаторско по основ на пол, раса, боја на кожа, јазик, вера, национално или социјално потекло, имотна или општествена положба.*

Она што е специфика за Република Македонија е и уставната поставеност на посебни тела и процедури кои обезбедуваат учество и консултација на сите етнички заедници во процесот на одлучување за важни политички прашања и кадровски решенија.

За таа цел Собранието основа Комитет за односи меѓу заедниците, кој е составен од 19 члена од кои, по седум членови од редот на пратениците во Собранието Македонци и Албанци и по еден член од редот на пратениците Турци, Власи, Роми, Срби и Бошњаци. Во случај ако некоја од заедниците нема пратеници, Народниот правобранител по консултации со релевантните претставници на тие заедници, ги предлага останатите членови на Комитетот. Ова тело има задача да разгледува прашања од односите меѓу заедниците во Републиката и дава мислење и предлози за нивно решавање на Собранието кое е должно нив да ги разгледува. Во случај на спор во врска со спроведување на постапката за гласање во Собранието¹⁴, Комитетот е тој кој финално одлучува со мнозинство гласови од членовите за тоа дали ќе се спроведе постапката.

Согласноста на претставниците на различните етнички заедници исто така се јавува како предуслов при конституирањето на Републичкиот судски совет¹⁵, Уставниот суд¹⁶ како и на Народниот правобранител¹⁷. Во овие случаи

¹¹ Член 44 од Уставот

¹² Член 48 од Уставот

¹³ Член 20 од Уставот

¹⁴ Која е определена во чл.69 ст. 2 од Уставот: За закони кои директно ги засегаат културата, употребата на јазиците, образованието, личните документи и употребата на симболите собранието одлучува со мнозинство гласови од присутните пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од присутните пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РМ. Спорот во врска со примената на оваа одредба ја решава Комитетот за односи меѓу заедниците.

¹⁵ Во член 104 од Уставот се вели дека Републичкиот судски совет го сочинуваат седум членови кои ги избира Собранието. Од нив тројца кои треба да бидат истакнати правници се избираат со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници при што мора да има

при гласањето основниот критериум е припадноста на некоја од заедниците, без разлика на партиската припадност.

Покрај Уставот, како најширок нормативен акт, бројни аспекти кои се вклучени во Стратегијата, се предмет на регулирање и во други законски и подзаконски акти, кои ќе бидат поконкретно наведени во рамките на приоритети зацртани во овој документ.

3. Потреба од водење релевантна статистика

Во дефинирањето на целите на Стратегијата и нејзината имплементација неопходно е да се располага со релевантни податоци што се однесуваат на повеќе аспекти од животот на Ромите. Со цел тие да се идентификуваат како ранлива група соочена со ризикот од сиромаштија и социјална експлуатација, неопходни се статистички показатели кои ќе го поткрепат тој факт. Вакви податоци се неопходни и за да се добие објективна слика за фреквентноста на случаите во кои се јавила дискриминација на Ромите¹⁸.

Статистиката фокусирана на состојбите во ромската заедница, од аспект на заштитата на човековите права може да се дефинира како компонента од:

- **легислативата:** како фундаменталното право да се биде ослободен од било каква расна дискриминација, која треба да се интерпретира како имплементирање на правото на жртвата да собере статистички податоци за кршење на правата по расен или етнички основ, ако таквите податоци бидат критична евиденција која ја докажува дискриминацијата.

- **обврска на државата:** позитивна обврска за владата да обезбеди ефективна еднаквост независно од расната или етничката припадност, што подразбира собирање, процесирање, анализа и употреба на неперсонализирани статистички податоци изразени по етникум.

За таа цел, упатно е да се води квантитативна датотека која е неопходна за иницијално креирање осмислена национална политика која, потоа, ќе ги евидентира развојните трендови на истата. Само со помош на квалитетни квантитативни податоци сите актери (владата, донорите, како и

мнозинство гласови од вкупниот број пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РМ.

¹⁶ Во член 109 од Уставот се вели дека Уставниот суд го сочинуваат девет судии избрани од Собранието од кои шест се избираат со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, а тројца судии се избираат со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници при што се бара и мнозинство од гласовите од вкупниот број на пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РМ.

¹⁷ Чл 77 од Уставот наведува дека Собранието избира народен працевобранител со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници при што мора да има мнозинство гласови од вкупниот број на пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во РМ.

¹⁸ Согласно меѓународните норми за заштита на приватноста, да се приберат статистички податоци кои ќе служат како индикатори со кои ќе се процени и ќе се испита раширеноста на расната дискриминација во кривично-правниот систем, вклучувајќи податоци кои се однесуваат на расниот/етничкиот идентитет на жртвите на криминалот, како и на лицата, приведени, обвинети, изведени на суд и осудени за различни дела.

партнерите кои се вклучени во имплементирањето) можат да бидат инволвирани во дефинирањето на приоритетите и мерките за прогрес на Стратегијата.

Се подразбира дека прибирањето на податоците не е едноставна задача, бидејќи применетата методологија и прецизноста често се доведуваат во прашање. Тоа е причина, различни актери, за исти податоци во одреден политички контекст, да даваат спротивна интерпретација. Во оваа смисла препорачливо е да се формираат посебни тела во рамките на различни министерства кои ќе ја следат состојбата во имплементацијата на приоритетите наведени во Стратегијата, преку собирање на релевантни податоци кои го индицираат трендот¹⁹.

Во оваа смисла надлежните органи треба да обезбедат:

- изготвување на Прирачник за јавните служби во кој ќе се дефинираат индикаторите неопходни за фокусиран етнички мониторинг по ресори²⁰;
- податоци за вработените во администрацијата (органите на власта) што дава слика за застапеноста на одделни групи и утврдување дали постои тренд на зголемување на претставеноста (подобрување на етничкиот профил на вработените);
- изготвување на редовни периодични извештаи за достигнувањата и реализацијата на зацртаните програми и политики на Стратегијата.

Со цел собирањето на податоци да биде непристрасно и да се заштити приватноста на граѓанинот, потребно е изготвување на протокол во кој подетално ќе биде регулирана постапката на собирањето, чување и користење на податоците. Одредени податоци би можело да се собираат и систематизираат и во канцеларијата на јавниот правобранител.

Во овој контекст, за да се обезбеди компаративност на податоците меѓу земјите членки на Европската Унија, препорачливо е индикаторите да бидат унифицирани со вЛакен индикаторите на социјална ексклузија²¹.

¹⁹ Тоа е и причината што во јули 2000 година Директивата за еднаквост на Европскиот Совет експлицитно ја вклучува статистиката во можното етаблирање на дискриминација, па во таа смисла оваа одредба ги унапредува можностите во иднина за антидискриминаторна регулатива, посебно кога постојат систематски предизвици на нееднаквости. EC DIRECTIVE 2000/43, para.15

²⁰ Во Прирачникот да се објасни точно кои податоци се собираат, за кои категории на лица, како се споредуваат податоците, методологија на собирање и обработка на податоците, како и кои активности ќе се превземат со нив

²¹ Советот на Европа ги дефинираше овие индикатори, кои беа усвоени од страна на Европската Унија во Лисабон, март 2000 година. На овој начин владите се обезбедуваат со водичи за собирање податоци кои содржат десет впримарни и осум всекундарни индикатори (посебно за сиромаштијата и здравјето). Иако овие индикатори не предвидуваат собирање податоци по етничка основа, сепак како определба препорачливо е обезбедувањето такви податоци..

4. Локалната самоуправа како примарно ниво на имплементација на Стратегијата

Бидејќи проблемите на Ромите најакутно се манифестираат во контекст на локалните прилики и услови на живеење, разбирливо е дека успешноста на Стратегијата е првенствено условена од нејзината практична реализација на локално ниво. Зацртаните стратешки задачи се очекува да добијат своја полна поддршка при реализацијата посебно од оние локални единици во Република Македонија во кои постојат побројни Ромски населби²². Во таа смисла стратешките заложби и нивната имплементација во иднина би требале да претставуваат обврска и за локалните власти.

Од аспект на легалната поставеност на системот, Ромите можат да ги остваруваат своите права преку своите избрани претставници во локалните органи на власта, но и преку формите на директна демократија определени во Уставот и законите. Во тие рамки, постои и отворена можност за употреба и на ромскиот јазик, која деривира од член 7 став 6 од Уставот: *"Во единициите на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единициите на локалната самоуправа, одлучуваат организациите на единициите на локалната самоуправа."* Во оваа смисла Уставот ја гарантира и комуникацијата на граѓанинот и институциите на локалната власт на неговиот мајчин јазик²³.

Процесот на децентрализација, а и ваквата уставна поставеност на локалната самоуправа, секако детерминира и соодветни надлежности на локалните власти. Со оглед на тоа дека активностите предвидени во стратегијата се мултидимензионални, по својот карактер, и често се преклопуваат и испреплетуваат, мошне е важно да се има предвид колкав е обемот на надлежностите на локалните власти, како и кои се областите на кои тие реферираат. Поконкретно, според Законот за локална самоуправа од 2002 година, кој ќе биде во сила по следните локални избори во 2005 година, изворни надлежности на општините се:

²² Според последните официјални податоци, населени места (општини) со најголема концентрација на Роми се: Битола 2613, Гостивар 2237, Винаца 1230, Дебар 1079, Кичево 1630, Кочани 1951, Куманово 4256, Прилеп 4433, Тетово 2357, Штип 2195, Скопје 23475 (од кои Шуто Оризари 13.342, Центар 977, Чаир 3240, Горче Петров 1249, Гази Баба 2082 и др.)

²³ Член 7 Ст.4 определува: *в*Кoj било граѓанин кој живее во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата, може да употреби кој било од службените јазици и неговото писмо. Подрачните единици надлежни за тие единици на локалната самоуправа одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службените јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонскиот јазик и неговото писмо како и на службениот јазик и неговото писмо што го употребува граѓанинот.

- Урбано и рурално планирање (планирање, издавање дозволи за изградба на објекти од локално значење, согласно законот со кој се дефинираат градежниот простор и земјиште);
- Заштита на животната средина и на природата (мерки за заштита на загадувањето на водите, воздухот и земјата; заштита на природата од бука и јонизирачка радијација);
- Планирање и управување со локалниот економски развој; утврдување на развојните и структурните приоритети; управување со локалната економска политика; поддршка на развој на мали и средни претпријатија и претприемништво на локално ниво; учество во основање и развој на локална мрежа на институции и агенции и промовирање партнерство;
- Организирање и управување со комуналната инфраструктура: водоснабдување; улично осветлување, транспорт, јавна чистота; средување на отпадните води и сл.;
- Развој на културата и заштитата на културното наследство: негување на фолклорот, обичаите, старите занаети и слични културни вредности;
- Развој на спортот и рекреацијата;
- Организирање и изградба на објекти за социјална грижа и грижа за децата: детски градинки, домови за стари лица, социјална грижа за лица со посебни потреби; грижа за деца без родители; за деца со посебни образовни и социјални потреби; за деца од семејства со еден родител; за бездомници; за социјално загрозуени поединци; болести на зависност; подигање на свеста на јавноста за овие потреби; остварување на правото на воспитување на деца од предучилишна возраст;
- Организирање и подобрување на образованието: основање, финансирање и администрирање на основното и средното образование во соработка со централната власт;
- Организирање, изградба и одржување на мрежа на организации и објекти од примарното здравство: управување со мрежата на јавни здравствени организации и објекти од ПЗЗ; здравствена едукација и унапредување на здравството; превентивни активности; здравствен надзор над заразните болести; грижа за пациенти со специјални потреби (ментални болести, злоупотреба на деца и др);
- Мерки на заштита и спасување на граѓаните и материјалните добра од воени разурнувања, природни непогоди и пожари.

Генерален впечаток за сите земји во регионот, е дека најслабата алка во системот на примена на стратешките приоритети, е токму локалната самоуправа. Со цел да се избегне тој тренд, и приоритетите да не бидат само декларативни, потребно е да се инсистира локалната администрација како прво ниво на комуникација со граѓаните, да го почитува принципот на еднаков пристап и недискриминација на сите граѓани, вклучително и на

Ромите. За ова е потребно да се обезбеди и јавно изразена поддршка од сите политички актери на локално и национално ниво без разлика дали се во позиција или опозиција. За да се постигне саканата цел се препорачува активно вклучување на ЗЕЛС²⁴, како фактор кој ќе ги стимулира тие процеси и ќе иницира потпишување на официјален документ од страна на сите негови членки кои на себе ќе ја превземат оваа одговорност. За поефикасно сервисирање на потребите на граѓаните во оваа смисла локалните власти можат:

- да востановат локален механизам за исполнување на стратешките цели;
- да определат посебни буџетски ставки за определени интервенции на локално ниво наменети за Ромите;
- преку претходно припремени проекти активно да бараат средства за определени стратешки програми, било да се работи за централната власт која е одговорна за недовлно развиените подрачја или да се работи за други донори, кои тие не се во состојба да ги финансираат;
- да работат на креирање на свест кај локалното население од страна на локалните власти за проблемите на Ромите;
- во локалните единици, каде што недостасува, да основаат граѓански информативни центри, за поадекватно информирање на граѓаните како да ги остварат своите права;
- во случај во составот на Советот да не бидат избрани членови Роми, тогаш да се востановат облици на нивно консултирање, за прашања кои ги тангираат нивните интереси (на пример советници при градоначалникот и сл);
- сите овие активности да се одвиваат на транспарентен и одговорен начин.

Ваквиот ангажман на локалните власти, исто така, повлекува одговорност и на Ромите за решенијата и активностите кои тие ги превземаат, што претпоставува и нивно активно вклучување. Јакнењето на капацитетот на ромските политички претставници, како и на граѓанскиот сектор, произведе кадри кои покажуваат умешност и спремност да се инволвираат во сите нивоа на донесување на одлуки, особено за проблеми и прашања кои се однесуваат на самата нивна заедница. Со тоа локалните власти ќе бидат во состојба да идентификуваат претставници на оваа етничка заедница, со чија помош и партнерство, би можеле да се креираат успешни локални развојни стратегии и политики. Воедно, граѓанскиот сектор се јавува како коректив во оваа релација, во случај кога ќе затаи локалната администрација.

Препорака е сите мерки и политики кои локално се превземаат за Ромите, во случај да постојат и други групи на население, кои исто така се наоѓаат во таква или слична положба, да се применуваат и за тие категории население.

²⁴ Препорачливо е да се создаде мрежа на локални власти кои имаат слични потреби врзани со Ромите, со цел размена на информации и искуства во врска со тоа.

Ова е нужно за да се избегнат евентуалните негативни реакции за наводно фаворизирање на Ромите во однос на другите.

На крај, локалната власт освен што треба да игра поактивна улога во креирањето на локалните потреби и стратешки приоритети има потреба да го јакне својот капацитет за поумешно управување, комуницирање со жителите на општината и развојно планирање.

5. Нагласената улога на Ромските граѓански организации

Во последната декада во Република Македонија се основаат и работат бројни ромски граѓански организации кои практично ја покриваат целата територија на државата²⁵. Фокусот на нивното интересирање е диверзифициран, така што, дел од нив, првично од хуманитарни прераснаа во организации кои се занимаваат со женските прашања и проблеми, со човековите и граѓанските права, со културата, образованието итн. Истовремено, активистите во тие организации се изградуваат и обучуваат преку формални или неформални облици на образование, формирајќи една критична маса на лица кои се спремни и умеат да работат и да се фатат во костец со предизвиците кои постојат во нивната заедница.

Бидејќи успехот на активностите предвидени во оваа Стратегија непосредно зависат од степенот на директниот ангажман на лица од ромската заедница, меѓу останатите посебно и на овие граѓански организации, неопходно е, покрај консултирањето со тие организации за различните стратешки препораки и приоритети по области, да се искористат и потенцијалите на овие организации за реализација на истите, што значи да претставуваат *партнери* на државата, посебно на ромските политички партии и органите на локалната самоуправа²⁶.

Воедно, при работењето на стратешките приоритети, препорачливо е организациите да не се расплинуваат со активности во многу различни области, повеќе отколку што можат квалитетно да покријат, туку тие треба сериозно и продлабочено да опфатат лимитиран број на активности, онолку колку што можат да одговорат со својот постоен капацитет и расположлив човеков капитал.

Мотивацијата за работа во една граѓанска организација во основа би требала да содржи и елементи на алтруизам и солидарност кон сопствената етничка заедница. Затоа, потребно е присуство на поголем акцент за лично изградување на индивидуата-волонтер која понатаму ќе биде позитивен пример во својата средина. И покрај тоа што се разбирливи мотивите за економската димензија за ваквиот вид ангажирање, сепак нагласокот на членството треба да биде ставен врз желбата за самопомош на сопствената

²⁵ Интересен е фактот дека Ромите се почесто се здружуваат и формираат граѓански организации со цел да се помогнат меѓусебно и да ги заштитат своите интереси како група. Тој тренд меѓу Ромите е почест во однос на други етнички групи во Македонија.

²⁶ Во оваа група можат да се вбројат различни организации кои целат кон различни програми и проекти: граѓанско советодавни центри, семејни советувашишта, образовни центри, младински центри, клубови, прифатни центри, итн.

заедница и несебичното залагање, посебно во период кога се очекуваат крупни промени како резултат на содејство на националните стратешки приоритети и Декадата на Ромите. Исто така, потребно е надминување на постојната статичност и персонална непроменливост, кога се во прашање раководните функции кај некои од организациите.

Сигурно дека е потребно Ромите-активисти и понатаму преку дополнителната скроена обука да го јакнат капацитетот и лидерските способности. Податноста за обука на ромските граѓански организации е посебно позитивна, од причина што голем дел од членството е младо по возраст. Обуката ќе треба во иднина да опфаќа: умешно пишување на предлог-проекти; раководење со проектен циклус; мобилизација на локалните извори; долгорочно планирање на сопствената одржливост како организација; умевање да се прибираат финансиски средства од различни извори; умевање да се направи проектен буџет (подготовка, планирање) или финансиски извештај; менаџирање на организацијата, работење со компјутери и сл. Овие обуки би можеле како и досега да се поддржат од странски организации преку практично спроведување на истите, но и дел од ромските организации се веќе оспособени и самите да вршат обука.

Се очекува граѓанските организации да бидат и промотори на прогресивни идеи на подолгорочна основа, каде главната задача ќе биде сеопфатно градење на јавната свест кај ромската популација за надминување на определени навики и традиции кои го попречуваат натамошниот развиток на заедницата. Исто така потребата од постоење на меѓусебна координација и комуникација никако не би требала да се изостави. Постарите граѓански организации кои имаат веќе дефинирани капацитети, треба да им помагаат и да ги подучуваат помладите, кои од своја страна ќе ги постават основите и ќе се самоизградуваат и вклопуваат во својата средина.

Освен преку телата кои ќе бидат основани за самата имплементација на Стратегијата, ромските граѓански организации се упатуваат да соработуваат и со владата преку новоотворената Канцеларија за врски меѓу невладините организации и владата. Тоа претставува уште една прилика да се востанови формална взаемна комуникација која ќе придонесе во остварувањето на прокламираните цели на овој сектор.

ИИ. Приоритетни области

При дефинирањето на листата на приоритети за стратешко делување основен ориентир претставуваа досегашните искуства на државните институции кои во своето секојдневно работење се среќаваат со постојните проблеми на ромската популација. Исто така, значителен придонес во оваа смисла имаа: искуствата и истражувањата на граѓански организации и поединци; компаративните искуства и веќе промовираните стратегии за Ромите на државите од регионот; како и областите кои беа избрани како најакутни од страна на партиципиентите во Декадата на Ромите. Кон ова се приклучени и други аспекти кои, според искуството, исто така се значајни за хармоничен развиток на ромската заедница, но и елементи кои се

испреплетуваат со овие основни селектирани приоритети. Во оваа смисла Стратегијата се фокусира на следниве приоритетни области:

- Услови на живеење и домување
- Вработување
- Образование
- Здравство
- Социјална помош и заштита
- Заштита на човековите права и прашањето на дискриминацијата
- Култура
- Медиуми
- Жената Ромка и нејзините специфични проблеми
- Политичка партиципација

1. Услови на живеење и домување

1.1 Нормативна рамка

Правото на домување е содржано во бројни меѓународни документи кои наметнуват на државите потписнички превземање итни активности со цел да се подобрат животните услови на сите лица кои не се во состојба да го остварат своето право на *адекватно домување*, вклучувајќи ги и Ромите.

Со потпишувањето на овие меѓународни конвенции и документи Република Македонија како и другите држави потписнички се обврзува да го признае правото на соодветен стандард на живот на секого, како, и на неговото семејство. Меѓу нив е и Меѓународната конвенција за економски, социјални и културни права²⁷. Во Генералниот Коментар бр.4 од оваа Конвенција, Комитетот за економски, социјални и културни права на Обединетите Нации го дефинира поимот вадекватно домување како вправна сигурност на домувањето²⁸. Исто така Совет на Европа во документот со препораки од мај 2004²⁹ определува што е адекватно домување, дефиниција

²⁷ Член 11 став 1 гласи: Државите потписнички на оваа Конвенција го признаваат правото на секој на адекватни стандарди за живот на него и неговото семејство, вклучување соодветна храна, облека и домување, и постојано подобрување на животните услови. Државите потписнички ќе превземат соодветни чекори да обезбедат реализација на ова право, признавајќи ја суштинската важност на меѓународната соработка која е базирана врз слободно изразување на волјатаг.

²⁸ Домувањето се изразува во различни форми, вклучувајќи сместување под кирија јавно или приватно, задружно домување, наем, владеење, станување при итни потреби, неформални населби, вклучувајќи завземање на територија или имот. Без разлика на видот на станувањето, сите лица би требале да имаат определен степен на сигурност во домувањето кое гарантира законска заштита против присилно исселување, злоставување или други закани.

²⁹ Draft Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Improving the Housing Conditions for Roma, Gypsies and Travellers in Europe, Group of Specialists on Roma, Gypsies and Travellers, Strasbourg 14 May 2004

која е превземена од агендата на Хабитат (ОН)³⁰. Во оваа листа спаѓа и Декларацијата за човековата околина и развој, од Рио која во принцип бр 3 го истакнува правото на развој кое подеднакво ги опфаќа развојните потреби и потребите за заштита на човековата околина за сегашните и идните генерации.

Од своја страна, Европската Унија во членот 31 од Ревидираниот Европски општествен договор дополнително ги обврзува државите да обезбедат ефективно користење на правото на домување преку: 1. промовирање на пристапност на домувањето со соодветен стандард; 2. превенирање и намалување на бездомништвото со тенденција постепено да се елиминира; 3. цената на домувањето да се усогласи со можностите на оние кои немаат соодветни економски услови за тоа.

Секако одредбите на овие меѓународни легални инструменти ја детерминираат и нормативната рамка за обезбедување и заштита на правото на домување во Република Македонија. Ова посебно бидејќи нашата држава и уставно се дефинира како социјална држава која води грижа за своите граѓани притоа без да фаворизира одделни категории на население³¹.

1.2 Актуелна состојба

Податоците говорат дека најголем број на Роми во Македонија живеат во урбани населби (95%), при што, побројно се концентрирани во посиромашните реони (гета) или во субурбани области. Општа констатација е дека условите во кои тие живеат се мошне лоши, често под нивото на прокламираните стандарди на соодветно домување и постојано се перпетуираат. Често се работи за долгорочно населени населби со нејасен сопственички статус³² надвор од урбаното планирање, немаат основна инфраструктура и услугите на државниот систем се тешко достапни. Според некои проценки, околу 70% од Ромите, немаат документи за сопственост на нивното живеалиште. Се наметнува прашањето на поглобално решавање на овие состојби, посебно ако се земе превид фактот дека Ромите во Република Македонија не живеат номадски, што значи дека на локациите на кои се населиле живеат веќе подолговремено. Поконкретно проблемите се идентификуваат во:

- живеење во дивоградби каде што често не се решени основните инфраструктурни услови (нема струја и вода, во колку има вода таа е

³⁰ Овде дефиницијата е поставена пошироко, бидејќи во параграф 60 под адекватно домување не се подразбира само адекватно засолниште туку се смета повеќе од кров над главата. Тоа исто така значи адекватна приватност, адекватен простор, физичка достапност, адекватна безбедност, безбедност на престој, структурална стабилност и трајност, адекватно осветлување, греење и вентилација, адекватна основна инфраструктура како што е водоснабдувањето, санитацијата и собирањето на отпадот, адекватен квалитет на околината и фактори врзани со здравјето, како и адекватна и пристапна локација во однос на работата и основните услуги: сите овие елементи би требале да бидат физички и економски достапни.

³¹ Член 1 и 35 од Уставот на Република Македонија

³² Според последниот неформален извештај за човековите права граѓанските организации изјавиле дека кај Ромите постојат околу 14.000 случаи на нерешени имотноравни односи.

- бактериолошки неисправна или загадена, често недостасува канализациона мрежа, асфалтирани патишта, и улично осветлување, отсуствува редовното собирање на отпадот, како и другата основна урбана инфраструктура);
- појави на дискриминација во користењето на правото домување од различен вид³³;
 - условите на супстандардно живеење се потенцијален ризик за здравјето на населението;
 - стихијно појавување на нови населби како резултат на непостоење на програма за планско и сеопфатно решавање на домувањето (најчесто населување на маригиналните делови на градовите)
 - преоптеретеност на постојната комунална мрежа заради растечката густина на население на иста површина (традиционално живеење во семејни заедници)
 - лошите услови на живеење претставуваат потенцијална можност за избувнување на незадоволство или конфликти;
 - непоседувањето на имотни листови од низа причини³⁴
 - временски непрецизираниот престој на бегалците Роми, дополнително ги отежнува проблемите во домувањето.

Оваа ситуација ја потврдуваат и различни истражувања. Така, резултатите од анкетата³⁵ спроведена во Шуто Оризари³⁶ покажуваат дека: повеќе од половината семејствата живеат со уште едно семејство заедно во заедница, 2 до 5 метри квадратни припаѓа на еден член во семејство, кај 40% од анкетираниите; над половината анкетирани немаат услови за лична хигиена (капење); околу 60% користат вода во своите домови, за разлика од останатите 40% кои имаат пумпи во своите дворови или на јавни места; околу 15% користат импровизирани тоалети, додека околу 1,5% од семејствата воопшто немаат вода. Ваквата тешка положба³⁷ ја констатираат, исто така, и други истражувања.

³³ На пример: генерални проблеми за интегрирање на населбите со другото урбанизирано подрачје, непостоење на можност да се добијат документи за сопственост во неформалните населби, тешкотии при барањето на стан под кирија, ограничување на правото за добивање на социјални станови, проблеми при спроведувањето на струја и вода и сл

³⁴ Заради нерешениот сопственички статус но и заради непознавањето на неопходната постапка од страна на Ромите.

³⁵ Study project: Vulnerability of the Roma Children in the Municipality Shuto Orizari, Skopje, September 2000 (UNICEF, WB)

³⁶ Примерокот на ова истражување се околу 3100 семејства.

³⁷ Истражувањето на УНИЦЕФ и Светската Банка од 2000 година, кое се однесуваше на Ромите кои живеат во Скопје надвор од населбата Шуто Оризари покажува дека 30% од испитуваните семејства живеат во импровизирани или монтажни куќи. Исто така, 64% од анкетираниите семејства живеат самостојно, додека секое четврто семејство го дели покривот со уште едно, односно секое десетто живее под ист покрив со повеќе од две семејства. Половина од испитуваните случаи живеат во простор под 5 метри квадратни по член на семејство, а од 6-10 метри квадратни во 34% а 16% над 11 метри квадратни по член. Санитарните услови се во многу лоша состојба што го потврдува и високиот процент (78%) на семејствата кои немаат санитарен јазол во својот дом, туку тој се наоѓа во дворот а од кои

1.3 Прејораки и активносѝи

Секако на прашањето за домување на Ромите не треба да се гледа изолирано, туку само во рамките на генералната политика за домување на Република Македонија. Разрешувањето на ваквата состојба не е лесна задача и бара комплексен приод од страна на државата, и тоа, како од аспект на идентификување на клучните проблеми, така и во креирањето на излезните решенија. Успешноста претпоставува вклучување и координирање на институциите на власта, локалните власти, претставниците на ромската заедница, граѓанските организации и претставниците на меѓународните организации. Решенијата би требало да се подготват во форма на планови и програми за акција, преку кои овој сегмент од стратегијата ќе се реализира. Основа за нив би биле следните глобални цели:

- да се намали сиромаштијата што е есенцијална претпоставка за обезбедување на хумани услови на живот;
- да се излезе во пресрет на потребите за постигнување одржлив економски и социјален развој како и заштита на животната средина;
- интегрален и мултидимензионален пристап во разрешувањето на проблемите и координираност на напорите (да се обезбеди триаголникот на комуникација *домување Ђвработување - образование*);
- партиципација на сите заинтересирани страни и нивна координираност со цел да се избегне дуплирањето на напорите;
- креација на реална и одржлива финансиска конструкција;
- подобување на условите за домување преку инклузија во урбаните планови на населбите кои се надвор од нив и избегнување на гетоизацијата.

27% не се врзани со санитарниот систем, додека 23% имаат септички јами. Само 6% од анкетираниите семејства имаат тоалет во својот дом, а 16% покрај тоалетот и бања. 15% од семејствата користат туѓ пристап кон вода, 59% имаат вода во својот двор, додека само 26% вода во својот дом. Најголемиот дел од овие населби немаат асфалтирани улици, улично осветление и друга инфраструктура како што се градинки, училишта и амбуланти. Истражувањето е направено на примерок од 1600 семејства. Истото истражување ја компарира во истиот период состојбата и со населбата Шуго Оризари, каде што едно семејство живее во стамбен простор самостојно во 47% од случаите, ист простор делат по две семејства во 29% од случаите, и повеќе од две семејства, во 24%. До 5 метри квадратни му припаѓаат на член на семејство во 41% од случаите, во 40% од 6-10 метри квадратни, и над 11 метри квадратни во 19%. Санитерниот чвор се наоѓа во дворот во 48% од случаите, додека 10% воопшто го немаат. Тоалет во куќата имаат 7%, а тоалет со бања 45%, а 85% од случаите се врзани во санитарниот систем. 3% немаат пристап до водата, што значи дека користат вода од други лица, 40% имаат вода во дворот, и 57% имаат водовод дома. Улиците се во 34% асфалтирани, делумно 52% а воопшто 14%. Носветлени се 36% од улиците, делумно или ретко 27% а осветлени 37%. Сепак податоците во овој случај покажуваат дека населбата е релативно урбанизирана. Лакинска-Поповска Др. Дивна, Vulnerability of Roma Children in the Dispersed Roma Communities in Skopje, Study Project, UNICEF, World Bank, September 2000

Следејќи ги наведените цели, поконкретни приоритети во сферата на домувањето се:

- легализација на дивите Ромски градби онаму каде што е изведливо и возможно, со цел крајниот ефект да биде современа урбанизација на истите;
- плановите за урбанизација да ги почитуваат принципите на недискриминација и антисегрегација;
- решавање на прашањето за сопственоста на куќите и земјиштето врз кое тие се наоѓаат (легализација) и да се изнајдат конструктивни и трајни решенија во врска со тоа³⁸;
- репарација или дислокација на живеалиштата кои се погодени од елементарни непогоди или се непогодни за живеење (во одредени градови во Македонија);
- локалните власти треба да организираат специјализирани тренинзи за административните работници заради нивна поголема стручна кооперативност и ефикасност во обезбедувањето услуги на граѓаните во областа на домување³⁹;
- создавање на фонд за поволни заеми или донации за изградба или доградба за најзагрозените категории;
- утврдување минимум стандарди за изградба на соодветен дом⁴⁰;
- изградба на поголем број социјални живеалишта⁴¹;
- приклучување кон водоводна и канализациона мрежа, како и нивно вклучување во легалниот систем на наплата;
- електрификација и легализација на електричните приклучоци;
- асфалтирање на улиците;
- редовно собирање на отпадот;
- остварување на едукативни активности за заштита на животната средина;
- изградба на прифатилишта за бездомници и за жртвите на семејното насилство;

Секако вака дефинираните препораки и активности претпоставуваат и соодветна листа на обврски и за државата:

- барање да обезбеди континуирано подобрување на условите, без ниедна група да се дискриминира или исклучува;
- да се избегне насилното иселување или други мерки кои предизвикуваат бездомништво, секаде каде што тоа е можно;

³⁸ Во случаите кога легализацијата не е возможна, неопходно е, преку дијалог, со засегнатите страни, да се изнајдат решенија кои ќе бидат прифатливи и ќе бидат комплементарни на зацртаната политика за глобално решавање на овој проблем.

³⁹ Тренингот треба да се организира согласно принципите на толеранција и недискриминација. Воедно треба да се работи и со мнозинското локално население заради воспоставување релација на толерантност и недискриминација со Ромското население.

⁴⁰ Малтерисани подови и сидови, санитарни јазли, техничка опременост и сл.

⁴¹ Кредитирањето може да се организира индивидуално или преку програми во кои ќе се вклучат локалните власти.

- во случаите кога иселувањето е неопходно, тоа треба да биде амортизирано со други помошни мерки (примена на легални гаранции за заштита на правата⁴², како и постоењето на избор за други алтернативни сместувања);
- да се овозможи пристап до определени услуги и инфраструктура;
- да се обезбеди економски достапно домување во согласност со определен стандард на живеење (помала цена на квадратот или поволни кредити);
- да се обезбеди локација за домување;
- домувањето да биде адекватно на културните норми и потреби;
- координирано планирање на активностите фокусирано на постепен развој на целата област.

При тоа, државата, преку редовни и периодични извештаи систематски да го следи реализирањето на програмите и мерките кои се превземаат за подобрување на условите на живеење. Воедно треба да се ангажира во отстранувањето на сите оние одредби и практики кои продуцираат *индиректна* дискриминација на Ромите, независно дали тие се последица на активност на некои од органите на државата или на некои други недржавни актери.

Друго важно прашање кое се наметнува во практична смисла е на кој начин, ќе се решаваат овие приоритети во услови на децентрализирана локална власт. Ова е посебно важно, бидејќи за ромските населби, ќе треба да се донесат програми за нивно урбанизирање во рамките на општите и деталните урбанистички планови, како обид да се излезе во пресрет на наведените потреби. Препорака на ОБСЕ е државите во услови на нерасчистен легален статус⁴³ на ромските населби да воспостави механизми и институционални процедури, за разјаснување и разрешување, на прашањата околу сопственичките права, со цел конечно да се регулира нивниот статус.

Таму каде што е потребно, во рамките на урбанистичкото планирање, да се предвидат нови локации за домување на запоставените категории население. Критериуми за избор на овие локации треба да бидат: бројот на лица и постоење на секундарна инфраструктура (снабденост со вода, електрична и канализациона мрежа), апроксимација на потребен државен сервис и јавен транспорт. Тие треба да се лоцираат во области кои имаат услови за ваква намена и се вклопуват во законските решенија. Задача е на државата и/или локалната власт да обезбедат локации, за оваа намена, од земјиштето што е во нивна сопственост. Овие локации треба да се достапни и да можат лесно да се интегрираат со другите населби.

⁴² Во тие рамки се антиципира обезбедување на правосилно судско решение, со цел да се избегне волунтаризмот на одделни претставници на власта; целиот овој процес да се води согласно меѓународните стандарди (недискриминација, паричен или друг надомест како компензација, обезбедување друго адекватно сместување и тоа пред да започнат активностите за присилно иселување); навремено информирање на засегнатите страни за превземање на активностите.

⁴³ Невклученост во урбанистичките планови, непоседување легални документи за државјанство, иако се населени со децении.

Проблемите околу водоснабдувањето и санитарната мрежа претставуваат приоритет на кој би требало да се обрати посебно внимание⁴⁴. Во населбите кои ќе се вклучат во урбанистичките планови на општините би требало да се овозможи изградба на водоводни системи и надоврзано на нив санитарни чворови⁴⁵. Паралелно, со ова, претставници на ромската заедница, треба да се обучат за тоа како да ги управуваат и одржуваат овие системи. За да се одговори на вакви крупни зафати општините, каде што има концентрирано Ромско население, би требале да покажат експедитивност во приготвувањето на главните изведбени проекти, да се добијат решенија за изградба но и да се помогне на заедниците да ги соберат сите потребни дозволи и документација⁴⁶.

Со оглед на големите зафати кои се неопходни во урбанистичката сфера, евидентно е дека Република Македонија ја нема финансиско-економската моќ самостојно да излезе во пресрет на наведени приоритети. Затоа се препорачува зацртаниот план за работа да биде придружен со соодветна финансиска конструкција, при што државата⁴⁷ има право да побара меѓународна помош за ваков тип активности. Секако во реализацијата може да се вклучат повеќе учесници и донори, кои ќе ја разграничат меѓусебната одговорност согласно изготвениот план.

Јавните институции кои би можеле да бидат инволвирани во оваа смисла се Министерството за транспорт и врски, Министерството за локална самоуправа, Бирото за недоволно развиени подрачја, Фондот за животна средина, локалните власти, јавните комунални претпријатија но и странски донори. За таа цел, Министерството за транспорт и врски треба да предвиди во буџетот посебни одредби кои ќе делуват поттикнувачки за афирмативна акција на локалните власти, во правец на спроведување активности во овој домен неопходни за Ромската заедница.

Ромските населби исто така би можеле да се здобијат со статус на неразвиено подрачје, што може да им обезбеди одредени олеснувања и бенефиции (ослободување од даноци и такси, низа поволности за градба и сл.).

1.4 Иницијални активности

Остварувањето на вака конципираните активности претпоставува и обезбедување прецизни информации за секое населено место: демографски податоци и евиденција на постојните потреби. Упатно е однапред да се

⁴⁴ Заразните болести најчесто се јавуваат, произлегуваат од недостаток или недоволно користење на квалитетна вода за пиење на луѓето, од неквалитетно одведување на фекалните и отпадните води, несоодветно дислоцирање на тврдиот отпад и немање на доволна култура и свест кај народот за здравство и хигиена.

⁴⁵ Било да се работи за отсуство на организирано и контролирано одведување на фекалните отпадни води или да е во прашање фекална отпадна вода која се одведува површински.

⁴⁶ Водостопанска, градежна како и анализа на квалитетот на водата што ќе се користи

⁴⁷ Лобирање со цел да се стимулира донаторството било да е домашно или странско, постоење на евентуално сопствено учество или учество на општината или владата, разгледување на шансите за кредитирање, и сл

определат населените места на кои активностите ќе се фокусираат, имајќи ги во предвид наведените податоци за секоја од населбите.

Една од важните задачи на новоизбраните локални власти, во првите две години од нивниот мандат (2005 и 2006), треба да биде изготвување на ДУП на општините, во чии рамки ќе се разгледаат и ромските населби. Оваа обврска ќе треба да биде експедитивно извршена преку координација на Министерството за транспорт и врски со идните локални служби надлежни за тоа прашање. Исто така, целисходното решавање на овој проблем се совпаѓа со планираните реформи во катастарската служба, како еден од идентификуваните приоритети за подинамичен стопански развој, поддржани од Светската банка⁴⁸.

Со легализацијата и влегувањето на населбите во ДУП, би требало да започне исполнувањето на останатите инфраструктурни потреби, подоцна придружени и со отворање на некои јавни услуги (градинки, училишта, амбуланти и сл) согласно бројот на населението во населбите и планската процена на потребите.

За секои од проектите потребно е да се ангажираат менаџерски тимови, во кои ќе се обезбеди учество и на Ромите, претставници на локалните власти, приватниот сектор и засегнати НВО, како и на централната власт. Ова претпоставува и превземање на дополнителни активности, во чија реализација ќе се вклучат различни партнери на државата:

- нудење на бесплатна правна помош во согласност со актуелната нормативна рамка;
- обезбедување пристап до информациите;
- обезбедување на транспарентност и контролни механизми за целокупниот процес;
- мониторинг на имплементацијата на политиката за домување⁴⁹
- да се изработи додаток на националниот еколошки план за ромските заедници преку координација меѓу Министерството за животна средина и општинските одбори за урбанизам

Среднорочни индикатори за прогрес во оваа сфера треба да бидат:

- конструирани системи за водоснабдување (одржлив пристап до чиста вода);
- конструирани системи за електрификација на населбите;
- конструирани санитарни системи;
- урбанизирани населби (асфалтирани патишта, улично осветлување, корпи за отпадоци, обновени тротоари и сл);

⁴⁸ На овој начин, преку легализацијата на имотите кои моментално го имаат статусот на довоградби, Ромите ќе бидат во состојба да ја зголемат својата кредитоспособност наспрема банките.

⁴⁹ Сите овие проекти треба да обезбедат систем на мониторинг уште на самиот старт. Мониторингот ќе се однесува на: тајмингот, дистрибуцијата на средствата, аутпутот (резултатите), и влијанието на програмата врз саканите цели.

- редовно собирање на отпадот и одржување на хигиената;
- зголемување на стамбениот фонд;
- зголемување на бројот на лица кои живеат во куќи со санитарни чворови и купатила;
- зголемување на квадратурата на стамбен простор по жител;
- зголемен број на издадени поседовни листови;
- изградени живеалишта за бездомниците и најсиромашните.

Долгорочен индикатор за прогрес во оваа сфера би била легализацијата и комплетната урбанизација на значителен дел од ромските населби во Република Македонија, како и општото подобрување на условите за домување.

2. Вработување

2.1 Нормативна рамка

Неколку документи на Советот на Европа, на Советот на ЕУ и на Обединетите Нации содржат препораки кои се однесуваат на економското јакнење на населението, а кои може да се применат на ромската заедница⁵⁰. Тоа, е и причината, зошто овие препораки се земени во обзир при изготвувањето на Стратегијата.

Уставот на Република Македонија во делот на Економски, социјални и културни права го гарантира правото на работа, слободниот избор на вработување, заштитата при работењето и материјалната обезбеденост за време на привремената невработеност⁵¹. Исто така, се гарантира достапност на секое работно место под еднакви услови⁵². Поконкретното остварување на правата на вработените и нивната положба се уредуваат со закон и со колективни договори⁵³.

Во овој контекст, значаен е, и Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност⁵⁴, кој ги предвидува следните социјални мерки: готовински надоместоци во случај на невработеност; зголемување на можноста за вработување (право на обука и сл) како и здравствената заштита.

⁵⁰ Council of the European Union, Council Directive 2000/43/EC, Of 29 June 2000, Race Relations (Amendment) Act 2000 and the EC Article 13 Race Directive; Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation Rec (2001) 17 on improving the economic and employment situation of Roma/Gypsies and Travellers in Europe, Adopted by the Committee of Ministers on 27 November 2001; Council of Europe, MG-S-ROM (99) 5 rev., Economic and Employment Problems Faced by Roma/Gypsies in Europe; Situation of Roma in the Candidate Countries: Background Document; Guiding Principles for Improving the Situation of the Roma Based on the Recommendations of the Council of Europe's Specialist Group of Roma/Gypsy and on the recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Art.6)

⁵¹ Член 32 став 1 од Уставот на РМ, 2001г.

⁵² Член 32 став 2 од Уставот на РМ, 2001г.

⁵³ Член 32 став 5 од Уставот на РМ, 2001г.

⁵⁴ Службен весник на Република Македонија, бр.37/97, 25/00, 101/00, 50/01, 25/03 и 37/04.

Во овој правец делува и Законот за трговија од 2004 година кој иако се смета дека ги олеснува условите за регистрација на мали фирми, сепак не ги амортизира практичните проблеми на Ромите⁵⁵.

Очекувано е дека секоја иницијатива во насока на намалување на невработеноста во Република Македонија е поврзана и со Стратегијата за намалување на сиромаштијата како и со сите оние други програми⁵⁶ што произлегуваат од соодветните министерства.

2.2 Актуелна состојба

Долгорочните неповолни економски текови во Република Македонија кои се рефлектираат на целокупното население делуваат неповолно на стандардот на значителен дел од граѓаните, предизвикувајќи се поголемо нивно осиромашување. Главниот проблем кој претставува последица на овој тренд е високата невработеност, која освен што со години се одржува на исто ниво, уште поизразено се чувствува кај Ромите. Со оглед на постојните трендови кои индицираат дека вработувањето кај Ромите има можност да се подобри, дури кога во државата ќе започнат погенерални позитивни економски движења, се наметнува потребата од инволвирање на сите релевантни општествени субјекти и потенцијали, со цел, преку заеднички напор, да се обликува посебна стратегија за намалување на невработеноста на Ромите, како едно од најгорливите егзистенцијални прашања на оваа популација.

Она што оваа состојба кај ромското население ја прави понеповолна е фактот што голем дел од Ромите кои бараат работа сеуште го немаат неопходното ниво на образование за да бидат покомпетитивни на пазарот на трудот. Официјалните податоци говорат дека во 2000 година од вкупниот број на невработени лица заведени во Агенција за вработување на Република Македонија 4% биле Роми, од кои половината биле со незавршено основно образование. Во истата година приближно на секој официјално вработен Ром припаѓале по тројца невработени⁵⁷. Ако го споредиме вкупниот број на работната сила според етничката структура, воочливо е дека Ромите имаат највисок процент на невработени лица, секогаш над 70%⁵⁸ во однос на другите групи кои во тој период евидентирале невработеност од околу 30%, па се до 49% (Види: Анекс Табела 2). Оваа состојба повторно се потврдува со пописот од 2002 каде што се гледа дека најпогодена група со невработеноста се Ромите, и тоа, со стапка на невработеност над два пати повисока од

⁵⁵ Пред се нивото на добивка која не е гарантирана со продавањето на добра на тезги е премногу ниско за да бидат стимулирани да се регистрираат и да ги плаќаат своите придонеси. Од друга страна, ако се регистрираат ги губат бенефициите кои произлегуваат од нивниот статус на невработено лице.

⁵⁶ Како на пример програмот за намалување на сивата економија инициран од Министерствата за труд, за економија и финансии.

⁵⁷ 3558 вработени лица наспрема 9776

⁵⁸ Во 1998-74%, во 1999-71% и во 2000-73%. Во 2001 година ако невработеноста во земјата е оценета близу 40%, кај Ромите таа се проценка повторно се движи до 70%.

стапката на национално ниво (78,5% наспрема националниот просек од 38,1%).

Статистичките податоци од Агенцијата за вработување од 2003 година, регистрираат вкупно 395.236 невработени лица, од кои според етничкиот состав 67% се Македонци, 21% Албанци, **4,3% Роми** и 4% Турци. Поконкретно, Ромите кои имаат статус на невработени според образовната структура 33% немаат завршено основно образование⁵⁹. Од останатите 67% најголемиот дел⁶⁰ се само со завршено основно училиште, додека 7% или 1.201 лице се квалификувани или имаат завршено средно училиште. Само 0,1% или 21 лице се високообразовани.

Последниот преглед од Агенцијата за вработување од 31.05.2004 година прикажува состојба од вкупно 395.693 невработени лица, од кои Роми се 17.177 (или 4,3%) од кои жени 7212. (Види пресек на невработени Роми според степенот на образование во Анекс Табела 3). Како што е и очекувано, најголемиот број на невработени Роми се евидентира во Скопје (5987) а потоа следат Прилеп (1962), Куманово (1666), Битола (985), Штип (876), Кочани (820), Гостивар (737) Кичево (616) и Тетово (542). Евидентно е и просечното пониско ниво на образование кај жените во однос на мажите⁶¹.

Наспроти овие податоци, самите ромски граѓански организации тврдат дека во реалноста заради неводењето сеопфатна евиденција всушност тој процент е уште поголем (95%) и битно се разликува од официјалниот.

Во процесот на транзиција во земјите во регионот, како и во Република Македонија, Ромите вообичаено беа меѓу првите кои ги изгубија своите работни места и кои имаат најмалку шанси за пронаоѓање на нови. Главниот проблем е во тешкотијата тие да пристапат и повторно да влезат во пазарот на трудот⁶². Во принцип Ромите живеат "од денес за утре" со заработените средства, без да се плаќаат продонеси кои би ги вклучиле во

⁵⁹ 58% се мажи а 42% се жени

⁶⁰ 93% или 15.949 лица

⁶¹ Уделот на жените во вкупниот број на лица кои бараат работа, а немаат завршено основно училиште е 44% (од вкупниот број на 5455 лица жените се 2424) во однос на групата лица кои имаат завршено осумгодишно училиште, од кои жените се 40% (од 11716 жените се 4786).

⁶² Во истражувањето спроведено од страна на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во 2004 година за потребите на Ромскиот економски форум, се покажува дека: 44% ид Ромите живеат од социјална помош, 30% од лични приходи, 22% од в другиг извори и 4% од пензија. Кај 39% од случаите не работи ниту еден член во семејството, а кај 40% само еден. Сепак, во моментот на реализација на анкетата 77% од испитаниците изјавиле дека вработатг. Таквото работење опфаќа работа на тезга (31%), в друго, разновидног 25%, нудење услуги 8%, во производство 7%, во дуќан 4% и слично. Претходно имале друга работа околу 33% од анкетираниите, а работеле како општи работници, занаетчии, хигиеничари, продавачи, возачи, келнери и сл. Околу 20% од оваа група порано работеле во државниот сектор, а други 12% во приватниот. Пензиско осигурување досега изјавиле дека имаат 23% од испитаниците, а здравствено 63%. Секој втор испитаник (50%) смета дека при барање работа е нерамноправен заради етничката припадност, 14% заради степеното на образование, а 21% сметаат дека се рамноправни. Сепак, 45% од испитаниците сметаат дека не им е потребна понатамошна обука, за разлика од други 30% кои сметаат дека треба да учат занает, 15% да учат да работат со компјутери, 9% да учат англиски јазик и сл. Податоци извлечени од публикацијата на Ромскиот економски форум, одржан од 25-26.03.2004 во Скопје

легалните текови на државата и би им загарантирале извесни права. Оваа слика се надополнува и со социјалната "заштитна мрежа" која ги покрива најминималните потреби на оние кои ја примаат, стимулирајќи го истовременото работење во сивата економија. На тој начин корисниците на помош се стекнуваат со психологија на зависност од социјалните бенефиции, што го отежнува повторното влегување во регулираниот пазар на трудот.

Ниското ниво на образование детерминира најголемиот дел од Ромите да ги работат најниските и најслабо платените работи, кои се обично физички работи кои во моментот тешко се добиваат, бидејќи понудата на работната сила е голема. Во вакви услови на криза, заострените образовни критериуми за вработување, уште повеќе ги маргинализира Ромите. Имено, и покрај фактот што можат да се најдат Роми со завршено средно училиште, кои би можеле да се вработат на определени работни места во државниот апарат, тие и понатаму се на листата на чекање како невработени во Центрите за вработување, факт што влијае дестимулирачки и врз останатите да напредуваат во образованието. Делумно причината за невработеноста се бара и кај самите Роми кои не знаат на кој начин да се информираат за можно вработување кај официјалните институции надлежни за тоа⁶³. Исто така, воопшто шансите за нови вработувања се редуцирани во извесна мерка и заради присутната дискриминација кај одделни работодаатели.

Став на голем број Роми е дека политизацијата на општеството е присутна уште од 1990 година. Таквата состојба се рефлектира во сите сфери, а со тоа и врз, вработувањето, кое е строго партиски контролирано, заради што Ромите се чувствуваат уште повеќе онеправдани⁶⁴. Што се однесува до вработувањето на Роми во државната администрација⁶⁵, тие и понатаму сметаат дека вработувањето во државниот апарат е подложно на голема партизација и политизација, како и на доминација на некои прелиминарни договори во согласност со Рамковниот договор, наместо на реални квалификации на кандидатите за вработување.

Во овој контекст би требало да се спомене и уделот на ромската жена во процесот на трудот, која актуелно настојува да ги обавува и оние традиционални семејни обврски кои се дел од ромското семејство, но истовремено е и економски активна, иако тоа е најчесто надвор од легалните текови на македонската економија. Можностите за нејзино образование, а со

⁶³ Забелешка од страна на Агенцијата за вработување е дека Ромите не ги знаат сопствените права во смисла на тоа дека не знаат дека ако завршат некое образование треба да дојдат и да се пријават, да купат работничка книшка и сл. Но исто така се среќаваат случаи на погрешно толкување на Законот од страна на Бироата за вработување, кои сметаат дека Ромите кои немаат завршено основно образование немаат право да се пријавуваат во бироата.

⁶⁴ Ромите сметаат дека "Кога треба да се гласа ветувања се даваат од сите страни и политички се инструментализираат луѓето, а потоа од сето тоа нема ништо". Ромите се разочарани и од Ромите кои се во власта, бидејќи се смета дека тие не се грижат толку за актуелните проблеми на другите Роми. (фокус група составена од Роми за потребите на проектот во Општествена проценка на здравствениот систем на Република Македонијаг Институт за социолошки и политичко-правни истражувањаг Скопје 2004 година)

⁶⁵ Според заклучоците од одредени фокус групи

тоа и можноста за нејзино вработување сеуште не покажуваат тренд на подобрување. Сепак, интересно е да се напомене дека во моментот на универзитетот студираат повеќе студентки-Ромки.

2.3 Прејораки и активности

Приоритетите во сферата на вработувањето коинцидираат и со задачите кои државата ги превзема на себе согласно Националниот акционен план за вработување (2004-2005)⁶⁶. Со цел да се надмине акутниот проблем на невработеноста се упатува на прилагодување на основните структурни карактеристики, како што се: екстремно високиот степен на долгорочна невработеност, високата стапка на невработеност кај лица со низок степен на образование, високата невработеност кај младите, големите регионални разлики во оваа смисла, високата стапка на невработеност особено кај Ромите и другите социјално ранливи групи, нискиот степен на мобилност на работната сила и друго.

Со цел да се оствари јакнење на социјалната кохезија и вклученост на сите групи (особено најранливите) во главните текови на македонското општество НАП како главни фактори ги препорачува: пристапот кон работното место, обезбедувањето на можност за стекнување на вештини неопходни за влгување и останување на пазарот на труд и можностите за напредување во поглед на платата и квалификациите.

Ранливиот статус кој го имаат Ромите бара координирана и долгорочна обврска на сите инволвирани актери како и на меѓународната заедница. Но сепак акутноста на ситуацијата на најранливата група од нив наложува итни активности кои се очекува барем привремено да ја санираат состојбата.

За да се подобри ваквата неповолна состојба на Ромите во сферата на вработувањето, Стратегијата поконкретно сугерира:

- реинтеграција во пазарот на работна сила
- програми за развој на претприемништвото
- едукација и обука
- информирање

2.3.1. Реинтеграција во пазарот на работна сила:

- активно вклучување на најмаргинализираните Роми во фазите на реализација на одредени програми (изградба на комуналната инфраструктура, изградба на домови, сезонски работи и сл);
- да се зголеми бројот на вработени Роми во државната администрација и локалната самоуправа, преку креирање на посебни програми и курсеви;
- реализација на проекти кои ќе се фокусираат на трансформирањето на неформалната во формална економија

⁶⁶ Министерство за труд и социјална политика, декември 2003

Државата со цел да ја подобри ситуацијата со невработеноста во Националниот акционен план за вработување, поконкретно ги наведува основните принципи за поттикнување на вработувањето:

- субвенции за вработувања, прилагодување на вештините на работниците на барањата на пазарот на трудот, промовирање на специјалистички обуки и преквалификации на невработените
- поедноставување на административните постапки за компаниите, намалување на бирографијата, поедноставување на лиценцирањето и промовирање на отворање работни места во руралните области
- намалување на диспаратите во вработувањето со акцент на намалување на регионалните разлики и со вклучување на социјално загрозените групи (младите со мало работно искуство, луѓето кои се невработени долго време и припадниците на етничките малцинства)

Она што реално треба да се подобри е и самиот пристап до информацијата за работата, за што институциите како што се центрите за вработување можат многу да сторат во рамките на програмите кои веќе се одвиваат⁶⁷.

Генерална заложба и на Република Македонија е да се подобри претставеноста на Ромите во државната администрација⁶⁸. Ова би требало да се однесува и на локалните заедници каде живеат значителен број на Роми тие да се вработат и во локалната администрација со цел да има подобра и полесна комуникација со населението. Сепак есенцијално е да се создаде свест дека државата не би требала да ја игра улогата на најголемиот работодавец во македонската економија. Напротив, таа улога се очекува да ја превземе приватниот сектор, кој развивајќи се создава услови за нови работни места. Во овој контекст државата може да створи услови за развој на приватниот сектор, но исто така и приватниот сектор би требал подоследно да ги почитува законските обврски при вработувањето⁶⁹.

Од причина што постојат значителни разлики во однос на степенот на невработеноста на регионално и локално ниво, се препорачува локалната самоуправа во соработка со соодветните служби поактивно да се вклучи во изработката на програмите за вработување кои ќе се вообличат согласно локалните потреби. Таа политика треба да биде повеќесекторска, поддржана

⁶⁷ Самиот Центар за вработување има 30 локални експозитури, и моментално во своите програми дава посебен акцент на етничките и вулнерабилните групи. Конкретно активностите се состојат во: градење на социјалната инфраструктура чија цел е анагажирање на неквалификувана работна сила и обезбедување на курсеви за квалификација за социјалните случаи; поддршка на младите од 18-30 години за привремено вработување во општините каде што живеат; подготовка за вработување што нуди професионални консултации на младите за да најдат работа, организирана соработка со вработувачите и обезбедување професионална селекција на кандидати кои се бараат за определени работни места како и курсеви за преквалификација.

⁶⁸ Во ноември 2003 Европската агенција за реконструкција обезбедила програма за поддршка која опфатила 600 млади лица кои припаѓаат на различни етнички заедници од Македонија (меѓу кои и Роми) а со цел тие лица да добијат сертификат за јавна администрација врз база на кој би биле во можност да се вработат во јавната администрација.

⁶⁹ Како што се жалат и многу други вработени, приватните фирми често не ги плаќаат придонесите

од локалните политички лидери и заинтересирани групи. Локалната самоуправа може да помогне и преку отстапување на простор, опрема, стимулирање на учество на други локални бизниси и заинтересирани финансиски институции. Крајна цел на ваквите мерки е постигнување на целосна социјална и економска кохезија.

2.3.2. Програми за развој на претприемништво

Едно од најцелисходните можни решенија за намалување на невработеноста, е создавањето на услови за поинтензивен развој на малите и средни претпријатија и воопшто стимулирање и поддршка на претприемништвото (со акцент на самовработувањето). Со оглед на тоа дека Ромите, како група, се од повеќе аспекти во понеповолна стартна положба што се однесува до започнувањето со сопствен бизнис (не располагаат со минимум стартен капитал, ниту пак имаат доволно имот за да биде ставен под хипотека како гаранција дека долгот би можел да биде вратен), условите во овие програми би требале да бидат адаптирани согласно на нивните можности. Во таа смисла се препорачува:

- формирање советодавни центри за поддршка на малите и средни претпријатија во повеќе региони низ државата со цел развивање на приватната иницијатива;
- преквалификација и доквалификација (и описменување) на заинтересираните за ваков вид дејност, со можност за специјално скроени програми наменети за Ромите;
- консултирање, обука и наобразба за самовработување преку мали или семејни бизниси, посебно на локално ниво;
- пристап до информации за обезбедување стартно еднакви можности за започнување на сопствен бизнис (помош при регистрација, бесплатна подготовка на бизнис план, информативни материјали, обука на кадар, пазарна анализа на можностите, совети);
- овозможување на микро кредитни линии со мала стапка на интерес, за јакнење посебно на вулнерабилните групи со претходно определен ризичен фонд и кои средства ќе се надополнуваат од различни извори, (владата, меѓународни или странски партнери, граѓански организации, ромската заедница и сл.);
- помош во операционализацијата на овие кредити (следење на работата од иницијалната фаза, па до крај, преку контакти со потенцијални инвеститори, консултации, вмрежување);
- создавање база на податоци која ќе биде од корист на давателите и корисниците на услуги, но и ќе овозможат прикажување на развојниот тренд на програмата;
- имплементација на програми за вработување на млади Роми со ниско образование и квалификации;
- развивање претприемачки вештини кај младите (претприемачка едукација, планирање за реализација на бизнис идеја) и помош во започнувањето на нивен бизнис;

- развивање на посебни програми за стимулирање на вработувањето и самовработувањето на жените Ромки;
- обезбедување на активна улога на ромските граѓански организации чија задача би била да се поврзуваат со претпријатијата и да лобираат за вработување на Ромите;
- да се разгледа дали има заинтересирани ромски семејства за користење на програмата на Министерството за земјоделство и Министерството за труд и социјална политика, за добивање на државна земја за обработка, придружено со воспоставување на земјоделски бизнис консултативни центри за поддршка;
- креирање на обмислена стратегија за бизнис врз база на процена на економските движења во земјата, алтернативни пристапи за економскиот развој на земјата.

Дел од овие предложени програми би требале да бидат поддржани од страна на државата за подолг временски период, за кои е упатно да се формира и фонд во кој ќе учествуваат и други заинтересирани донори и меѓународни развојни организации. Се препорачува примена на политика на комбинирање на пасивни бенефиции на невработените и активни мерки кои влијаат врз побарувачката и понудата за вработување. За да биде успешно микро кредитирањето, потребен е добар пристап до информации по принцип на еднакви можности за сите, каде што потенцијалните корисници би биле во состојба да добијат и нефинансиски услуги, како на пример, изготвување на бизнис планови или мини обуки за маркетинг и менаџмент. Паралелно, Ромите би требале да се создадат капацитет за самовработување, обезбедувајќи соодветно ниво на образование или обука, што е нужно за таквата дејност. Веќе во праксата постојат одредени проекти, од кои можат да се извлечат соодветни искуства, поуки и препораки врз кои ќе се темелат идните иницијативи.

Во насока на поттикнување на вработувањето е и припремањето на Законот за традиционални занаети во Министерството за економија кој нуди бенефиции за оние кои се заинтересирани да се регистрираат за таква дејност (заштита на старите занаети)⁷⁰.

2.3.3. Едукација и обука

Со цел Ромите да се здобијат со работни квалификации (или преквалификација), потребно е да се овозможи соодветно образование проследено со извесни олеснувања. Тие курсеви, секако, би требало да бидат, темелни и сериозни⁷¹, но и адекватни на потребите на пазарот⁷². Се смета дека

⁷⁰ Условите се лицето да биде регистрирано како невработено и да има извесно ниво на образование.

⁷¹ Од друга страна, има случаи при обуката за различни занаети, кога е курсот долготраен, Ромите да не сакаат да бидат обучувани бидејќи тие за тоа време би биле економски активни на друг начин, од причина што треба да обезбедат егзистенција за нивното семејството.

⁷² Во оваа смисла најполезни се курсеви за: механичари, бравари, тапетари, електроинсталатери, фризерки, шивачи, ковачи, ортомции, калајдии, музичари како и

обуката би требала да биде придружена со определена стимулација, која би можела да биде во форма на стипендија, или бесплатна опрема и храна за учениците. Друга можност за дополнителна наобразба се и граѓанско-информативните центри по градовите каде што се вршат различни иновативни форми на обука⁷³ (неформално образование).

Впечаток е дека обуката за вработување е лимитирана во однос на лицата кои би сакале да бидат вклучени, што значи дека бројот на корисници на оваа услуга треба да се зголеми. Овде треба да се вклучат и работничките универзитети преку зголемување на нивниот капацитет, но и заинтересираните граѓански организации, било да се ромски или не-ромски. Истовремено, треба да се обезбеди подобра координација меѓу динамиката на вработувањето и социјалната заштита, како и другите услуги и агенциите за вработување и локалните заедници.

Активности за кои би требало, исто така, да се води сметка се:

- подобрување на програмите за образование на лицата со посебни потреби;
- воведување на систем на доделување сертификати за завршено образование со цел да им се помогне на невработените без основна квалификација;
- обуката да се организира во ромските населби преку партнерство со квалификувани граѓански организации, центрите за вработување и работодавците;
- агенциите да се трансформираат во активни субјекти кои бараат работа и нудат обука и совети;
- подобрување на евиденцијата на невработените, со фокусирање на посебните карактеристики на невработените лица и со истакнување на факторите кои придонесуваат кон социјална исклученост
- обуката да е посебно достапна за младите Роми и жените;
- да се обучат лицата од кадровите одделенија во центрите за вработување во обавувањето на своите работни задачи да ги почитуваат принципите на толеранција и антидискриминација.

Исто така важно е да се обезбедат и долгорочно сигурни средства за остварување на вакви обуки⁷⁴ кои се засновани на концептот на градење свест во општеството за широка континуирана едукација и развој. Од особена важност е остварувањето на соодветна краткорочна евалуација на овие

занаети од дрвната индустрија. Посебна потреба се и медицински или патронажни сестри Ромки. Интересна е и можноста на Ромите за давање социјални услуги, а би можеле да се разгледаат можностите во областите: туризам, рекреација, култура, транспорт, заштита на животната средина, рециклажа и селектирање на отпадот, земјоделство и сточарство.

⁷³ Како на пример обука за компјутери или се учи определен јазик.

⁷⁴ Области кои се предложени од самите Роми се: автомеханичари, керамичари, негователки, компјутери, градежништво, козметичарки, дактилографи, електричари, фризери, учење странски јазици, машино-бравари, столари, кројачи, и сл.

едукативни програми, со по потреба да се адаптираат на реалните потреби на пазарот на работна сила.

2.3.4. Информации и иницијација

Препорачаните активности во областа на информирањето се следните:

- Ромите да бидат информирани за легалната рамка (права и должности) при вработувањето;
- зголемување на информираноста за можностите кои ги нудат центрите, како преквалификација или доквалификација како и вклучување во листата на лица кои бараат работа;
- воспоставување на поцврсти и редовни контакти помеѓу овие центри и граѓанските организации;
- да се поддржи основање или понатамошна работа на регионални ромски информирачки центри за зголемување на информираноста од областа на вработувањето;
- да се поттикнат ромските граѓански организации да соработуваат со приватниот сектор за поттикнување на вработувањето на Ромите
- да се подобрат локалните информации за вработување кои ги следат потребите за сезонска работа или работа на час или недела.

Да се обезбеди активна партиципација на Ромите преку различни програми кои асистираат на сите овие процеси посебно, во креирањето на политики и програми за вработување што се однесуваат на нив, како и во нивната имплементација и мониторирање.

Среднорочни индикатори:

- зголемување на кредитирањето кај Ромите за стопанска производна активност;
- зголемување на информираноста на Ромите за можните работни места
- креирање на специјални едукативни програми за младите Роми-претприемачи;
- зголемување на бројот на Ромите кои се вклучени во програмите за вработување;
- реализација на курсеви за описменување, квалификација или преквалификација;
- креирање и имплементирање на специјализирани програми за вработување на Ромите.

Долгорочен индикатор: Зголемување на стопанските иницијативи и намалување на процентот на невработеност кај Ромите; намалување на етничките разлики во стапките на вработеност и невработеност.

3. Образование

3.1 Нормативна рамка

Образованието го нормираат бројни меѓународни документи и конвенции. Во таа смисла, од аспект на Стратегијата на Ромите, посебно значајни документи врз база на кои деривира и правото на образование се: Универзалната декларација за човекови права (член 26), Меѓународен пакт за економските, социјалните и културните права (член 13), Меѓународната конвенција за елиминирање на сите форми на расна дискриминација (член 5), како и Конвенцијата против дискриминацијата во образованието на УНЕСКО. Сепак, основен документ е Конвенцијата за правата на детето (член 28 и 29) кој етаблира мошне високи стандарди во правата на детето за едукација. Државите кои се потписнички на овој документ ја превземаат обврската да обезбедат бесплатно основно образование како и да создадат услови за редовно посетување на наставата.

Други документи кои се однесуваат на оваа проблематика произлегуваат од Европската регулатива и тоа од Европската Унија, Советот на Европа и ОБСЕ⁷⁵, а пред се од Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства⁷⁶.

Во Република Македонија правото на образование е уставно гарантирано и е достапно на секого под еднакви услови. Воедно, основното образование е задолжително и бесплатно⁷⁷. Исто така, припадниците на заедниците имаат право на настава и на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон⁷⁸.

Овие уставни одредби го определуваат фундаментот врз кој се надоградуваат останатите закони и правилници кои се однесуваат на образованието:

- Закон за основно образование⁷⁹
- Закон за средно образование⁸⁰
- Закон за високо образование
- Правилник за критериумите и начинот на ефектуирање на основното образование на учениците со интелектуална попреченост⁸¹

Воедно во овие рамки, особено важен документ, во оваа област е и Програмата за развој на образованието во РМ од 2005 до 2015 година, изготвена од Министерството за образование и наука. Токму оваа Програма ја дефинира мисијата на Република Македонија во сферата на образованието како: *образование за сите преку обезбедување на образовна еднаквост*;

⁷⁵ Со особен акцент на документот од Тампере и препораката бр.4 на Советот на Европа.

⁷⁶ Види прилог библиографија.

⁷⁷ Член 44 од Уставот на Република Македонија

⁷⁸ Член 48 став 4 од Уставот.

⁷⁹ Службен Весник бр.52 2002

⁸⁰ Службен Весник 44 1995

⁸¹ Службен Весник бр 44 1995

зголемување на можностите за партиципација; зголемување на образованиа, културнаа и економската компетенцијата на македонското општество.

Како што наведува Програмата, приоритетите се концентрирани на подигнувањето на нивото на образованието на младите и возрасните, со посебен акцент на зголемувањето на квалитетот на нивните стручни/работни и социјални компетенции. Примената на концептот за доживотно учење и обука се очекува да помогне во воспоставувањето на динамична врска на образованието со пазарот на трудот и општествените промени. Со тоа се очекува да се создадат услови за континуирано зголемување, промена и освежување на компетенциите на младите и возрасните и ќе се овозможи подобра стартна позиција во периодот на премин од учење кон вработување, задржување или промена на работното место.

Заради надминување и ефикасно разрешување на проблемите во образованието, владата на Република Македонија во 2003 година одлучи да воспостави при Министерството за образование и наука-Управа за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците. Меѓу другото, ова тело предлага и дава поддршка на предлози, кои се во правец на перманентно стратемско разрешување на овој проблем кај сите етнички заедници, вклучително и Ромите. Преку ова тело Министерството би можело да ги промовира и промените кои се сугерираат од страна на ромската заедница за прашања кои се однесуваат на употребата на ромскиот јазик и култура, како и солудии за прашања кои се специфични за оваа заедница.

Амбиција на Министерството за образование е да креира такво образование кое се фокусира на поединецот, неговиот непречен развој, развојот на неговиот индивидуален културен идентитет воедно дефиниран во амбиент на мултикултурно опкружување и сместен во глобалниот национален и наднационален контекст.

Во рамките на Декадата на Ромите е формиран Образовен фонд за Ромите чија задача е да се грижи за одржливоста на образовните програми на Ромите преку давање приоритет на несегрегираното образование. Следејќи го овој пример, се препорачува формирање ваков посебен фонд и тело за образование на Ромите во Република Македонија во рамки на Министерството за образование, кое ќе се грижи за сите надлежности од финансиски и стручен аспект како и за сите активности, предлози и проекти наведени во овој документ.

3.2 Актуелна состојба

Не е случајно што се смета дека образованието, заедно вработувањето, го поседуваат најголемиот потенцијал за идниот развој на секоја заедница. Најсигурниот пат за излез од сиромаштијата е пред се поттикнувањето на вработување и подигнувањето на степенот на образованието. Во случај овие две области да доживеат позабележлив раст во следниот период, се очекува, тие да дадат силен поттик, на сите останати приоритетни области наведени во

Стратегијата. Но за жал, сегашната ситуација со генералното образовно ниво на Ромите е мошне незадоволителна. Неписменост или нискиот степен на образование, кај оваа категорија население, продолжуваат да ја форсираат спиралата на сиромаштијата и со тоа врзаната висока стапка на невработеност (Види: Анекс Табела 4)

Документите кои се припремени по повод Декадата на Ромите наведуваат дека во принцип Ромите се посиромашни од другото население и веројатноста да останат во сиромаштија е многу поголема заради низа фактори кои делуваат инхибирачки⁸². Конкретно што се однесува до образованието, во земјите од регионот уписот во основните училишта кај ромските деца е за 20-30% понизок отколку на не-Ромите и осипувањето на запишаните е над два пати повисок, кај ромските, отколку кај не-ромските деца.

Податоците во Република Македонија говорат дека степенот на невработеност е директно врзан токму со категориите на лица со пониско образование и тоа во 1996 година степенот на невработеност кај лицата без завршено основно училиште изнесувал 36.2%, кај оние со завршено осумгодишно училиште 40.2% а кај лицата со завршена ССС 33.9%. Степенот на невработеноста е видливо помал само кај категоријата лица со завршено високо образование (15,2%)⁸³.

Понатамошните трендови покажуваат дека според пописот од 2002 година, од населението кое во Републиката е постаро од 10 години⁸⁴, 63.562 или 3,6% се официјално неписмени (од кои кај жените има 5,5% неписменост, а кај мажите 1,7%)⁸⁵. Без образование се 67.358 лица, а со недовршено се 219.507 лица⁸⁶. Сепак, се работи за тренд на намалување на бројот на неписмените, ако се споредат состојбите со претходниот попис. Иако овие податоци се однесуваат на целокупното население во Република Македонија, се смета дека само едно од десет ромск деца завршува основно училиште⁸⁷. Други податоци говорат дека 24% од Ромите постари од 25 години се неписмени и дека половина од Ромките се неписмени⁸⁸. Податоците во

⁸² Ниското ниво на образование, невработеноста, многудетноста, условите на живеење, итн

⁸³ Former Yugoslav Republic of Macedonia, Focusing on the Poor, Volume II: Statistical Annex, June 1999, Human Development Sector Unit, Country Department IV, Europe and Central Asia Region, Annex 2, table 35

⁸⁴ Тој број изнесува 1.756.606 лица

⁸⁵ Извор: "Утрински Весник", четврток, 27 мај 2004 година

⁸⁶ Двете категории сочинуваат 18% од населението над 15 годишна возраст. Останатите проценти се распоредени на следниот начин: 35% завршиле основно образование, 36,9% средно образование, додека само 10% вишо или високо образование.

⁸⁷ "Утрински Весник", вторник 27 април 2004

⁸⁸ Истражување спроведено од УНИЦЕФ и Светска банка во 2000 година покажува дека истражувачкиот примерок презентирал дека во принцип мажите Роми се пообразовани во однос на жените (основно образовани завршиле 21% наспрема мажите 44%). Исто така, неписмени жени имало 45% наспроти 19% мажи. Незавршено основно има 30% жени односно 22% мажи. Испитуваните кои имаат навршено 18 годишна возраст 16% од нив се неписмени, додека 36% немаат завршено основно училиште. Исто така, 72% од децата редовно посетуваат основно училиште, но бројките покажуваат дека по навршувањето на 15 годишна возраст бројот драстично се намалува (само 31% продолжуваат со школувањето).

Програмата за развој на образованието од 2005-2015 прикажуваат исто така алармантен тренд, бидејќи процентот на лица без образование или со незавршено основно образование на национално ниво е околу 14%, додека процентот на оние со завршено основно образование е 35%. Тоа значи дека околу половина од населението во државата има ниско ниво на образование или пак е неписмено.

Индикативно е, и тоа, што иако завршувањето на основното училиште е законска обврска, тоа сепак во реалноста не се почитува. Осипување на Ромските деца, кое се одвива со геометриска прогресија како што се оди во повисоките нивоа на образование, може да се проследи и од приложените податоци (Види: Анека Табела 5, 6, 7 и 8). Се смета дека само 20% од Ромите кои завршуваат основно училиште го продолжуваат своето школување во средно училиште. Во 2002-2003 академска година Ромите претставувале 0,3% од новозапишаните студенти. Споредено со претходниот тренд оваа бројка е значајна, бидејќи во апсолутни броеви вкупниот број на студенти Роми е 134, што е досега најголем број.

Бројни се причините заради кои степенот на образованието на Ромите се наоѓа на вакво незавидно ниво:

- мошне лошата социо-економска состојба на голем дел на ромските семејства;
- голем процент на децата не се запишуваат во предучилишно образование;
- бројот на деца кои се запишуваат на училиште е помал во однос на реалниот број на деца кои треба да бидат опфатени (запишувањето е ненавремено и нецелосно);
- не постојат соодветни домашни услови за учење (лоши услови на домување);
- нерегулираното државјанство на значителен број на деца го отежнува вклучувањето во образовниот процес⁸⁹;
- детскиот труд се користи во неформалниот економски сектор;
- мрежата на предучилишни и училишни установи за прифаќање на сите ромски деца е недоволно развиена;
- недоволно познавање на македонскиот јазик кога децата се запишуваат во прво одделение и како резултат на тоа неможност да се следи наставата⁹⁰;
- голем број од запишаните деца се осипуваат во текот на осумгодишното училиште, посебно по петтото одделение⁹¹;

⁸⁹ Во својот последен неформален извештај за состојбата со човековите права во РМ претставници на граѓанскиот сектор изјавиле дека околу 10.000 Роми го немаат решено прашањето со државјанството.

⁹⁰ Важно да се констатира дека постои јазична бариера која мора да се надмине, посебно што 80% од ромското население во Македонија како прв јазик го говори ромскиот. Исто така како прв јазик претежно во Западна Македонија Ромите го говорат Македонскиот јазик, а во Источна Турскиот. Бидејќи децата не се доволно подготвени и не го имаат совладано македонскиот јазик, стартниот успех во училиштето е мошне слаб.

⁹¹ Бидејќи повторувањето во првите четири години е најчесто исклучок и децата автоматски се префрлуваат од една во друга година, реалниот проблем со несовладувањето на наставната материја се согледува задоцнето- дури во петто одделение кога започнува предметната настава. Од таа причина, очигледна е потребата од обрнување на сериозно

- нефлексибилниот однос на раководниот кадар и стручната служба во училиштата во однос на уписната политика, посебно во училишта каде што Ромите се во значително малцинство⁹², што негативно се одразува на квалитетот на образованието;
- ниското ниво на едукација (неписменоста) на родителите кои немаат посебна мотивација нивните деца да посетуваат настава;
- отсуство на свест за важноста на образованието, посебно на родителите и средината во која живеат;
- учебниците и другата школска опрема се премногу скапи за ромските семејства;
- слабиот успех на децата делува демотивирачки за продолжување на образованието;
- појава на чести малолетнички бракови или други семејни обврски кои се наметнуваат на децата (грижат за постари и изнемоштени лица во семејството);
- како резултат на патријархалното воспитување, во некои ромски семејства и немањето на свест за важноста на образованието, женското дете не се поттикнува да оди на училиште;
- полоши услови за настава во училиштата каде што учат Ромите во однос на останатите;
- неопфатеноста на ромските деца во претшколската настава со што се ставени во понеповолна положба во однос на другите деца кои тргнуваат на училиште;
- појави на сегрегација⁹³ и дискриминација;
- постоење на стереотипи за Ромите;
- многудетноста на семејствата и живеењето во пошироки семејни заедници, што уште повеќе ги нагласува постојните проблеми.

Исто така, постојат примери на родители кои намерно го запишуваат своето дете во училиште за деца, со лесен ментален хендикеп, со цел полесно да го заврши училиштето и да се вработи. Сепак, кај нас, тоа не е масовен тренд. Во таа смисла владата на Република Македонија има формирано и Национален координативен орган за изедначување на лицата со интелектуални попречености, составен од претставници на Министерството за труд и социјална политика, Министерството за образование и наука, Министерството за правда, Министерството за здравство како и стручни лица. Ова тело треба да дејствува во насока на идентификација на категориите деца кои реално треба да го добијат тој статус и тип на

внимание токму во првите четири години (поточно 5 со нулта година) за ромските деца поефикасно се вклучат во образовниот процес.

⁹² Во училиштата каде што најголемиот дел од школската популација се Роми ваквите појави се надминуваат во полза на ученикот

⁹³ Ромските деца не се соодветно прифатени од средината во која се образуваат; другите деца не сакаат да седат со нив или да се дружат, па обично седнуваат сами или во задните клупи; некои професори не работат доволно со овие деца; ромските деца се срамат од својата облека, забележана е и дискриминација во односот и оценувањето.

образование, а со цел да се исклучат психофизички здрави деца кои од низа причини не можат да се вклопат во образовниот систем (како на пример некои ромски деца).

3.3 Прејораки и активности

Следејќи ги овие насоки Стратегијата, ќе треба да ги антиципира долгорочните потреби на ромското население во Република Македонија во овој домен, како и да обезбеди механизми за имплементација на прокламираните цели. Во таа смисла главни приоритети во областа на образованието се: изедначување на квалитетот на знаење на ромските со нејромските деца, подигање на образовното ниво на младите како и на возрасните кои се надвор од образовниот систем, зајакнување на нивните стручни и социјални компетенции како и елиминирање на можноста од создавање на нови генерации на образовно хендикепирани лица. Во таа смисла неопходно е да се обезбеди координација на активностите, како и утврдување на видовите услуги кои ќе ги обезбедуваат јавниот, приватниот и граѓанскиот сектор и во каква релација ќе бидат таквите образовни услуги со стратешките определби на државата. Неизбежно, образовните иницијативи, би морале да бидат адаптирано со моменталните потреби на пазарот на работна сила и со образовните профили за кои има поголема побарувачка.

Поаѓајќи од овој основен приоритет, главна цел кон која државата треба да се стреми во следниот дестегодишен период е значително да се зголеми опфатеноста во основното ниво на образование на сите ромски деца од соодветната возраст (до 90% би се сметало за неверојатен успех), но истовремено и успешното комплетирање на основното училиште барем на 60-70% од запишаните. Долгорочно гледано, преку образованието ќе биде возможно да се создаде ромски наставен кадар како и интелектуалци-Роми кои ќе водат кон понатамошно јакнење, просперитет и развој на ромската заедница.

Бидејќи постои свест дека предвидените приоритети во доменот на образованието, ќе повлечат употреба на значителен обем на средства, кои државата не би можела самостојно да ги обезбеди, ова претпоставува превземање на координирани напори во кои ќе бидат предвидени и определени најавени донации и програми. Исто така, за да може успешно да се задоволат потребите во оваа сфера, потребно е да се рангираат приоритетите по важност. Само на тој начин може да се избегне опасноста, што во себе ја крие, креацијата на долга листа на желби, кои може да го замаглат или оневозможат, остварувањето на посакуваниот ефект.

За подобра прегледност, приоритетите во ова поглавје се систематизирани согласно нивоата на образование, но при тоа, не е исклучена и можноста од нивно преплетување, бидејќи тие се надоврзуват едно на друго:

- претшколско образование
- основно образование
- средно образование

- високо образование

Посебно внимание треба да се обрне на *одржливоста и искористливоста* на одредени програми, кои иницијално би можеле да функционираат врз база на донации, но потоа постои опасност да не можат да бидат продолжени заради преголемите издатоци кои државата не би можела да ги превземе на себе. Од овие причини, се наметнува потребата државата во соработка со претставниците на ромската заедница и заинтересираните донори да определат неколку *клучни приоритети* кои би биле директна стратешка цел за следниот период. Министерството за образование и наука, заедно со Министерството за труд и социјална политика и локалните власти, би требале да настапат со заеднички програми пред странските донатори во рамките на билатералната и мултилатералната соработки.

3.3.1. Предлози-мерки за претшколско образование

Со цел да воспостави полна интегрираност во образовниот систем, се препорачува *ромските деца да добијат адекватна образовна подготовка*⁹⁴ (вклучително и лингвистичка)⁹⁵ две години пред да се запишат во прво отделение (возраст меѓу 5 и 6 години) и тоа на ниво на цела држава како политика, а не како резултат на изолирани проекти. Тоа значи дека децата *задолжително* ќе треба да следат ваква програма почнувајќи една година пред стартувањето на нултата година. Се предлага изучувањето на македонскиот јазик да биде интензивно, но кратко⁹⁶ и да биде прилагодено на потребите на секоја група. Како стимулација, се предлага за децата да биде обезбеден еден бесплатен оброк.

Вака поставениот приоритет имплицира и формирање дополнителни паралелки во постојната образовно-воспитна инфраструктура или во случај на потреба изградба на соодветни објекти како и ангажирање на персоналот⁹⁷ со кои ќе се прошират капацитетите за опфатеност на овие деца⁹⁸.

За да се обезбеди *редовното поседување* на оваа настава, вклучително и наставата во текот на основното образование, се препорачуваат следните мерки:

- да се регистрираат и децата кои немаат документи за упис (нивниот статус не е регулиран);
- ромските граѓански организации директно да учествуваат во анимирањето на заедницата и родителите за посетување на наставата,

⁹⁴ Освен изучувањето на македонскиот јазик, децата би требало да ја развијат графомоториката, да се социјализираат и да научат и други практични вештини.

⁹⁵ Во употреба да биде и ромскиот јазик за надминување на јазичната бариера што бара кадарот да го познава одлично и ромскиот јазик.

⁹⁶ Се препорачува околу три часа дневно

⁹⁷ Воспитувачки, педагози, психолози и асистенти од ромската заедница кои ќе посредуваат и ќе го олеснуваат овој процес.

⁹⁸ Предвидувањата за бројот на децата кои ќе бидат опфатени со различни програми да се припремат барем три месеци пред почетокот на школската година.

- и во соработка со државите органи редовно да водат сметка за посетеноста на наставата;
- МВР во соработка со социјалните служби, Заводот за статистика и локалната самоуправа да води евиденција и да ја следи посетеноста на наставата (комбинирање на примена на Законот и мотивациони елементи за редовност);
 - да се иницира широка кампања за популаризација на образованието со цел да се анимира целата ромска заедница;
 - посета на ромските семејства од страна на политичките лидери (Ромски и не-Ромски), претставници на министерствата, граѓанските организации, членови на Парламентот и други јавни лица, со цел анимирање на јавноста за вклучување во образовниот процес;
 - образовните иницијативи да водат сметка за избегнување на гетоизацијата, која влијае дестимулативно на компетитивноста и мотивацијата на децата;
 - примена на стимулациони мерки (преку бесплатни учебници и помагала и/или стипендии) за мотивирање на семејствата нивните деца редовно да ја посетуваат наставата;
 - во случаи на упорно неиспраќање на децата во училиштата или градинките да се применат законски предвидените санкции.

3.3.2. Предлог-мерки за основното образование

Заокружување на основното образование го претставува минималниот праг кој во текот на своето школување би морал да го мине секој граѓанин на Република Македонија. Обврзување за исполнување на оваа цел содржана е во уставните одредби на државата, иако за жал реалноста не е конвергентна на прокламираното. Затоа, кон предлог-мерките кои се препорачуваат во претшколското образование, во Стратегијата се надоврзуваат и оние кои својата применливост ја имаат во основното училиште со цел да се постигне посакуваниот ефект:

- сеопфатна регистрација на децата кои немаат документи за упис во прво одделение;
- да се излезе во пресрет на потребата од отворање на нови основни училишта во ромските населби, во зависност од евидентираните потреби кои се резултат на следењето на демографските движења на популацијата;
- идентификација на децата Роми до осумгодишна возраст и нивно вклучување во редовното образование, следејќи ја програмата за учење утврдена за таа цел;
- децата кои го напуштиле училиштето или воопшто не биле вклучени во образовниот процес, преку специјални програми, групирани според возраст да им се овозможи да го заокружат основното образование;
- тестовите за прво одделение да се преведат на ромски јазик (за градовите каде Ромите го зборуваат ромскиот јазик);

- децата кои го поминале претшколското образование непосредно да се приклучат во етнички мешани одделенија;
- организирање дополнителна настава за совладување на материјата, (учење на македонскиот и ромскиот јазик и работа на домашното придружено со оброк);
- воведување асистенти кои го говорат ромскиот јазик во училиштата каде има ученици Роми (од нулта година до петто одделение)⁹⁹;
- обука за наставниците, кои работат со Ромски деца, за ефикасно предавање и креирање на модели за поттикнување на мотивацијата кај децата и за поголема сензитивност кон културните разлики¹⁰⁰;
- програми за поддршка на наставниците кои се врската помеѓу наставниот кадар и родителите;
- изучување на ромски¹⁰¹ литературен јазик или македонски јазик (во зависност кој од што има потреба и врз база на претходно искажан интерес, согласно уставните и законските одредби);
- промоција на јасни и објективни критериуми за оценување на знаењето на децата (да не се гледа вниз прстиг до четврто одделение);
- вклучување на родителите во Советите на родители во училиштата соодветно на бројот на ученици Роми;
- вклучување на родителите и во организирање на тематски предавања во зависност од потребите (во центрите за поддршка на образованието);
- промоција на образовно-интегративни курсеви за сите деца, во кои врз принципот на толерантност се овозможува социјализација и адаптација на Ромите¹⁰², ова посебно за училиштата со мултиетнички карактер;
- промоција на програми за работа со ромски и неромски родители во училиштата;
- обезбедување психолошка и педагошка помош за децата и нивните родители;
- организирање на различни слободни активности согласно интересите на учениците за организирање летни школи и кампови за деца Роми;
- доделување на стипендии за особено успешните или уметнички надарените деца;
- да се земаат позитивни примери на успешни Роми и да се промовираат меѓу децата;

⁹⁹ Целта е олеснувањето на влезот во основното образование на македонски јазик и совладувањето на елементите на ромскиот јазик. Препорака е асистентите да се регулираат од студентите на педагошките факултети. Оваа иницијатива ќе треба да биде подложна на годишна евалуација.

¹⁰⁰ Одредени граѓански организации работат на мотивацијата кај децата преку организирање на квизови на знаење и умеење.

¹⁰¹ Моментално, факултативна настава на ромски јазик се одвива во едно училиште во Шуто Оризари.

¹⁰² Одредени граѓански организации веќе имаат искуство со реализација на програми со деца од различно етничко потекло кои ќе имаат активности како уметност, музика и спорт со цел активноста да се одвива во јазично неутрална средина.

- следејќи ги потребите на образовните капацитети, долгорочно да се предвиди отворање на уште едно основно училиште во Шуто Оризари

За оние деца кои не биле вклучени во претшколското образование, за да се вклопат во образовниот процес се сугерира формирање на посебни групи преку кои ќе се реализира парцијална интеграција во прво одделение, кои покрај курикулумот од прво одделение дополнително ќе се изучуваат и делови од оној курикулум со програмска основа од претшколско образование. Овие групи ќе изучуваат дел од курикулумот од прво одделение¹⁰³, но и делови од оној курикулум кој програмска основа во претшколското образование¹⁰⁴. Се сугерира, ваков програмски образец, да се применува само во текот на првата школска година.

3.3.2.1. Посебни мерки за стимулација

Во рамките на *посебните мерки* за стимулирање и поддршка на образовниот процес, се предлага:

- да се обезбедат бесплатни учебници и други наставни помагала, соодветна облека и превоз до местото на наставата;
- интензивно да се работи со децата за пишување на домашното и совладувањето на наставниот материјал;
- најсиромашните деца да посетуваат целодневна настава каде што ќе добијат и бесплатен оброк (во случај на постоење етнички мешани групи или паралелки во програмот да се вклучат сите ранливи групи);
- семејствата кои ги испраќаат своите деца на училиште да се стимулираат преку доделување на социјална помош;
- училиштата кои обезбедуваат целодневна настава за Роми од прво до четврто одделение или ги интегрираат Ромите на друг начин, да добијат финансиска и друг вид на помош;
- наставниците кои работат со Роми да добијат соодветна обука за мултикултурализам;
- педагозите и психолозите во училиштата треба да имаат понагласена улога во мотивирањето на децата но и нивните семејства за процесот на образованието.

Во овие рамки, посебна категорија претставуваат *децата или младите* кои од различни причини сеуште *не биле вклучени или го напуштиле* процесот на образование. Во однос на оваа група би требало да се направи посебен напор за нивна идентификација и да се применат серија стимулативни мерки и механизми, за нивно враќање во тој процес. За таа цел при примената на овие мерки би требало да се покаже флексибилност во програмата кога се во прашање различните возрасни категории на децата, заради нивно поефективно групирање, за совладување на наставната

¹⁰³ Станува збор за предметите: Македонски јазик, математика, природа и општество

¹⁰⁴ Развој на графо-моториката, социјализација, работни навики, хигиена и сл.

програма.¹⁰⁵ Таквите мерки на поддршка можат да бидат во форма на бесплатни курсеви, доделување на стипендии или помош (од училишни материјали и помагала до мала економска помош за време на чие примање лицето ќе биде во можност да се посвети на учењето, наместо на економското преживување, како и специјална флексибилност за најуспешните ученици). Носители на оваа образовна активност се работничките универзитети или други специјализирани агенции кои нудат обука или доквалификација. Старосната граница на оваа категорија се одредува од 15 до 45 години.

3.3.2.2 Посебни проблеми на младите

Бидејќи покрај образованието, на младите им недостасува и конкретна државна политика и програма се препорачува да се иницираат серија дискусии низ Републиката, во кои ќе учествуваат првенствено млади претставници на ромската заедница, на кои тие ќе ги формулираат нивните приоритети и потреби за наредниот период. Секако овие активности можат да бидат координирани и во соработка со Агенцијата за млади и спорт, преку која ќе се направат обиди идентификуваните проблеми и приоритети да се разрешат.

За таа цел се препорачува основање на *младински центри* во местата кои се населени со Роми. Активностите на таквите центри би се насочиле кон: создавање услови за соодветен психо-социјален развој на децата и младите од економски неразвиените подрачја; зајакнување на капацитетот на локалните заедници за решавање на проблемите на младите; создавање мрежа за соработка меѓу младинските ромски и другите граѓански организации; унапредување на свеста на младите за важноста на образованието; поквалитетно вклучување на родителите во програмските активности; едукативни програми за превенција на болестите на зависност и сексуално преносливите болести; реализација на програми за активно слободно време- анимирање и подигање на информираноста и културата кај младите; иницијативи за развивање на спортот; организирање на едукативни програми за заштита на животната средина.

3.3.2.3. Посебни мерки за возрасни

Возрасните со недооформено образование, претставуваат друга категорија на лица, на кои треба да им се овозможи повторно да се вклучат во образовниот процес. За таа цел потребни се друг вид на адаптирани програми. Во оваа група од посебна важност се жените Ромки, кои би имале можност да го дооформат своето образование или да се описменат. За потребите на целата оваа категорија лица, препорачливо е:

¹⁰⁵ Во случај да се јави практична потреба, можат да се спроведат и извесни корекции во Законот за основно образование.

- да се работи за намалување на стапката на неписменост, каде што описменувањето ќе има карактер на владина програма која цели на вкупното население, а особено на Ромското;
- Министерството за образование да ја поедностави процедурата за стекнување на основно образование;
- да се промовира концептот на доживотното учење и стекнување нови вештини;
- да се зголемат можностите за образовен избор преку работничките универзитети или други специјализирани агенции.

Во рамките на овие иницијативи, Управата за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците при МОН би требало да се поддржи и различни форми на *неформално образование* особено она кое има за цел специфична обука за стекнување со определени вештини, како и програми кои го промовираат културното издигнување на младото и возрасното население со посебен акцент на популацијата која поседува образовен хендикеп. Секогаш, неформалното образование треба да се стреми да го надополнува и збогатува она знаење кое се стекнува преку формалното образование.

3.3.3. Предлог-мерки за средното образование

Светските образовни текови индицираат дека средното образование е оној долен лимит на образованост и квалификуваност што секој граѓанин треба да го поседува за да може активно да се вклучи во општествениот и работен живот. Затоа, за да се излезе во пресрет на светските трендови, друга образовна стратешка цел би била и *суksesивно зголемување на бројот на Роми кои го завршуваат средното училиште*, со посебен акцент на женското дете¹⁰⁶.

Но самото вклучување во средношколската настава веќе претставува цел која за Ромите е потешко достапна, пред се, заради зголеменото осипување на учениците Роми во погорните класови. Поточно бројот на ученици Роми кои сакаат да го продолжат школувањето драстично се намалува во средното ниво на образование. Од друга страна, пак, оние кои би сакале да го продолжат своето школување, се соочуват со дополнителен проблем, а тоа е големиот притисок за упис во средните училишта, од страна на сите етнички заедници. Успехот во основното училиште, како основен формален критериум за упис, неретко претставува уште една бариера за упис на Ромите на посакуваните, и посебно, атрактивните средни училишта, која бариера е резултат на проблемите со кои се соочуваат Ромите во основното образование¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Како среднорочна цел се определува бројот на Роми кои го комплетираат образованието да биде над 50% од сегашниот

¹⁰⁷ Како на пример средно медицинско училиште.

Со цел да се надмине постојната состојба се предлагаат следните мерки кои би можеле да се инкорпорираат во специјално дизајнирани програми:

- воспоставување на национални квоти за Ромите во средните училишта
- поддршка на потребата од отворање на стручни средни и гимназиски паралелки во Шуто Оризари¹⁰⁸, како најголема ромска населба во Републиката;
- овозможување на бесплатен престој на Роми во средношколските интернати;
- помош во училишни книги и друга наставна опрема;
- стипендирање на учениците Роми, посебно на оние најталентирани;
- отворање на младински центри во ромските соседства кои со своите содржини ќе датат поттик за понатамошна формална и неформална едукација на младите;
- да се работи со родителите посебно за да се стимулира продолжување на образованието на женското дете;
- да се воспостави координација на средните училишта со центрите за вработување.

Исто така, препорака е при постоење на доволен број на ученици, ромскиот јазик, култура и традиција како предмети да се одвиваат на ромски јазик, со евентуално вклучување и на предметот историја на Ромите, а наставата по другите предмети да се одвива на официјалниот јазик¹⁰⁹. Но основните елементи на културата и традицијата на Ромите би требало да се опфатат во курикулумот на сите останати етнички заедници¹¹⁰, со цел да се надминат негативните стереотипи за Ромите кај неромското население. Новите наставни содржини на ромски јазик треба да се дефинираат од страна на мешовитото тело, составено од Роми и не-Роми, а дополнителна помош во нивното дизајнирање би можела да се добие од соодветни домашни и странски образовни центри од земји каде што живее Ромско население, или од меѓународни организации кои ги третираат овие проблеми. Во оваа смисла препорачливо е давање поддршка на Ромската интелегенција, кон издавање книги и други дела, кои ја третираат проблематиката на Ромската култура, јазик, традиција, и историја.

3.3.4. Предлог-мерки за високошколско образование

Бидејќи официјалните податоци повторно индицираат дека бројот на Ромите студенти е поразително мал, Република Македонија треба да

¹⁰⁸ Оваа идеја побуди определени дискусии меѓу самата ромска заедница но не од аспект на оправданоста од ваквиот потег, туку од аспект на залагањето за добивање на поквалитетни кадри,- цел која поуспешно би можела да биде постигната преку интеракција на Ромите во иста образовна средина, наместо остварување на "самосегрегација" со претежно еднонационално средно училиште, какво би било она во Шуто Оризари.

¹⁰⁹ Слично како искуството во некои земји од регионот.

¹¹⁰ Во предметот историја да се внесат наставни содржини за културно-историските традиции на Ромите

промовира програм кој афирмира еднаков пристап и еднакви можности, за ромските студенти во високото образование. Пред се, фокусот на активностите е во јакнење на индивидуалните капацитети кои ќе резултираат во создавање на ромски професионалци во различни области, со цел тие да се вклучат во општествените текови. Програмот треба да мотивира што е можно повеќе средношколци да се запишат и успешно да го завршат универзитетското образование. За таа цел се предлагаат следните мерки:

- задржување на државниот систем на квоти но притоа да се зголеми квотата за упис на ученици Роми од 2% на 4%, при што препорака е да се процени за кои факултети секоја учебна година постои интерес (во договор со државно финансираните универзитети)
- Во рамките на супервизија на целиот процес, Ромаверситас, ромските граѓански организации како и експертската група на ЕЦМИ да го мониторираат процесот на евентуална злоупотреба на уписните квоти
- обезбедување на стипендии за студентите Роми на сите факултети и менторска помош;
- при сместувањето во студентските домови да се даде приоритет во листите на студентите-Роми
- зголемување на бројот на студенти Роми запишани на факултетите кои продуцираат наставнички кадри со цел да се постигне оптималниот број на обучен ромски наставен кадар;
- обезбедување обука за студентите на Педагошкиот факултет за анти-дискриминацијата во образованието, со цел зголемување на сензитивноста на идните професори;
- создавање услови за отворање на катедра за ромолошки студии при Универзитетот Св Кирил и Методиј¹¹¹, каде што јазикот ќе биде предмет на настава, а не јазик на кој што ќе се одвива наставата, како и, да се отвори студиска група на ромски наставен јазик на Педагошкиот факултет;
- да се стимулира поголема партиципација на Ромите во наставничките кадри на сите државно финансирани универзитети во државата
- во наставниот програм воМетодикаг наставничките и педагошките факултети да се внесе посебен дел за обука на идните наставници за работа со етнички мешани класови како и со деца од сиромашни семејства
- универзитетската Управа да биде поангажирана во надминување на проблемите на Ромите во образованието;
- промовирање на активности преку кои ќе се форсира интеракцијата со студенти од други етнички групи;
- меѓусебна соработка и комуникација на сите Роми кои се средношколци или студенти, имајќи ги предвид досегашните позитивни искуства¹¹².

¹¹¹ Обезбедување на стручна литература, подготвување наставен план и програма, подготвување на наставен кадар.

¹¹² Бројни позитивни искуства во оваа насока можат да се црпат од програмата на ФОСИМ-Ромаверзитас

Образованието ќе ги покаже своите развојни ефекти само во случај, ако во тој процес, бидат инволвирани, подеднакво, следните круцијални чинители: учениците, нивните родители, наставниот кадар, државата и граѓанските организации. Секако заради комплексноста на образовниот процес, како и бројните приоритети и задачи што ги определува Стратегијата во овој домен, неопходно е вклучување на поголем број државни институции со цел да се оптимизира посакуваниот ефект. Во таа листа на актери се вбројуваат: училиштата преку директорите и персоналот; предвидените програмски медијатори; училишните инспектори, Министерството за образование преку неговите подрачни единици; локалните совети преку свој претставник или евентуално специјално назначен локален советник за Роми; Одделот за оценување во рамките на Заводот за унапредување на образованието; други надлежни министерства (Министерство за труд и социјална политика, МВР, Завод за статистика) и друго.

Како основа во дизајнирањето методи и практики за едукација, можат да послужат, досегашните искуства и проекти. на различни *граѓански организации*, чија евалуација може да покаже колку тие можат да бидат спроведливи и ефектни, кога би се примениле на пошироко системско ниво, во согласност со постојните наставни планови и програми. Ваквите програми, досега го опфаќае особено претшколското, како и, основното образование, водејќи сметка за активното присуство на другите важни чинители, пред се, како што е семејството. Во оваа смисла треба да се имат во предвид искуствата на граѓанските организации (Ромски и не-ромски) кои досега ја компензираа потребата од непосредна вонинституционална работа, со различни категории и возрасни групи на ромската популација. Затоа упатно е да се разгледаат можностите за нивна идна асистенција во образовниот домен. Бидејќи дел од овие организации веќе имаат изградено сопствени капацитети за понатамошно вклучување и асистенција во овој сегмент корисно е Министерството за образование и наука и училиштата да соработуваат на партнерска основа со нив. Постојниот капацитет може да се надогради со вклучување на квалификувани лица и нови волонтери во граѓанските организации, кои би биле ангажирани во имплементирањето на образовните програми и проекти. Со цел да се искористи постојниот потенцијал, потребна е и финансиска проценка на средствата кои би можеле да ги покријат овие потреби, за се определи која активност е економски одржлива и исплатлива, според расположливите средства наменети за образование¹¹³.

Исто така, се препорачува во текот на образовниот процес во претшколското и основното образование да се ангажираат *Роми асистентии*¹¹⁴ чија улога би била да се олесни вклученоста во образовниот систем и да се посредува меѓу децата, родителите и наставниот кадар. Улогата на овие асистенти би се состоела во: градењето на позитивен имиџ на

¹¹³ За овие цели се стреми и Едукативниот фонд за Ромите, кој планира да поддржи определени активности во оваа смисла со грантови.

¹¹⁴ Кои можат да бидат Роми со завршено средно училиште или студенти.

училиштето како институција, како и на образованието воопшто; индивидуална работа со децата со цел да им се олесни комуникацијата со професорите и другата средина; да се намали непосетувањето на наставата и да се подобри нејзиниот квалитет; да се обезбеди комуникација, интерес и посетеност на родителите за родителските средби; да се работи со родителите за важноста на образованието; да се надминат евентуалните предрасуди и стереотипи. Ваквиот ангажман претпоставува и посебна обука и надградба на постојните знаења на на асистентите но и на наставниот кадар со цел да се постигне подобро разбирање на етничката специфика на Ромите и нивните потреби. Во имплементацијата на програмите освен овие асистенти, препорачливо е вклучување и на посебен тим составен од социјален работник, здравствен работник или медицинска сестра, педагог, психолог, логопед и сл.

Посебно внимание е потребно да се даде на *учебниците* и воопшто на *курукуларната димензија*. Социјализацијата и инклузивноста е потребно да проверуваат низ самите наставни содржини и пред се во учебниците, каде во вредностите кои се промовираат во учебниците и во препорачаната литература, наместо концентрирање исклучиво на естетките и книжевните критериуми потребно е да доминира и анализата на пласираните вредности и мултукултурното почитување. Во овој контекст образованието за човековите права, може да започне уште од предучилишното образование, па преку основното до средното и високото.

Потребно да се даде понатамошен поттик за *конципирано креирање на Ромски кадри* со завршени повисоки степени на образование во секој домен, а посебно на Педагошката академија со цел во иднина да се создаде квалитетен наставен кадар. Исто така преставниците на ромската заедница сугерираат да се вработат Роми при Министерството за образование, и тоа при Одделот за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците, како и советник во кабинетот на државниот секретар за образование. Бидејќи овие кадри се сеуште минимален дел од ромската поулација, се препорачува оние кои ќе го заокружат своето образование, ако е возможно, да бидат вработени соодветно во рамките на државната администрација.

По истекот на странските програми за поддршка би можел да се развие посебен програм на *финансиска поддршка на деца Роми од семејства кои би сакале да им помагаат и да ги стипендираат децата за да се стекнат со образование*. Исто така, државата би требала да води стриктна контрола за да се избегне посетувањето на настава од психофизички здрави деца Роми во паралелка за деца со специјални потреби.

Конечно, препорака е да се нормираат заштитни механизми против дискриминација и сегрегација во процесот на образование. Во таа смисла се препорачува организирање на обука за запознавање на децата и нивните родители со нивните легално загарантирани права.

3.3.5 *Новата улога на локалната самоуправа*

Во планирањето на надлежностите на локалната власт во сферата на образованието, националната Стратегија е детерминирана од актуелниот процес на децентрализација преточен во одредбите на Законот за децентрализација. Токму новите ингеренции на локалните единици се појдовна основа за Програмата за развој на образованието од 2005-2015. Во Програмата се предлага да се изградат индикатори, механизми и инструменти за контрола на квалитетот како основен критериум кој ќе го детерминира статусот на образовната установа, нејзините бенефиции и одговорности нормирани на државно ниво¹¹⁵. Од своја страна пак, Министерството за образование во соработка со локалните авторитети ќе развие механизми за мониторирање на состојбата со децата во и надвор од системот, како и активно учество на сите релевантни субјекти во детекцијата и мобилизацијата на децата кои никогаш не се запишале или го напуштиле образованието. Исто така, ќе се остварува и генерална ревизија на наставните планови и програми со цел да се имплементира концепцијата на вобразовен исход кој е базиран на стандарди на компетенции и ќе настојува да го поддржи и промовира осовременувањето на наставата и учењето. Во оние локални единици каде што има ромско население се препорачува и формирање на локални образовни фондови со помош на кои директно ќе работи на подобрувањето на образовното ниво на оваа група.

Среднорочни индикатори:

- поголем број на деца опфатени во претшколското образование
- поголем процент на опфатеност (вклученост) на децата во основното образование;
- поголем број на деца со завршено основно училиште;
- постоење на детална и сеопфатна евиденција за сите деца кои се опфатени во системот;
- зголемен процент на писменост;
- зголемен број на лица со завршена квалификација и доквалификација или со завршено вечерно училиште;
- поголем број на запишани средношколци Роми;
- поголем број на завршени средношколци-Роми;
- повеќе Ромки со комплетирано образование на сите степени;
- поголем успех во сите степени на образование;
- еквивалентен сооднос меѓу писмени жени и мажи од 15-24 години;
- во секој град каде има минимум услови (15 ученици) да се отвори паралелка за факултативно учење на ромски јазик;
- зголемување на бројот на Ромите запишани на факултети;
- зголемен број на Роми наставници и педагози;

¹¹⁵ Во таа смисла, локалните власти би можеле да бидат во состојба да основаат и одржуваат основни и средни училишта на нивната територија, ќе бидат одговорни за делумно финансирање на образованието преку локалните буџети, ќе ја ностат одговорноста за квалитетот на образовниот процес, ќе имаат поголема слобода при вработување на наставниот кадар, а пред се ќе бидат во состојба да овозможат поголема партиципација на заинтересираните локални субјекти, пред се родителите.

- зголемен број на дипломирани Роми.

Како поволен инструмент за континуирано следење на состојбата се сугерира припремањето на полугодишни и годишни извештаи за Министерството за образование за секое од училиштата каде што учат Роми, подоцна сумирани во годишен национален извештај.

Долгорочен индикатор: значително подигнување на општото образовно ниво на Ромите во Република Македонија

4. Здравство

4.1 Нормативна рамка

Светската здравствена организација (ЊХО) го дефинира здравјето како всостојба на физичка, ментална и општествена благосостојба (..) и тоа не е само отсуство на болест и немоќ, (..) уживањето на највисоко можниот стандард на здравје е едно од фундаменталните права на секое човечко суштество без разлика на расата, верата, политичкото уверување, економскиот и социјалниот статус¹¹⁶. Поконкретни согледувања за состојбата како и низа препораки можат да се најдат во документите на Советот на Европа¹¹⁷, кои реферираат токму на Ромите.

Според Уставот на Република Македонија правото на здравствена заштита е гарантирано на секој граѓанин. Чувањето и унапредувањето на сопственото здравје и здравјето на другите, е право и должност на граѓанинот¹¹⁸.

Поконкретно, ова право е операционализирано во Законот за здравствена заштита¹¹⁹ и неговите измени и дополнувања¹²⁰ како и во Законот за здравствено осигурување¹²¹. Ова право на ист начин и под исти услови, го остваруваат сите граѓани во Република Македонија, вклучително и Ромите. Постојната регулатива наведува шест категории на лица кои се покриени со системот на здравствена заштита: вработени, самовработени, пензионери,

¹¹⁶ Уставотна Светската здравствена организација (WHO), усвоен од Меѓународната здравствена конференција, Њу јорк, 22 јули 1946

¹¹⁷ Се наведува дека Ромите имаат полош здравствен статус отколку другите групи заради: длабоко вкоренетиот расизам, директната или индиректната дискриминација, недоволното признавање на културната различитост и статусот како малцинство. Забелешка е дека тие се запоставени од државата и јавното здравство на локално ниво. Сиромаштијата на оваа група, како и социо-економското опкружување, лошите услови на живеење и домување, недостатокот на санитарна инфраструктура, мобилноста на населението, ниското ниво на образование, културата, проблемот со државјанствата, родовите релации итн, се сметаат како фактори кои ја генерираат оваа состојба и бараат превземање на итни превентивни мерки.

¹¹⁸ Член 39 од Уставот

¹¹⁹ Службен весник на РМ бр.38/91; бр.46/93, 55/95 како и промената бр.48 Службен весник на РМ од 2001 година

¹²⁰ Закон за измена и дополнување на 333 Службен весник бр.10/2004

¹²¹ Службен весник на РМ бр.25/00; 96/00; 50/01; 11/02 и 31/03.

приматели на социјална помош, привремено невработени кои користат бенефиции преку Агенцијата за вработување и други групи. Лицата кои немаат можност да се вклучат во задолжителното здравствено осигурување, своите права на основна здравствена заштита ги обезбедуваат преку Програмата за здравствена заштита на одредени групи население и одредени заболувања преку која се опфатени неосигурени деца од 1-18 годишна возраст и лицата постари од 65 години, како и неосигураните лица без оглед на возраста (доколку не се опфатени со друга програма) им се обезбедува здравствена заштита само во врска со лекување на одредени тешки заболувања (наведени во програмата). За неосигураните деца до една година и неосигураните мајки во врска со бременост и породување предвидени се средства во Програмата за здравствена заштита на мајки и деца. Но, треба да се има во предвид дека овие права се остваруваат врз основа на потврда издадена од соодветната подрачна служба на Фондот каде се наведува дека не постои друг основ на осигурување¹²². Според тоа, многу е мај бројот на лица кои немаат можност за остварување на статусот на здравствено осигурување. Поради тоа треба да постои поголема соработка на соодветните служби (социјални и други, како и граѓанскиот сектор и локалната самоуправа) кои би помогнале во информирањето и упатувањето на граѓаните за остварување на правото на здравствена заштита.

4.2 Актуелна состојба

Здравството како сегмент, кога е во прашање Ромскиот народ се пројавуваат определени специфики кои се разликуваат од генералната национална слика за здравствената состојба. Ваквата специфика на здравствената состојба на Ромите, пред се, се должи на лошата социоекономска состојба (Ромите се главно невработени, без редовни примања, што се одразува на квалитетот на исхраната, неможност за придржување на диеталниот режим на исхрана, неможност за обезбедување на редовна терапија), супстандардни услови за домување на Ромите (ромското семејство е повеќечлено и живее во мал, неосветлен и влажен простор, без постоење на потребна инфраструктура), непостоење на здравствено осигурување, недоволна примарна здравствена заштита (во населените места претежно со Роми потојат мал број на амбуланти со недоволен број на медицински персонал), послаба превентивна заштита (нередовен одзив на родителите за имунизација на децата, нередовни систематски прегледи на децата и жените), ниско ниво на здравствено образование и култура на ромската популација, скапи здравствени услуги и лекарства, специфичен менталитет и традиција (најчесто лекот се бара во парамедицината со што се губи драгоцено време, раното стапување во брачна заедница, нерамноправност на брачните другари,

¹²² Според член 5 од 33.

помало вреднување на женското дете), дискриминација во здравственото згрижување од страна медицинскиот персонал, недоволна информираност за здравствените права, тешката физичка работа и загаденоста на околината, и сл. Како најчести болести меѓу помладите Роми се сметаат заразните заболувања (хепатитис, ентероколитис, паразитски заболувања, кожни инфекции, ТБЦ) а кај возрасните кардиоваскуларни заболувања, дијабетес, респираторни заболувања, нервни растројства), додека кај адолесцентите во пораст се болстите на зависност, посебно наркоманијата.

Статистиката покажува дека ромското население во Република Македонија во просек има помлада популација во однос на просечната старост во земјата. Заради различните стапки на наталитет и морталитет во однос на националниот просек, ромските деца имаат поголем, а постарите лица помал удел во сопствената група (Види: Анекс Табела 9). Евидентно е дека репродуктивноста кај Ромите е двапати поголема во однос на просекот во Републиката но и морталитетот кај децата е два пати поголем отколку кај другите етнички групи¹²³. Тешките животни услови¹²⁴ го прават просечниот живот на повеќето Роми пократок за разлика од не-Ромите¹²⁵. Тоа е и причина зошто Ромите се полесно подложни на хронични болести.

Не би смеел да се занемари и проблемот на индиректната дискриминација на Ромите во здравствениот сектор, која во принцип е посуптилна и најчесто тешко докажлива¹²⁶. На оваа состојба дополнително отежнувачки влијаат и следните елементи: нерегулиран статус на осигурување, животниот стил и менталитетот, непознавање на македонскиот јазик, одење на лекар во напредната фаза на болста, непридржување на советите на лекарот во однос на исхрана, лекови и хигиена.

¹²³ Според истражувањето од УНИЦЕФ во 1996 година помалку од 1/3 од ромските мајки кои искажа желба да не забременат во наредните 2 до 3 години користеа модерни концатрептивни методи за заштита од бременост. Истото истражување покажува дека диареата помеѓу ромските бебиња е посебно често присутна. Иако нема статистички податоци за здравјето на ромската популација во целост информациите коишто најчесто можат да се најдат зборуваат за хронични заболувања, инфекции за пневмонија. Некои податоци говорат дека 23% од Ромките раѓаат во домашни услови и проценка е дека околу 4% од новороденчињата не се воопшто регистрирани. Од друга страна, 81% од децата се вакцинираат редовно а 19% нередовно. Сепак ситуацијата е нешто поинаква во Шуто Оризари, каде редовна вакцинација добиваат 90% од децата, но и тука возраста на мајките кога го раѓаат првото дете е 12-14 години 3%, 15-18 години 41% и над 18 години 56%.

¹²⁴ "Имате градови во Република Македонија каде што има импровизирани ромски населби, каде што членовите од тие семејства или куќички, шатори, земуници или како сакате наречете ги живеат од тоа што ќе го најдат во контејнерот"; "Многу убаво знаете дека колку е неопходен коефициент на светлоста во однос на една просторија во која се живее, колку метри квадратни се потребни по човек во еден станбен објект, колкава треба да биде оддалеченоста на еден од друг објект, дворното место, пристапот до здравствените организации или амбуланта, работното време во тие здравствени организации, и сл"-искази од една фокус група со учесници Роми.

¹²⁵ Ова може да се види од малиот број на роми постари од 40 години во однос на генералната популација

¹²⁶ Се случува здравствениот персонал да ги занемарува Ромите пациенти иили да пројавува предрасуди спрема нив; постојат случаи на сегрегација во болничкото сместување и нега.

Истовремено, транзиционите проблеми во кои се наоѓа здравството во Република Македонија се реперкуираат со сета своја жестина и врз Ромите. Тие денешните цени на здравствените услуги, интервенции и третмани ги сметаат за мошне скапи, еднакво како и лековите. Сепак, вакцинацијата на децата од предучилишна и училишна возраст е бесплатна и тоа за сите деца без оглед на нивниот статус на осигурување¹²⁷. Воедно, испреплетеноста на факторот образование со користењето на бесплатното здравствено осигурување, е формално врзано со пријавувањето во Агенцијата за вработување кое пак е условено со завршено основно образование¹²⁸. Сепак во пракса, Агенцијата за вработување прави напори да излезе во пресрет на потребите на оваа категорија население.

Исто така здравствената состојба на ромското население, во голема мера е во корелација и со некои животни навики, кои деривираат од традицијата:

- раното стапување во брак и раното мајчинство¹²⁹;
- многудетноста на ромското семејство (преференцијата кон машкото потомство, традиција);
- недостатокот на здравствена едукација;
- недостатокот на едукација за репродуктивното здравје и односите меѓу половите;
- навиката болните деца да се носат прво кај нестручни лица (бајачки и сл) а дури откако состојбата ќе се влоши кај лекар;
- недоволната едуцираност на жената Ромка кога се во прашање бременоста, грижата за новороденчињата и гинеколошките проблеми¹³⁰
- постоењето на табу теми длабоко вкоренети во традицијата (на пример да се обезбеди стапувањето во брак како вирго интацта)

¹²⁷ Вакцинацијата е бесплатна и за децата затекнати во Република Македонија, со статус на бегалци или азиланти.

¹²⁸ Што се однесува до здравственото осигурување, истражувањето на УНИЦЕФ покажало дека 56% од Ромите го имаат статусот на здравствени осигуреници по било која основа, 17% го имаат делумно (што значи не сите членови на семејството се здравствено осигурани) и 27% не се воопшто здравствено осигурани. Тоа значи дека оваа група на лица би требала да ги плаќа здравствените услуги во полн износ. Досега социјалните случаи, невработените или стечајците имаа бесплатна или со минимум партиципација здравствена заштита. Овие права во повеќето случаи се обезбедени под услов ако лицето нема регулиран статус на државјанин на РМ или кога родителот по правило таткото нема завршено основно образование и не може да се регистрира во Центарот за вработување. По потреба Центарот за социјална работа ги покрива трошоците за неосигурани сиромашни лица. Конкретно во Шуто Оризари здравствено осигурување го имаат 78% од населението, 18% не се осигурани а 4% делумно.

¹²⁹ Истражувањето на УНИЦЕФ и Светската банка во 2000 година покажува дека испитаните помлади Ромски семејства во 41% имаат од 3-5 деца, 3% имаат над 5 деца, додека 56% имаат од 1-2 деца. Резултатите укажуваат дека програми за планирање на семејството и други здравствени програми се потребни и во помалите заедници каде што живеат Роми. Од испитуваните семејства секоја четврта мајка е помлада од 24 години.

¹³⁰ Проблемот се состои во тоа што не постои култура на контрацепција, туку се интервенира откако се случува бременост.

Воедно од причини што не се сите деца вклучени во редовниот образовен процес¹³¹, недостасува систематско следење на нивното здравје (вакцинации, систематски прегледи) што резултира, одреден број од овие деца, да не бидат вклучени во редовната превентивна програма.

4.3 Препораки и активности

Во рамките на остварување на здравствената политика, Министерството за здравство преку Програмата за јавно здравство се обврзува да го развива подобрувањето и стандардизацијата на квалитетот на здравствената заштита преку модернизирање на јавното здравство и создавање услови и политики за *еднаков пристап до здравствената заштита*, особено за ранливите групи, вклучително и Ромите. Таквата еднаквост подразбира системски напори за редуцирање на разликите во здравствениот статус и заштита меѓу:

- урбаната и руралната средина;
- различните социо-економски, образовни и други слоеви на општеството;
- групи кои се во неповолна ситуација или имаат посебни потреби во однос со останатите групи од населението.

Здравствената политика, кога се во прашање Ромите, заради комплексноста и различните аспекти на проблемите кои се рефлектираат на здравјето, наметнува *мултисекторски пристап*. Ова подразбира остварување на одредени здравствени политики и програми за превентивна здравствена заштита кои се веќе донесени¹³² и во кои се истакнува превземањето на превентивни мерки посебно кај вулнерабилните категории на население меѓу кои се и Ромите. За овие годишните превентивни програми се обезбедени средства и за неосигураните категории население, кои активности ги спроведуваат соодветните здравствени установи. Препорака е сите овие политики да се комбинираат со приоритетите зацртани во областите на домувањето, образованието, социјалната политика итн. За таа цел потребно е креирање на институционализирана координираност на односните ресорни министерства и локалната самоуправа, придружено со постојана консултација со претставниците на ромската заедница¹³³.

¹³¹ Што неретко е последица на честите менувања на местото на живеење

¹³² Програма за испитување на појавата, спречувањето и сузбивањето на бруцелозата кај луѓето во РМ; Програма за заштита на населението од СИДА, Програма за превентивни мерки за спречување на туберкулозата; Програма за систематски прегледи на учениците и студентите; Програма за организирање и унапредување на крводарителството; Програма за активна здравствена заштита на мајките и децата; Програма за задолжителна имунизација на населението; Програма за превентивна здравствена заштита; Програма за здравствена заштита на одредени групи население и одделни заболувања на граѓани кои не се здравствено осигурени; Програма за здравствена заштита за лица со дучевни растројства и болсти на зависност; Програма за обезбедување на тршоците за болните кои се третираат со дијализа, за обезбедување на лекови за трансплантирани болни и за обезбедување на цитостатици, инсулин, хормон за раст и лекување на болни од хемофилија во РМ. Службен весник бр.11, 2001, чл.5, 6 и 7

¹³³ Со давање на посебен приоритет на доктори-Роми, доклоку ги има, медицински техничари или студенти Роми.

Посебна улога во овој процес има *локалната самоуправа* која треба да креира здравствени развојни стратегии кои ќе содржат јасни и специфични цели, кои ги тангираат сите граѓани, но вклучително и Ромите и нивните здравствени потреби. При легализирањето на ромските населби локалната власт би требала да планира и соодветна здравствена инфраструктура, што практично значи нејзино проширување, подобра опременост, но и отворање на специјални здравствени советувалишта чија работа ќе биде посебно посветена на превентивата и здравствена едукација и култура. Некои центри од овој тип би можеле да нудат и најелементарна бесплатна здравствена услуга.

На *превентивата* би требало да се даде сериозен акцент, како најефикасен и економски најисплатлив начин да се сочува здравјето на населението, често надолполнета со едукативни активности. Токму затоа и одговорните здравствени служби како што се Заводот за здравствена заштита и Примарната здравствена заштита имаат нагласена улога во тоа. Таа активност би можела да опфаќа бројни аспекти, како:

- организирање предавања во рамките на предучилишните установи, училиштата или Центрите за поддршка;
- воведување на задолжителен час по хигиена и здравство со цел за запознавање на децата со сите видови заразни заболувања, начинот на нивно пренесување, за нивно полесно распознавање а пред се нивна заштита од истите;
- организирање на прегледи за посебни категории население или за специфични болести (жени, деца, рентген-дијагностика и сл.);
- отворање на специјални здравствени советувалишта во кои ќе се организира здравствена едукација, вклучувајќи и брачно советувалиште, дисеминација на информативни материјали, одржување на семинари, работилници на специфични теми и сл.;
- реализација на заложбата за зголемување на бројот на вработени здравствени работници- Роми
- каде е потребно, примена на соодветни санкции за непочитување на здравствената норматива.

Достапноста до здравствените центри се должи на фактот што Ромите, кај нас, главно живеат во урбаните средини. Ова секако овозможува и поефикасна ПЗЗ. Но, како отворен проблем, останува прашањето за нивната опфатеност со *здравствено осигурување*¹³⁴. Ова го усложнуваат и одредени законски одредби или административни мерки кои го отежнуваат добивањето лични документи и државјанство, кои пак, се услов за остварување на здравствените, но и образовните права. Поточно недостатокот на минимум формално (основно) образование на определен број Роми, се јавува како пречка за реализација на правата од здравственото осигурување. Затоа, се препорачува да се олесни административната постапка за комплетирање на

¹³⁴ Ромите го наведуваат проблемот на неопфатеност на секое дете во државното здравство (без оглед на бројот на деца во семејството)

потребната документација, пред се, постапката за административни плаќања или доказни стандарди за престој кои би можеле да бидат посебно тешко докажливи за Ромите¹³⁵. Во меѓувреме да се дисеминираат релевантни информации за пристап до здравствените услуги, за оние кои сеуште го немаат регулирано својот статус.

Со оглед на постојната лоша економска состојба, се предлага и понатаму обезбедување бесплатната основна здравствена заштита за *свиџе ранливи катџегории на население вклучиџелно и Ромиџе*. Како практично решение се сугерира креирање на специјална здравствена картица за оваа категорија лица, кои би имале посебен третман (низа ослободувања или попусти), сличен на оној за лицата со посебни потреби. Дополнително да се утврди механизмот за обезбедување на остварувањето и заштитата на тие права.

Со цел да се спречат евентуалните појави на *дирекџна или индирекџна дискриминаџија* во здравството, во идниот закон против дискриминаџијата, упатно е да се внесат и одредби кои се однесуваат на здравствената сфера. За да се дополни ефектноста на овие одредби, се препорачува организирање на посебни предавања за здравствениот персонал и нивните професионални асоџиации. Се очекува пристапот на здравствените работници да биде адаптиран на нивото на знаење на пациентот, респектираџки го нивното достоинство, доверливоста и почитувањето на личноста.

Специфичните проблеми и потреби на *женџија Ромка* наложуваат и сплет на посебни мерки, како:

- редовна и бесплатна посета на гинеколог
- финансиска поддршка на мерките за планирање на семејството (контрацепџија)
- обезбедување поволна цена за абортус за лица кои се социјални случаи
- продолжување на програмот за патронажа за новороденчињата и мајките
- програми за млади трудници за намалување на морталитетот на доенчињата
- предавања и дисеминаџија на информации за репродукџијата и сексуалното здравје
- предавања со посебен акцент на родовата еднаквост
- предавања со посебен акцент на слободата и правото на избор на број на децата и животен стил¹³⁶
- дисеминаџија на информации за личните и здравствените ризици кои произлегуваат од раното склучување брак и мајчинство
- здравствена помош и едукаџија за жените жртви на домашното насилство

Предавањата за репродуктивното здравје и сексуалноста се препорачува да бидат организирани за двата пола подеднакво¹³⁷.

¹³⁵ Во оваа група да се вбројат бегалците, азилантите, повратниците, и апатридите.

¹³⁶ Доделување на бесплатни контрацептивни средства

Во групата на посебни мерки за децата спаѓаат:

- мерки за намалување на смртноста кај доенчињата
- редовна реализација на систематски прегледи и задолжителна вакцинација
- систематски прегледи за сите деца, а не само оние кои посетуваат училиште
- регистрирање на нерегистрираните родени деца
- разивање на школски програм за подигање на свеста на хигиената и хигиенските навики
- посебно внимание на здравствената заштита за децата од улица

Останати препораки во здравствениот домен се:

- продолжување на веќе постојните здравствени едукативни програми¹³⁸, со додавање на нови, со поголем опфат на лица посебно деца, млади девојки и жени¹³⁹
- овозможување на старите лица да престојуваат во домови
- вработување на медицински сестри-Ромки кои би можеле да влијаат подиректно за подобрување на здравствената култура на населението
- помош во купувањето на лекови и при обезбедување на производи за одржување на хигиената
- стимулација во плата на лекарите кои работат во понеповолни услови
- нудење на мобилни здравствени услуги во ромските соседства
- обезбедувањето здравствена заштита да не се базира врз формално минимум завршено образование
- подобра опременост на амбулатните на ПЗЗ во областите населени со Роми

Зголемувањето на информираноста за правата во здравственото осигурување, како и за механизмите на нивна заштита, исто така, претставува една од приоритетните активности. Асистирање во ова можат да понудат локалните граѓански организации, кои работат на здравственото образование и кои веќе имаат акумулирано извесно искуство во оваа смисла. Дополнително, овие организации можат да помогнат во практичната имплементација на политиките утврдени во оваа Стратегија, како и да понудат заштита за оние лица кои не се опфатени во постојниот здравствен систем.

Се препорачува да се основа Комисија за следење на здравствената положба на Ромите, како помошно тело во рамките на Министерството за здравство, која ќе го следи и имплементирањето на здравствената стратегија (локално и национално). Таа Комисија ќе има задача да подготвува редовни периодични извештаи и ќе биде составена од претставници на

¹³⁷ Потребни се програми за работа со младите Ромски семејства да ја сватат тежината на одговорното родителство.

¹³⁸ Како на пример против хепатитисот

¹³⁹ Посебен акцент на едукацијата за одржување на хигиена, за хронични незаразни болести кардиоваскуларните, церебралните и малигномните заболувања

министерството, здравствени работници (експерти)¹⁴⁰ и претставници на ромската заедница или граѓанските организации. Пожелно е оваа Комисија да има и консултант за родови прашања, со цел да се земат во обзир и специфичните потреби на жената-Ромка, за што се препорачува и подготовка на посебни извештаи.

Самата ромска заедница преку свои претставници или преку граѓанските организации, треба да се вклучат во дефинирањето, поддршката, мониторингот и евалуацијата на здравствените политики и мерки.

Да се назначат здравствени медијатори (обучени Роми од заедницата кои ќе помогнат во решавањето на проблемите кои извираат од културните разлики) со цел да се надминат различните аспекти на низок степен на доверба во модерниот медицински третман, како и да се подобри комуникацијата меѓу здравствените работници и Ромите пациенти. Да им се направи обука ако треба со посебно фокусирање на здравјето на децата и семејството.

Здравствените индикатори кои се стандардизирани во РЗЗ, да се прибираат посебно за ромската популација, со цел да се добие релевантна слика за моменталната состојба и да се следи понатамошниот тренд кај оваа популација.

Сите овие предложени програми претпоставуваат интензивно инволвирање на здравствените работници, како и на нивните професионални асоцијации.

Среднорочни индикатори:

- намалување на смртноста на доенчињата и малите деца;
- зголемен опфат со вакцинација на децата
- зголемен број на деца кои се раѓаат во болниците
- намалени случаи на неухранетост
- намалување на матернална смртност
- помасовна употреба на контрацептивни средства
- намалување на заболени од заразни болести (вклучително и ТБЦ и хепатитис Б)
- интензивирање на сите превентивни здравствени активности содржани во националните превентивни програми
- обезбедување на подостапна здравствена заштита особено во руралните подрачја и региони населени со ромско население
- зголемен број на консултативни центри за репродуктивно здравје
- зголемена свест за репродуктивното здравје
- зголемување на бројот на заедници кои имаат востановено здравствени медијатори
- зголемен број на остварени семинари во една година и обуки за ромската заедница, медијаторите и др.
- зголемен број на лица со регулирано здравствено осигурување;
- отварање нови здравствени домови или реконструкција на старите;

¹⁴⁰ По можност стручните лица да бидат Роми

- нова техничка опрема и сл.

Долгорочен индикатор: Значително и трајно подобрување на целокупната здравствена состојба на Ромите.

5. Социјална помош и заштита

5.1 Нормативна рамка

Уставот на Република Македонија вклучува базични или појдовни одредби во врска со правата на економската и социјалната заштита. Во него се утврдени правните основи за развој на модерна социјална држава во која јавниот, доброволниот и приватниот сектор коегзистираат и се надополнуваат врз принципите на хуманизам, социјална праведност и солидарност¹⁴¹. На овој начин е обезбедена и ефективна гаранција на социјалните и економските права¹⁴². Социјалната сигурност и социјалното осигурување како право на граѓаните понатаму се регулираат со закон и колективен договор¹⁴³.

ВРепубликата гарантира право на помош на граѓаните неспособни или неподобни за работа, врз база на што деривира основното право на социјална заштита¹⁴⁴. Исто така, вРепубликата обезбедува особена заштита за лицата со физичка попреченост како и услови за нивно вклучување во животот и општеството¹⁴⁵. Во оваа група на права спаѓаат и правата на децата и малолетниците¹⁴⁶, обезбедени преку грижата и заштитата на семејството, вклучувајќи ги и правата и обврските на родителите и нивните деца. Посебна обврска е предвидена од страна на државата наспрема децата без родители и родителска грижа. Во рамките на овие права содржана е и заштитата на мајчинството, децата и малолетните лица, вклучително и забраната за вработување на лица помлади од 15 години¹⁴⁷.

Социјалната заштита на граѓаните на Република Македонија е обезбедена преку социјалното осигурување и социјалната заштита. Социјалното осигурување е систем на мерки кои обезбедуваат осигурување од следните ризици: болест, бременост, старост, посебни потреби и смрт и тој се ефектуира преку системот на здравствено осигурување и здравствена заштита, систем на пензиско и инвалидско осигурување, и за системот на вработување и осигурување во случај на невработеност. Овие системи се покриваат од продонесите на вработените а во случај на недостиг на средства

¹⁴¹ Член 8 и 35 од Уставот.

¹⁴² Во делот 2 глава 2 од Уставот под насловот Економски, социјални и културни права се наведени правото на социјална сигурност и социјална заштита.

¹⁴³ Член 34 од Уставот

¹⁴⁴ Член 35 став 2 од Уставот

¹⁴⁵ Член 35 став 3 од Уставот.

¹⁴⁶ Утврдени во членовите 40 и 42 од Уставот

¹⁴⁷ Член 42 од Уставот. За лица кои се постари од 15 години но се малолетни, истиот член ја предвидува можноста за вработување, но само на такви работни места кои не се штетни за нивното здравје и морал.

и од државниот буџет. Финансиската социјална помош се остварува преку перманентна финансиска помош, еднократна парична помош, социјална помош и надомест за неа. Шемата за парична помош (обезбедена од Буџетот на Република Македонија преку центрите за социјални работи, а контролирани од Министерството за труд и социјална политика) обезбедува готовински надоместоци за утврдени минимални потреби за егзистенција и детската заштита.

Бидејќи оваа област реферира на бројни други области од животот на граѓаните, нужно се упатува и на други закони кои не секогаш се во најтесна релација со социјалната проблематика. Од тие причини, листата на референтни закони е поширока¹⁴⁸:

- Закон за социјална заштита (1997) заедно со трите измени од 16/2000, 17/2003, 65/2004 кој е основната нормативна база врз која се надоградуваат шемите за социјална заштита, вонинституционална грижа, институционална грижа и финансиска помош
- Закон за семејство (1992)
- Закон за детска заштита (2000) Сл. Весн. 65 98/2000; 17/2003
- Закон за локална самоуправа (2002)
- Закон за здруженија на граѓани и фондации (1998)
- Кривичен законик (бр.37/96) со измените од 19/2004
- Закон за кривична постапка (бр.15/97) чии измени се во процедура
- Закон за извршување на санкции (3/97) чии измени се во процедура
- Закон за општа управна постапка (1987)
- Закон за управни спорови (1976)

Законот за социјална заштита утврдува и право на дневно засолниште на бездомни лица, обезбедувајќи, храна, дневно засолниште и одржување хигиена; право на дневно засолниште е обезбедено и за лица кои користат дроги и други психотропни материи; исто такво право имаат и лицата кои се жртви на семејно насилство¹⁴⁹.

5.2 Актуелна состојба

Бавната транзиција, лошата економска состојба, големиот број на невработени, дополнително ја влошуваат егзистенцијалната ситуација на голем број Роми во Република Македонија. При тоа бавната приватизација на големите стопански капацитети, доведе и до отпуштање на поголем број од вработените. Ова секако ги погоди и Ромите кои беа вработени на работни места кои бараат неквалификувана работна сила. Во услови кога не се отвараат нови работни места, а армијата на невработени се зголемува,

¹⁴⁸ Во оваа смисла потребна е и хармонизација со ЕУ принципите за социјална инклузија врз база на кои се формираат националните акциони планови на земјите членки на Европската Унија.

¹⁴⁹ Министерството за труд и социјална политика веќе е во фаза на отворање на центри наменети за лица жртви на семејното насилство од кои дел се наоѓаат во ромските средини на живеење, како и основање на центри за помош на децата на улица.

можностите за нови вработувања се редуцирани и сведени на минимум. Во вакви услови месечната социјална помош¹⁵⁰ што ја прима релативно гелемиот број Ромско население е единствениот извор на редовен приход со кои тие располагаат.

Како други главни извори на приходи на ромската поуплација, покрај регуларното вработување, се сметаат и работата во неформалниот сектор (ситна трговија, сива економија, одржување на хигиената, работа по куќи), како и сезонската работа. Според бројките во 1996 година од вкупниот број семејства корисници на социјална помош 11,7% биле ромски¹⁵¹, од кои најголемиот дел биле неквалификувани работници. Податоците од 2003 година, укажуваат дека од вкупниот број на домаќинства во Република Македонија, кои примаат социјална помош (64.500), повторно, околу 12% се семејства, кои и припаѓаат на ромската заедница (околу 7.700 домаќинства)¹⁵². Овој тренд покажува дека Ромите во голема мерка стануваат долгорочно зависни од социјалната помош која ја примаат, заради што се немоќни да ја подобрат својата актуелна положба. Ромските граѓански организации, проценуваат дека, во моментов, околу 85% од Ромите се корисници на социјална помош.

Компарацијата на нештата кои граѓаните во Република Македонија можеле да ги купат во 2000 година во однос на 2003, прикажуваат понатамошен тренд на осиромашување на населението, вклучувајќи ги и Ромите. Поразителен е фактот дека 29% од населението не го купува дури ни она што е најнеопходно, а други 35% од граѓаните 60-80% од приходите ги трошат за храна. (Види Анекс Табела 10)

Бројни се социјалните проблеми на Ромите кои произлегуваат од оваа незавидна економска положба: бездомништво, талкање по улиците и просјачење¹⁵³, малолетничка деликвенција, алкохолизам, дрога, трговија со деца¹⁵⁴, појави на семејно насилство¹⁵⁵ и сл. Во едно истражување¹⁵⁶ се наведува дека од примерок на 127 деца на улица сите биле Роми и 41% од нив доаѓаат од семејства кои не се регистрирани дека живеат во Македонија, а 93% од нив се надвор од образовниот процес. Поголемиот дел од нив немаат здравствено осигурување.

Индикативно е дека во Извештајот за човековиот развој во 2004 година е забележан повисок степен на човековиот развој наспрема стагнантаната економска состојба во државата. Имено, се смета дека ваквиот диспарат е резултат на нееднаквоста во начинот и степенот на

¹⁵⁰ Денарска противвредност од 50 ЕУР

¹⁵¹ Искажано со апсолутни бројки, се работи за 23 976 Роми кои во таа година биле заведени како приматели на социјална помош.

¹⁵² Податок добиен од Министерството за труд и социјална политика

¹⁵³ Се смета дека 4% од децата на возраст од 7-14 просат, од кои 2% редовно.

¹⁵⁴ Потребно е да се обрне внимание на феноменот на продажба на новороденчињата. За оваа појава и покрај тоа што во јавноста многу не се зборува, сепак се смета за присутна.

¹⁵⁵ Според некои податоци се смета дека семејното насилство е присутно во 27% од ромските семејства (Истражување на Рош)

¹⁵⁶ Strategy for Poverty Reduction, Profiles of Poverty, Prof.Dr Marija Dinevska, Blagica Novkovska, Suzana Savevska, May 2002 Skopje, Macedonia

претворањето на создадениот доход во човеков развој. *Реалниот* БДП по жител е наведено дека изнесува 6470 УСД¹⁵⁷, додека индексот на човековиот развој изнесува 0.793¹⁵⁸. Ваквиот индекс ја сместува Македонија во земјите со средно ниво на човеков развој. За жал, поради недостиг на релевантни статистички податоци анализата не дозволува директно пресметување на индексот за човеков развој на главите етнички групи. Во таа смисла можна е само анализа на корелацијата од која може да се добие слика за постојните диспаритети како последица на етничката структура на населението. (Види: Анекс 11) Како што може да се види од табелата, највисоко ниво на позитивна корелација се јавува кај Ромите, но се смета дека тоа не е резултат на подобрените животни услови на ова население, туку тоа пред се се должи на нивното живеење во простори кои покажуваат тенденција на повисок раст на овој индекс, всоздавајќи во тие рамки цевови на сиромаштијаг. Од друга страна, *официјалниот* БДП за Република Македонија во 2002 година изнесува 1859 УСД.

5.3 Прејораки и активносѝи

Приоритетите на оваа Стратегија треба да бидат услогласени со процесот на реформи во доменот на социјалната заштита, што ги опфаќа сите категории ранливо население, вклучително и Ромите. Во таа смисла, прокламираните активности треба да бидат во хармонизација со: вПланот на националната стратегија за социјална инклузија за 2004 година¹⁵⁹ и вКонвергентна стратегија за цели и политики во социјалната заштитаг кои се во припрема од страна на Министерството за труд и социјална политика.

Прокламираната *социјалнаа ѝолиѝика на владаѝа* се заснова врз следните принципи:

- поддршка за самопомош или помош за социјално ранливите лица и обука за учество во работните процеси;
- учество/вклученост во политичкиот и економскиот живот преку нивните организации и активности во поглед на мерките за заеднички развој во социјалната политика;
- одржливи примања што ќе обезбедат минимална социјална заштита.

Социјалнаа сиџурносѝ е основната цел на македонската социјална држава која се спроведува преку развојот на социјалното осигурување и социјалната грижа и заштита. Реформите кои се одвиваат во социјалната сфера во текот на 2003 година се одликуваат со законско утврдување на три

¹⁵⁷ За компарација БДП на на следните земји изнесува: Хрватска 9170, Полска 9450, Литванија 8470 и Уругвај 8.400 УСД. Извештај за човековиот разој 2003 УНДП, Глава 2, стр.34

¹⁵⁸ Повторно за споредба, Хрватска има индекс од 0.818, Полска 0.841, Литванија 0.824 и Уругвај 0.834. Извештај за човековиот разој 2003 УНДП, Глава 2, стр.34

¹⁵⁹ Стратешка програма која ќе ги дефинира националните цели и индикатори за социјална инклузија согласно најдобрите европски практики адаптирани на македонските прилики

нови принципи за социјална заштита со цел да се зајакне приспособувањето на македонскиот систем кон европските и меѓународните принципи:

- принцип на *децентрализација* насочен кон подобрување на капацитетите на властите и агентите на локална социјална заштита;
- принципот на *инклузија* кој има цел да обезбеди соодветна покриеност на сите ранливи категории преку финансиска поддршка и програми за активирање;
- принцип на *плурализам на социјалните заштити* поврзан со обезбедувањето векономија заснована на социјална заштита за ситег (ова подразбира усогласени активности меѓу јавните установи, приватните профитабилни организации за обезбедување нега и граѓанските организации за социјална заштита)

Реформата на социјалната заштита е дел од еден поширок процес на модернизација во полето на социјалната политика утврдена во владината Програма за периодот од 2002-2006. Оваа стратегија вклучува *нови мерки за заштити* на сиромашните и маргинализираните лица кои го поддржуваат реализирањето на следните *задачи и принципи*:

- обезбедување подобар пристап кон здравствените услуги и преку преглед на системот за плаќање на лековите што одат на лекарски рецепт и други можности;
- обезбедување образование на деца во социјално ранливите семејства преку отстранување на финансиските бариери;
- подобрување на економската структура во руралните области каде што живее мнозинството од сиромашното население¹⁶⁰ и
- подобрување на социјалната инфраструктура¹⁶¹.

Стекнувањето на правата од доменот на социјалната заштита ги пројавува истите проблеми кои се регистрираат при обидот да се обезбеди правото на здравствена заштита (проблеми со личната документација или со степенот на образование-види делот воопфатеност со здравствено осигурување). За таа цел повторно се сугерира пристап кон социјалната заштита на недискриминаторна основа, која ќе покаже сензитивност кон културните разлики на примателите на социјалната помош.

Центрите за социјална работа кои се под надлежност на Министерството за труд и социјална политика, и кои, дејствуваат како меѓуопштински центри, треба да добијат понагласена улога при собирањето на основни информации во врска со потребите на социјалните целни групи, вклучително и за бројот на деца кои би требале да бидат опфатени со различни други мерки и програми во здравството, образованието и др. Ова се препорачува од причина што токму овие институции имаат контрола врз остварувањето на социјалните права, решаваат семејни проблеми, го надгледувасат процесот на

¹⁶⁰ Тоа опфаќа патишта, електрична мрежа, комуникации, системи за наводнување, водоводни системи, канализациона мрежа.

¹⁶¹ Училишта, здравствени установи, културни установи и сл.

сместување на лица во установи на социјална заштита, а го вршат и надгледувањето при спроведување на казнените мерки.

Исто така, постои потреба од *прецизна евиденција* за бројот на социјално ранливите семејства и лица заради заштита од можни злоупотреби и измами во социјалните фондови, како резултат на погрешна презентација за финансиската состојба на корисниците. Сугестија е да се изготви еден вид на всоцијална мапаг на локалните ромски заедници, со цел да се регистрираат нивните потреби и да се идентификуваат социјалните услуги кои им се потребни. Исто така, при јасно утврдени процедури, државата се препорачува да донесе паралелни програми за заштита на граѓаните-припадници на оваа заедница.

Бидејќи постојната неповолна положба на Ромите како ранлива група во најголем дел ги погодува децата, потребен е сеопфатен и мултисекторски ангажман на државата и сите други заинтересирани субјекти во креацијата на програми наменети за најмладите. За таа цел се предлага:

- зголемени ингеренции на социјалните работници за децата на улица;
- зголемени ингеренции на социјалните работници поткрепени со соодветна нова регулатива за заштита на децата од злоупотреба (посебно од питачењето);
- зголемени ингеренции на социјалните работници за децата кои од неосновани причини се запишуваат во училишта за деца со интелектуална попреченост¹⁶²;
- да се зголемат стимулативните мерки за семејствата кои прифаќаат згрижување во семејство на деца без родители, сместување во установа за социјална заштита или во образовна установа заради продолжување на образованието, со постојана парична помош со цел да се опфатат сите можни форми на заштита кои се применуваат во праксата;
- да се отворат центри за социјално дружење на децата каде ќе се предвидат културни и други активности (со учество и поддршка на граѓански организации);
- предвидување на пакет на помош на почетокот на школската година за сиромашните семејства кои имаат деца-ученици;
- да се прошири поддршката на граѓанските организации кои обезбедуваат поддршка на децата и нивните семејства
- подобрување на стандардите за грижа во институциите и зголемување на услугите и поддршката за децата
- развој на услугите за рехабилитација на адолесцентите кои го напуштаат затворот или специјалното училиште
- зголемување на свеста и промовирање на мониторинг за заштита на детските права

¹⁶² Правилник за критериумите и начинот на ефектуирање на основното образование на учениците со интелектуална попреченост Службен Весник бр 44 1995: Како социјални категории се сметаат деца со физички опречености (проблеми со слухот, глувост, слаб вид, слепост, хронична болест), интелектуални попречености (слаби, умерени и сериозни попречености), тешкотии во говорот, комбинирани попречености; социјални проблеми; запоставени деца и насилничко однесување.

Меѓу останати стратешки сугестии во оваа област се наведени:

- оживување на областите зафатени со повеќекратна сиромаштија;
- избегнување на долгорочната зависност од социјална помош¹⁶³;
- понатамошно јакнење државниот капацитет за давање социјални услуги;
- подготовка на посебна социјална програма за Ромите на национално ниво;
- стимулирање на интензивна партиципација во активностите на ромските граѓански организации како и на специјализирани развојни агенции;
- стимулирање на ангажирање специјални медијатори кои произлегуваат од ромската средина, за олеснување на пристапот и имплементацијата на прокламираните цели;
- интензивирање на комуникацијата меѓу ресорните министерства и претставниците на ромската заедница (формално и неформално)
- основање на кризни центри по ромските населби за помош на сиромашните семејства;

Среднорочни индикатори:

- формирање на Фонд за поддршка на сиромашните семејства со деца-ученици
- намалување на бројот на корисници на социјална помош како резултат на нивно вработување
- формирање на шелтер (засолниште) центри за жртви на семејно насилство
- формирање на дневни центри за бездомници (деца и возрасни)

Долгорочни индикатори:

- да се намали големиот јаз на сиромаштијата во РМ
- да се намали бројот на население кое има потреба од хуманитарна помош, пред се основни намирници

5.4 Актуелната состојба со Ромите-бегалци

До април 2004 година азил во Република Македонија имаат добиено 516 Роми кои се косовски бегалци¹⁶⁴. Тие се сместени приватно или во колективни центри¹⁶⁵, врз основа на Законот за азил (2003). Вкупниот број на бегалци во државата моментално е околу 2.400 лица, најголем дел Роми, но и Ашкалии, Египќани и Срби. Од оваа бројка 2.322 лица побарале азил¹⁶⁶ и барањата се процесуираат. Бегалците според регулативата¹⁶⁷, имаат право на

¹⁶³ Мора се повеќе да преовладува свеста дека самопомошта во развојна смисла долгорочно ќе направи многу повеќе, наместо моменталното (всушност времено) задоволување на есенцијалните потреби.

¹⁶⁴ "Утрински Весник", сабота-недела 29-30 мај 2004

¹⁶⁵ Ги има во Катланово, приватно во Шуто Оризари, населби и села во Скопје, Куманово, Тетово и Гостивар.

¹⁶⁶ Единствено азил немаат 140 Роми кои склучиле брак со државјани на РМ.

¹⁶⁷ Закон за азил и привремена заштита од јули 2003 година

храна, сместување, здравствена заштита и образование, но овој статус не им дозволува да работат или да бараат статус на привремен престој во државата. Сепак, бидејќи лошите економски услови во државата се реперкуираат уште пожестокото врз оваа категорија население, потребно сите релевантни фактори покративно да се вклучат во изнаоѓањето решенија за амортизирање на нивните проблеми.

6. Заштита на човековите права и прашањето на дискриминација

6.1 Нормативна рамка

Принципите на еднаквост и недискриминација се базични елементи на меѓународната норматива за човекови права. Овие права посебно се фокусираат на заштитата на правата кај ранливите, маргинализираните, онеправданите и социјално исклучените индивидуи и групи, и затоа, е потребно во секоја држава да се востанови институционален механизам кој ефикасно ќе ја реализира нивната заштита.

Во оваа смисла, Република Македонија го има ратификувано поголемиот дел од меѓународните законски инструменти како на пример: Меѓународната Конвенција за граѓански и политички права, Меѓународната Конвенција за елиминирање на сите форми на расна дискриминација, Конвенцијата против дискриминацијата во образованието, а го има прифатено и членот 14 од Конвенцијата за елиминирање на сите форми на расна дискриминација, при тоа овозможувајќи индивидуални лица да поднесуваат петиции пред Комитетот на ОН за елиминирање на таквата дискриминација.

Воедно, во согласност со членот 118 од Уставот меѓународните договори кои се ратификувани претставуваат дел од домашната легислатива и се директно применливи во домашното право. Исто така, постои уставна гаранција на правото за поднесување на претставки до државните органи и другите јавни служби, како и на нив да се добие одговор. За ова, граѓанинот не може да биде повикан на одговорност, ниту да трпи штетни последици за ставовите изнесени во претставките, освен ако со нив не сторил кривично дело¹⁶⁸.

Во склад со оваа регулатива се и одредбите на Кривичниот закон на Република Македонија, од 1996 година, во кои, дискриминацијата се третира како кривично дело за кое се предвидува казна затвор, проследено со поостри санкции кога сторителот е службено лице¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Член 24 став 1 и 2 од Уставот

¹⁶⁹ Членот 137 определува дека лицето што дискриминира (одземе или ограничува определено право кое е гарантирано со Уставот на РМ или со ратификувана меѓународна конвенција, ќе биде казнето со затвор од три месеци до три години. Во случај делото да е сторено од службено лице додека ја вршело работната задача, казната затвор е од шест месеци до пет години. Членот 417 ја казнува расната и друга дискриминација кај сторители кои ги кршат основните човекови права и слободи од шест месеци до пет години. Овој член ги опфаќа и оние кои прогонуваат организации или индивидуални лица заради нивната борба за еднаквост. Казна затвор од шест месеци до три години е предвидена и за лица кои

Со оваа досега усвоена норматива се смета дека Република Македонија ги покрива основните потреби за заштита на граѓаните од дискриминација. Сепак, препораката која се упатува од страна на бројни меѓународни организации е државата да усвои и имплементира *йосебен закон за анти-дискриминација*, чии одредби би биле во склад со Директивата за расна еднаквост на Европската Унија¹⁷⁰, Препораката бр.7 за генерална политика и препораката бр.3 од 07.11.2003 на ЕЦРИ¹⁷¹. Ова од причина што, актуелната легислатива, сеуште не регулира определени поконкретни сфери. Истовремено, сугестија е да се пристапи кон ратификација на Протоколот бр.12 на Европската конвенција за човекови права и основни слободи, кој е веќе потпишан од страна на Република Македонија¹⁷².

Според препораките, законот би требало да ги опфати сите видови на дискриминација¹⁷³. Анти-дискриминацијата треба да биде насочена против: директното и индиректното дискриминирање¹⁷⁴; концептот на виктимизација и злоставување; и елементите на вупатување заг или впоттикнување за дискриминација. Исто така, државата треба да обезбеди отсуство на расизам и дискриминација во сите домени кои таа ги финансира, но оваа заштита треба да го опфаќа и приватниот сектор. Самата заштита од дискриминација треба да ги покрива следните области: условите за пристап кон вработување; професионалната ориентација, обука и преквалификација; условите на вработување и работа вклучително и отпуштањето и платите; социјалната сигурност; здравствената заштита; социјалните бенефиции; образованието; пристапот кон јавните добра и услуги; домувањето; остварувањето на легална заштита; политичката партиципација вклучително и правото на глас и обавување на јавни функции. Во сите овие области законот е упатен да ја земе во обзир можноста од остварување вполитивна акција преку усвојување на вспецифични мерки за да се превенираат или компензираат ограничувањата поврзани со расното или етничкото потекло.

промовираат идеи за расна супремација на една раса врз друга или кои поттикнуваат расна омраза и дискриминација.

¹⁷⁰ 43/2000/ ЕУ

¹⁷¹ Европски центар за правата на Ромите со центар во Будимпешта

¹⁷² Директивата од Европската Унија од 2000 година определува имплементација на принципот на еднаков третман на граѓаните независно од нивното расно или етничко потекло. Овој закон е обврска посебно за државите кои посакуваат статус на земја-кандидат на ЕУ. Со таа цел, Советот на Европа отвори за потпишување Протоколот бр.12 на Европската Конвенција за човекови права, која го проширува членот 14 од Конвенцијата за анти-дискриминација.

¹⁷³ Треба да се забрани разликувањето, исклучувањето или ограничувањето врз база на пол, раса, боја на кожа, потекло, националност, етничко и социјално потекло, јазик, религија или вера, неспособност, возраст, сексуална ориентација и политичка определба или уверување, сопственост, раѓање или некој друг статус.

¹⁷⁴ Според Директивата, директна дискриминација се однесува на случаите кога ведно лице е третирано понеповолно отколку би било друго лице во слична ситуација заради неговото расно или етничко потекло, додека индиректната дискриминација би се случувала кога ведна норма, критериум или практика која изгледа неутрална би ги ставила лицата од определено расно или етничко потекло во понеповолна положба компарирано со други лица, освен ако таа норма, критериум или практика е објективно оправдана со некоја легитимна цел и средствата за постигнување на таа цел се соодветни и неопходни.

За да биде успешно имплементиран, овој закон потребно е да обезбеди ефикасни правни лекови¹⁷⁵ во случаи на кршењето на правото било да се работи за индивидуално барање, барање на правно лице или барање по службена должност. Препорака е товарот на докажувањето за тоа дали постоела дискриминација, или не, да падне на оној, на кого се однесува обвинението. На крај, треба да се предвиди праведен соодветен надоместок на секое лице на кое му е сторена таквата дискриминација.

Во Собранието на Република Македонија во тек е процесот на ратификација на двата факултативни протоколи кон Конвенцијата за правата на детето (за вклучување на децата во вооружен судир и за продажба на деца и детска проституција и детска порнографија), како и на Факултативниот протокол кон Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жените. Се прават напори за реформа на кривичниот закон и законот за кривична постапка и усвојување на законската регулатива во однос на малолетничката правда во согласност со меѓународните стандарди.

Како закон од посебен интерес за Ромите, во овој контекст е важно да се споменат и Законот за државјанство на Република Македонија од 1992¹⁷⁶ кој во меѓувреме е изменет со Законот за измена и дополнување на Законот за државјанство на Република Македонија во 2004 година¹⁷⁷ и е усогласен со Европската Конвенција за добивање на државјанство. Иако овие измени претставуваат извесна либерализација на условите¹⁷⁸ за стекнување на државјанство, сепак условите во кои што живеат Ромите можат сеуште да претставуваат практична пречка за добивање на државјанството. Цел на државата е во рамките на зацртаните задачи во оваа Стратегија да излезе во пресрет на тие проблеми, со цел конечно да се разреши и ова прашање на "посреден" начин.

¹⁷⁵ Судски, административни, советодавни или неформални посредувачки процедури

¹⁷⁶ Службен весник на РМ бр.67/92.

¹⁷⁷ Службен весник на Република Македонија бр.8/2004

¹⁷⁸ Ефектот од ваквите законски услови беше почувствуван како диспропорционален од страна на ромското население во Македонија. Пред се, високата стапка на невработеност помеѓу Ромите и тешкотиите при добивањето социјална помош, ограничија значителен број Роми во задоволувањето на условот за обезбедување "постојан извор на приходи". Исто така, постоеле Роми кои подолг период живееле во Македонија, но никогаш формално не се регистрирале како постојани жители. За нив *секое* барање за место на живеење им причинувало проблем поради тоа што Ромите во поранешна Југославија, како и во многу други места во Источна Европа, често живееле во нерегистрирани станови или места на живеење со недоволно јасен правен статус. Голем дел од нив немале доволно финансиски средства да платат 50 УСД административни трошоци за покренување на барањето. Конечно неадекватното публикување на процедурите од страна на Владата остави многу баратели - од ромска и неромска припадност - без можност за успешно поднесување на барањето во определениот рок. Владата се обиде да разјасни дека барателите можат да докажат постоење на различни приходи вклучувајќи заштеда на сметка во банка, исплата на социјална помош и изјави од деца, судски заверени, дека финансиски ги издржуваат нивните родители но сепак тој обид не беше толку успешен.

Според новите законски решенија¹⁷⁹, лицето може да се стекне со државјанство на Република Македонија со природување под следните услови: да наполнил 18 години живот; до поднесувањето на барањето законски и постојано да живее на територијата на РМ *најмалку 8 години*; да има обезбедено стан и постојан извор на средства за егзистенција во висина која овозможува материјална и социјална сигурност под услови утврдени со закон; во РМ и во државата чиј државјанин е да не бил казнуван со казна затвор во траење од најмалку една година; против него да не се води кривична постапка во РМ или во државата чиј државјанин е; да го владее македонскиот јазик до тој степен да може лесно да се разбере со околината; да не е изречена мерка забрана за престој во РМ; неговиот прием во државјанство во РМ да не ја загрозува безбедноста и одбраната на РМ; да потпише заклетва дека ќе биде лојален граѓанин; да има отпуст од досегашното државјанство или да докаже дека ќе го добие ако биде примен во државјанството на РМ. Исто така, е наведено¹⁸⁰ дека во случај лицето да е без државјанство или ако докаже дека државјанството според законот на неговата држава ќе го изгуби со самото природување во државјанство на РМ, тогаш ќе се смета дека последниот наброен услов е исполнет.

По исклучок од став 3 на овој член, ако странската држава не дава отпуст, или за отпуст од државјанството, поставува такви услови, кои странецот не е возможно да ги исполни, а притоа да не се создадат егзистенцијални или безбедоносни проблеми за него и семејството, тој ќе биде примен во државјанството на РМ ако даде изјава дека се откажува од странското државјанство.

Кога се одбива барањето за стекнување на државјанство, во секој случај, органот е должен да ги образложи причините заради кои го донел решението а притоа водејќи сметка за заштита на јавниот интерес.

Државјанство на РМ со природување може да стекне лице без државјанство или лице со признат статус на бегалец ако од утврдувањето на бездржавјанството, односно признавањето на статус на бегалец до поднесувањето на барањето за прием во државјанство, законски и постојано живее на територијата на РМ најмалку шест години¹⁸¹.

Државјаните на другите републики на поранешната СФРЈ и државјаните на поранешната СФРЈ кои на осми септември 1991 година имале пријавено живеалиште до поднесување на барањето постојано живеат на територијата на РМ и имаат вистинска и ефективна врска со РМ можат да стекнат државјанство на РМ ако во рок од две години по влегувањето во сила на Законот за измена и дополнување на законот за државјанство (што значи практично до 2006 година) поднесат барање, и доколку против нив не се води кривична постапка во РМ, за кривични дела со кои се загрозува безбедноста и

¹⁷⁹ Според член 3 (изменет член 7 од стариот Закон)

¹⁸⁰ Став 3 од истиот член

¹⁸¹ Член 7а од истиот закон

одбраната на РМ¹⁸². Истовремено, тие треба да ги исполнат првите шест услови од горенаведените¹⁸³.

Службеното лице кое првенствено е задолжено да ги штити уставните и законските права на граѓаните што им се повредени од органите на државната управа или од други органи и организации што имаат јавни овластувања е народниот правобранител¹⁸⁴. Негова задача е да посветува особено внимание за заштитата на начелата на недискриминација, соодветната и правичната застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби.

6.2 Актуелна состојба

Извештаите за земјите од Централна и Источна Европа што се однесуваат за состојбата со човековите права на Ромите наведуваат појави на директна или индиректна расна дискриминација, како една од бариерите, заради кои, Ромите не се во состојба да се интегрираат во тие општества во потполност. Тоа се рефлектира во бројни области во животот на Ромите, било да станува збор за услуги кои државите ги даваат, а не се подеднакво достапни на Ромите од разни причини, или е во прашање неинформираност на Ромите за сопствените права, како и назнаење кои чекори би требало да се превземат, за да може да се остварат загарантираните права или услуги.

Во извештајот на ОН за Унапредување и заштита на човековите права што се однесува на Република Македонија¹⁸⁵, се вели дека, во услови на идната децентрализација, постои загриженост, дека локалните власти нема да добијат доволно средства од централната власт за ефикасно да ги исполнат своите обврски, во поглед на човековите права и дека давањето на поголема независност на локалните власти, вклучително на градоначалниците и полицијата, може да води кон зголемена злоупотреба на човековите права на локално ниво. Посебно беше забележано дека територијата на целата држава не е соодветно покриена со мрежа на бранители на човековите права, што секако би можело да се одрази негативно во следењето и заштитата на истите на локално ниво.

Како дополнителни проблеми од аспект на човековите права документот ги наведува: пристапот кон академски квалификации кои се неопходни за вработување во државните институции¹⁸⁶, појавите на трговија со жени и деца, остварувањето на еднаквоста пред законот, тешкотии во остварувањето на правото на ефикасна и правична постапка, независноста на судството и правото на добивање државјанство за оние кои живеат долго време во

¹⁸² Член 14 од истиот закон

¹⁸³ Практично се работи за наброените услови од член 7 на Законот

¹⁸⁴ Член 77 од Уставот

¹⁸⁵ Од 15 јануари 2004 точка 15

¹⁸⁶ Точка 20

земјата¹⁸⁷. Споменати се и злоупотреби на службената должност од страна на полицијата¹⁸⁸ при апсење и на местата за притвор¹⁸⁹, во некои случаи вклучително и тортура¹⁹⁰. Од доменот на услуги кои ги обезбедува државата наведени се проблемите околу опаѓањето на здравствените стандарди, отежнатиот пристап кон квалитетна здравствена заштита, социјалната сигурност, адекватното домување, положбата на децата во семејства кои живеат во сиромаштија, како и ограничениот пристап кон квалитетно образование, вклучително и образование на мајчин јазик, посебно за пристапот на Ромите кон него¹⁹¹. Генерална оценка е дека во принцип, Ромите се обидуваат да го најдат своето место во македонското општество во услови на демократија која е во процес на изградба и која учи во од, на кој начин, подоследно да ги реализира во пракса прокламираните принципи.

Иако постојните одредби обезбедуваат пристојно ниво на задоволување на стандардите кои секоја модерна држава би требала да ги исполнува, сепак заради низа причини, во реалноста примената на постојните закони, не функционира идеално. Се смета дека, и покрај, легално декларираниот позитивен статус и заштита на правата на Ромите, државата не покажува доволна ажурност во реализацијата на истите и решавањето на случаите кои се појавиле во праксата. Што се однесува до облиците на директна дискриминација, се забележува дека заради чувствителноста на проблемот, ваквите случаи тешко се докажуваат од легален аспект, дури и кога ваквата појава е евидентна.

Во секојдневниот живот Ромите се жалат дека ја чувствуваат скриената дискриминација на себе¹⁹². Според нивните изјави, тие дискриминацијата ја чувствуваат и во судскиот систем¹⁹³.

¹⁸⁷ Има Роми кои и покрај тоа што долги години живеат во Република Македонија, сеуште немаат лични карти или други документи. Некои Роми имаат родители кои се од странство, а некаде е административен пропуст на државата. Постојат и неевидентирани деца кои се родени тука.

¹⁸⁸ Географската бруталност кон Ромите е нееднаква, поголема е во Источна отколку во Западна Македонија. Сепак вакви случаи треба да се третираат конкретно и евентуално изолирано ако се работи за исто географско место и сторители, со цел да не се генерализира непотребно сликата за состојбата.

¹⁸⁹ Во последниот извештај на Хелсиншкиот комитет повторно се наведуваат неколку случаи на непочитување на законската рамка за приведување на лица (со судски налог) или слични пречкорувања наведени од страна на оштетените кои се Роми. Извештај за состојбата на човековите права во РМ, Хелсиншки комитет, Јуни 2004, како и други извештаи на оваа организација.

¹⁹⁰ Точка 21

¹⁹¹ Точка 22

¹⁹² На пример полицијата не реагира на тепачка против Роми, на младите Роми не им е дозволено да одат на диско или во кафуле, постојат локално познати полицајци кои постојано ги малтретираат а пријавите против нив немаат ефект, на Ромите нерадо им се дозволува да одат на базен, Ромите се плашат да излезат пред суд и да тужат, жените и децата се често жртви на домашното насилство но се плашат да пријават. Од друга страна, односот на политичарите, другите јавни личности, академскиот свет и воопшто јавноста во некои текстови е опишан како вбенигно запоставувањег или игнорирање на Ромите како група и нивните проблеми.

Впечаток е дека во Република Македонија информираноста за листата на човековите права, кои се системски загарантирани, е недоволна или, пак, е достапна само за лица со повисоки степени на образование, факт што предизвикува последици во практичната реализација на правата, кои тие и не ги познаваат¹⁹⁴.

6.3 Прејораки и активносѝи

За да се постигне ефикасност во разрешувањето на проблемите врзани со дискриминацијата овој проблем, Стратегијата треба да афирмира, пред се, едукативни програми и мерки. Посебно заради сензитивноста на прашањето околу примената на сила од страна на *полицѝаѝа*, препорачливи се следниве практични мерки преку кои би се надминала сегашната состојба:

- МВР да покаже практична спремност да ги почитува стандардите, да ги едуцира работниците во полицијата и да ги казнува прекршителите врз база на легалната внатрешна процедура на одговорност за пречекорување на овластувањата на службеното лице
- МВР преку едукативни иницијативи да развие мерки да се надминат предрасудите и негативните стереотипи за Ромите
- да се развијат програми за обука со цел да се превенира пречкорувањето на службените овластувања и употреба на сила, и да се промовира свест за почитување на човековите права
- да се развијат подобри релации, доверба и комуникација меѓу ромската заедница и полицијата
- полицијата да обезбеди ефикасна реакција и процедура за случаи базирани на расно мотивирано насилство
- креирање на препораки, практики и етички кодекс на однесување на полицијата, како и негова примена
- во МВР да се вработат Роми полицајци

Едукацијата за вработените во МВР, како и идните полицајци, што се однесува до промоцијата на свеста за надминување на предрасудите и негативните стереотипи за Ромите може да се спроведува во партнерство со Центарот за образование на кадри од областа на безбедноста, МВР и другите заинтересирани партнери (како донорски организации, агенции или одделот за развој на полицијата при ОБСЕ). Во тие рамки е потребно да се развие

¹⁹³ Неуспех да се водат непристрасни и навремени истраги во случаи кога се работи за Роми; не се гонат Роми кои направиле дело против други Роми; се одбива да се земат во обзир поплаки од жртви кои биле Роми; Ромите се гонат почесто од другите сторители и сл.

¹⁹⁴ Тоа посебно важи за лицата кои го немаат регулирано својот државјански статус бидејќи не им е јасно на кого тие треба да се обратат за информација и помош. Исто така Ромите кои го немаат регулирано статусот не знаат која е листата на правата која им е гарантирана од државата и покрај ваквиот статус. Дополнително отежнувачки влијае и нивната лоша материјална состојба која ја детерминира лимитираноста на нивната акција и покривање на неопходните трошоци кои една ваква процедура ги бара.

систем на непосредна соработка и комуникација меѓу полицијата, населението и граѓанските организации (вклучително и граѓанските советодавни центри таму каде се основани).

Освен на припадниците на полицијата, едукација за адекватна заштита на човековите права, вклучително и на Ромите се препорачува за: судиите, јавното обвинителство, вработените во подрачните единици на Министерството за правда, заинтересираните адвокати. Адаптирана едукација се препорачува и за медиумите, особено што се однесува на начинот на пренесување на информациите и градењето свест за нивното моќно влијание во креирањето на јавното мислење наспрема етничките прашања (елиминирање на предрасудите и стереотипите во информирањето преку развивање на кодекс на однесување).

Во овој контекст се препорачуваат и следните активности:

- во соработка со претставници на ромската заедница да се охрабри делувањето на Канцеларијата на Народниот правобранител за покренување постапка при кршење на човековите права
- да се формира координативно тело составено од ромски граѓански организации за подобрување на координацијата во остварувањето на човековите права, дефинирањето на приоритетите и мониторинг на примената на законите
- да се ратификува Меѓународната конвенција за заштита на правата на сите работници мигранти и членови на нивните семејства
- да се обезбеди бесплатна правна помош за Ромите, посебно на прашањата за државјанство
- пошироката јавност треба континуирано да биде информирана за прашањата од областа на остварувањето на човековите права, вклучително и на Ромите
- да се видат можностите и странските искуства за примена на алтернативното казнување во кривичниот систем, посебно кога се во прашање млади лица
- да се работи поинтензивно со локалната администрација на едукацијата за човековите права и нивна системска гаранција и реализација¹⁹⁵
- промоција на граѓанското општество во образовниот систем
- училишните програми во склоп на човековите права да ги вклучат и стереотипите
- јавниот правобранител да го следи трендот и да собира податоци за националноста на лицата кои најчесто се жалат
- да се води евиденција за исходот на поплаките за дискриминација од страна на државните органи
- Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди при МВР да организира редовни состаноци со претставници на ромската заедница

¹⁹⁵ Воедно треба да се поттикне и сензибилизација на единиците на локалната самоуправа и вработените во нејзината администрација за таа цел, како и зголемување на капацитетите на граѓанските организации за ваков мониторинг.

- Да се формираат советодавни одбори составени од претставници на полицијата и месното население

Веќе постојното искуство на формирање на Граѓанско-советодавни центри по општините, кои се водени од страна на досега докажани ромски граѓански организации¹⁹⁶ претставува добра основа за континуирана помош и информирање на граѓаните од аспект на заштита на нивните права. И понатаму, задача на овие центри би била: собирање и дистрибуција на информации во врска со граѓанските права и нивното остварување; помош на лица кои имаат потреба за добивање на лична документација (државјанство, лична карта изводи, пријавување новороденчиња и сл); помош на лица кои не знаат да ги комплетираат документите за остварување здравствена или социјална помош; пополнување апликации за остварување право на вработување и пријавување во Агенцијата за вработување и сл. Овие центри можат да помогнат на оштетените и да реагираат во случаи на кршење на човековите права и дискриминација кај Јавниот правобранител, како и да се обидат да обезбедат бесплатни правни совети и помош за реализација на правата. Што се однесува од остварувањето на правото на државјанство, ГСЦ би можеле да ја синхронизираат својата работа со надлежните државните органи. Со цел зголемување на знаењето на граѓаните за нивните права и начините за остварување на истите ГСЦ би можеле да дисеминираат информации и преку информативни картички¹⁹⁷.

При заштитата на легално загарантираните човекови права во една држава потребно е да постои свест за разликата во заштитата на човековите права воопшто, во споредба со оние кои се однесуваат на заштитата на правата на малцинствата. Ова со цел да не се дојде до извитоперена примена на малцинските права, кои непланирано можат да доведат до сопствен етноцентризам и сегрегација, наместо да се поттикне интегративниот процес на Ромите кон главните текови на македонското општество.

Среднорочни индикатори:

- донесен нов Закон за анти-дискриминација
- владата на РМ, граѓанскиот сектор и судовите да формираат заедничка група за транспарентно информирање за состојбата со дискриминацијата
- ромските граѓански организации да формираат тим на лица кои завршиле правен факултет и се обучиле за препознавање на дискриминацијата и заштита од неа
- до 2008 година челнките на РНВО - РОМА 2002 кои работат на заштита од дискриминација да формираат експертска група кои ќе ги мониторираат и известуваат домашната и странската јавност за состојбата кај ромската заедница

¹⁹⁶ Како на пример "Месечина"

¹⁹⁷ Тие картички би можеле да содржат информации за маргинализираните групи: малцинства (јазични, културни, етнички, сексуални), социјално загрозени лица (со информации за: социјалното осигурување, работните односи, статусот на невработен), како и за правата на граѓаните во одредени постапки (приведување, притвор, избори).

- драстично намален број на случаи на примена на сила кон Ромите

Долгорочни индикатори: значително поефикасно функционирање на правната држава

7. Култура

7.1 Нормативна рамка

Презервацијата и промоцијата на културниот идентитет е нормиран во член 48 од Уставот на Република Македонија. Врз тој член се темелат законите од областа на културата, пред се Законот за културата¹⁹⁸, како и програмите на Министерството за култура, во чии рамки се вклучени и културните институции на Ромите.

Во Законот за култура е определено дека во доменот на националниот интерес во оваа област меѓу другото спаѓа и впоштување на разновидноста и различноста во културата..обезбедување услови за остварување и за заштита на културниот идентитет за заедниците во Република Македонија како и вафирмација на културата и културните различности од Републиката во странство¹⁹⁹.

Според овој Закон, Министерството за култура основа и Совет за култура, како стручно и советодавно тело чии членови покрај принципот на стручност и компетентност треба да обезбедат и правична застапеност на граѓаните кои припаѓаат на сите заедници во државата. Нив ги именува министерот за култура, кој може по потреба да основа и други стручни и советодавни тела, како и да именува надворешни соработници за подготовка на годишната програма на ова Министерство²⁰⁰.

Исто така, културната димензија е нераскинливо поврзана со употребата на мајчиниот јазик, која наоѓа своја примена во доменот на образованието.

7.2 Актуелна состојба

Многу пати во минатото културниот израз на ромската популација се покажал како моќен и успешен репрезент на живеењето и автохтоната култура на овие простори. На културата може да се гледа како на инструмент за афирмирање на идентитетот на ромската заедница, но и како на инструмент за промоција на интернетничката комуникација и интеграција на Ромите во општеството.

Во институционална смисла во Република Македонија не постојат културни организации (фолклорни друштва, музички групи, театар и сл²⁰¹) кои перманентно ја негуваат културата на Ромите. Посебно можат да се

¹⁹⁸ Службен весник на РМ бр.31/98 и 49/03

¹⁹⁹ Точка 3, 5 и 8 од член 8 од Законот за културата

²⁰⁰ Член 11 од Законот за културата

²⁰¹ КУД Пралипе и театар вСтудентг.

истакнат музичарите од ромската заедница кои имаат остварено висока репутација и во светски размери. Таква афирмација во минатото имаше остварено и ромскиот театар. Сепак досега не постојат студии финансирани од државата кои би се занимавале со историјата, културата и традициите на Ромите во Македонија.

Забелешка на Ромите е дека не секогаш нивната култура се прикажува реално, туку напротив, со манир кој ги интензивира постојните предрасуди.

На културата треба да се гледа како на фактор за понатамошна еманципација на ромската заедница и затоа таа треба да биде во склад со напорите кои се прават во образовниот систем. Воедно преку културата ќе се остварува се поголема партиципација и интеграција на Ромите во главните текови на македонското општество.

7.3 Препораки и активности

Со цел да се оствари промоција на ромската култура, препорака е да се основа посебна институција која ќе работи на нејзиното понатамошно развивање на национално ниво. Паралелно ваков тип на тела би требало да се формираат во локалните единици каде ромската заедница е со значителен број, со цел да се олесни организирањето на разни културни активности.

Други препораки во оваа смисла се:

- во соработка со Министерството за култура и претставниците на ромската заедница кои работат на промоцијата на културата кај Ромите да се изготви посебна стратегија за развој на ромската култура
- промовирање на ромското културното наследство како ресурс за развој
- вклучување на Роми во Комисијата за културните заедници во Република Македонија
- пренесување на ромските уметнички вештини на најмладите преку посебни образовни програми
- организациско јакнење на постојните домови за култура и културно-уметничките друштва преку обуки и техничка помош
- поддршка на локалните културни институции преку обуки за постигнување на нивна финансиска одржливост (стимулирање донации и сл)
- промоција на културната интеракција на различните култури во Македонија и јакнење на мултикултурниот амбиент
- промовирање на културното наследство во локални заедници како локален атрактивен ресурс
- остварување на истражувања и научни собири во врска со ромската култура, историја, традиција и јазик и во таа смисла печатење на експертски книги како теоретска основа за односните области
- стимулирање на ромското издаваштво-печатење книги од ромски автори како и списанија и периодични изданија за ромската култура
- организирање научни симпозиуми домашни и меѓународни на овие теми
- комплетна имплементација на стандардизираниот ромскиот јазик

- организирање на курсеви, семинари, кореспондентни училишта и летни училишта на ромски јазик, посебно за младите
- поголемо вклучување на Ромите во институциите за наука и култура
- проширување на културната едукација на ромското население
- организирање културни, мултикултурни и спортски настани во организација на ромската заедница
- поддршка на ромските уметнички иницијативи
- да се отвори група на Драмски факултет за студенти Роми
- да се отворат библиотеки во поголемите ромски заедници

Интересна идеја е промовирањето на детскиот театар како уметнички, социјален и образовен инструмент за работење со децата Роми (преку театарот да се промовираат ставови за образованието, семејството, опкружувањето, меѓуетничките односи, разбирање на културата на соседите, детските права и основите на демократијата) како и да се стимулира директен ангажман на децата во театарските активности и нивно мотивирање кон понатамошен уметнички театарски израз. Во оваа смисла можно е и анимирање на детски театарски претстави од мешан етнички-јазичен состав за промоција на мултикултурализмот.

Среднорочни индикаџори:

- зголемување на бројот на ромските културно-уметнички друштва
- остварени истражувања од областа на етнологијата и лингвистиката
- зголемен број на организирани конференции и симпозиуми за ромската култура и јазик
- издадени книги од ромски автори и на ромски јазик
- одржување на културни манифестации
- богата музичка продукција
- зголемен број на театарски претстави

Долгорочен индикаџор: динамичен културен развој на ромската заедница во Република Македонија

8. Медиуми

8.1 Нормативна рамка

Основните слободи и права од сферата на информирањето се регулираат во член 16 од Уставот на Република Македонија. Со тоа се гарантира слободата на говорот, јавниот настап, јавното информирање и слободното основање на институции за јавно информирање. Исто така се гарантира и слободниот пристап кон информациите, слободата на примање и на пренесување на информации. Во оваа смисла, заедниците имаат право да

користат одреден број на програмски часови на националното радио и телевизија, со цел да емитуваат програма на сопствениот мајчин јазик.

Законот за радиодифузија датира од 1997 година и е во постапка на измена.

8.2. Активна социјална

Во однос на етничките заедници, медиумите имаат суштинска улога во остварувањето на кохезијата на нивната заедница, но и во зајакнувањето на комуникацијата меѓу различните заедници. Самото постоење на медиуми на ромски јазик овозможува директно апострофирање на проблемите во кои непосредно живее оваа заедница како и негување на ромскиот јазик.

Моментално постојат неколку часописи на Ромите, функционираат неколку локални телевизиски станици и радија²⁰² а во рамките на програмот на МТВ (три пати неделно по триесет минути) и Радио Скопје ИИ (триесет минути дневно) емитуваат програма на ромски јазик. Единствено локалните радија каде постои програма на ромски јазик е радио Тетово (триесет минути дневно) и радио Куманово (има своја ромска редакција).

Што се однесува до другите медиуми, национални или локални, забелешка на претставниците на ромската заедница е дека при пренесувањето информации за нив од страна на медиумите се случува да провејуваат коментари обременети со стереотипи. Со цел да се надмине таа ситуација, потребно е едукација на новинарите, емитување на емисии чија тема е Ромите и нивните проблеми, како и програми од документарен и едукативен карактер за нивната култура и традиција кои би се емитувале во ударен термин.

8.3 Прејораки и активности

Се препорачува вмрежување на ромските локални медиуми заедно со ромски редакции на јавниот сервис, а со цел да обезбедат размена на програми и да остварат поширока соработка во доменот на популаризација и имплементација на Стратегијата. Како останати активности се предлагаат:

- проширување на ромската програма на државните локални и национални медиуми
- поддршка на ТВ станици кои промовираат мултијазични и мултикултурни проекти
- поддршка на програмското и кадровско јакнење на ромските медиуми
- да се поттикнат сите медиуми да прикажуваат позитивни аспекти и избалансирана слика на ромскиот живот како и да се воздржат од употреба на стереотипи кон Ромите
- обука на Ромите-новинари за стандардите на ромскиот јазик
- подобрување на техничките можности на постојните медиуми и формирање нови

²⁰² ТВ Шутел, БТР, Радио Черенџа, Радио Тернипе, Радио Рома и др.

- присуство на едукативни програми во медиумите
- Радио-дифузниот совет да биде проширен со еден член Ром

Среднорочни индикации:

- да се зголеми бројот на приватни локални медиуми кои се основани од страна на претставници од ромската заедница
- јавните локални медиуми да издвојат програмско време на ромски јазик
- да се добие национална концесија на еден ромски електронски медиум кој ги задоволува критериумите
- да се издава еден детски часопис на ромски јазик
- да се зголеми бројот на пишаните медиуми на ромски јазик
- поголем број програмски часови на ромската програма на МТВ

Долгорочен индикации: динамичен развој на ромските медиуми

9. Жената Ромка и нејзините специфични проблеми

9.1 Нормативна рамка

Република Македонија е потписник на меѓународните документи кои ја определуваат еднаквоста меѓу мажите и жените како Конвенцијата за елиминација на сите облици на дискриминација против жената од 1979, која стапи на сила во 1991 година. Исто така, потпишан е и Опциониот Протокол на Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација против жената во 2000 година. Овој Протокол ја признава компетенцијата на Комитетот за женски права да ги зема во обзир поднесоците од страна на индивидуи или групи кои се однесуваат на заштита на правата утврдени во Конвенцијата²⁰³.

Уставот на Република Македонија ја детерминира еднаквоста на сите граѓани во нивните права и слободи, без разлика на пол, раса, боја на кожа, етничко или социјално потекло, политички или верски уверувања, сопственост или социјален статус и тој принцип провејува низ сите негови одредби²⁰⁴. Врз оваа основа се надоградува и останатата легислатива на државата. Правото за пристап кон вработувањето промовира еднаквост на половите, и соодветни бенефиции за вработените мајки (породилно отсуство, боледување и сл). Начелото на еднаквост важи и за правото на наследување. Пристапот кон образованието е исто така рамноправен, но кај ромките ситуацијата е обременета со бројни други фактори (Види: Образование). Кривичниот закон членовите 123 и 129 го определуваат како кривично дело насилството против жените.

²⁰³ Други релевантни документи на Обединетите нации се: Декларацијата за елиминирање на дискриминацијата против жената, донесена од Генералното собрание на ОН резолуција бр 2263 од 7 ноемвр 1967 година; Конвенцијата за спречување на трговијата со луѓе и жени (1950); како и Универзалната декларација за човекови права 1948

²⁰⁴ Член 9 од Уставот

Измените на Кривичниот законик на Република Македонија со кои се санкционира семејното насилство се усвоени на седницата на Собранието на 19 март 2004 година, а објавени се во Службен весник бр.19, март 2004. Со ова РМ влегува во редот на земји кои го третираат проблемот на семејното насилство како сериозен општествен проблем. Со очекуваните измени и дополнувања во рамките на Законот за семејство каде се предложени внаредбите за заштитаг овој проблем во Републиката ќе се реши на целисходен и ефикасен начин. Дефиницијата на тоа што се подразбира под всемејно насилство е наведена во член 122 ст.19 од Кривичниот законик²⁰⁵. Семејното насилство како поим е влезено и во листата на кривични дела против животот и телото, против слободите и правата на човекот и граѓанинот, против половата слобода и половиот морал како и против правосудството²⁰⁶.

Како резултат на Декретот на владата на Република Македонија, донесен по Пекиншката декларација и Платформата за акција, во 1997 во рамките на Министерството за труд и социјална политика се востанови Одделение за родовата еднаквост. Меѓу другото оваа служба има задача: да го следи имплементирањето на меѓународното право ратификувано од Република Македонија во доменот на родовата еднаквост како и да предлага измени во домашното законодавство; да координира проекти на оваа тема и да поднесува извештаи за состојбата. Исто така, тоа тело може да свикува работни состаноци со ресорните министерства и други заинтересирани страни и да организира конференции на зададени теми. Ова тело во 1998 ја поддржа иницијативата на група пратеници во Собранието на Република Македонија за донесување на Декларација за развивање на еднаквоста меѓу мажите и жените во процесот на одлучување²⁰⁷.

Република Македонија има донесено Национален Акционен план преку кој државата превзема задача да ја отстрани родовата нееднаквост на сите нивоа. Тоа опфаќа: подигнување на статусот на Одделението за родова еднаквост како и вклучување на министер без ресор во него; востановување на Национален комитет за родова еднаквост во рамки на Собранието на Република Македонија; востановување комитети за родова еднаквост во рамките на новата локална самоуправа; востановување родов баланс кај именуваните функционери од страна на владата; креирање на експертска база за сите области; промовирање на систем на регрутација на раководните лица во администрацијата базиран на нивното знаење и умешност. Националниот комитет за имплементација на Пекиншката платформа за акција е составен од членови на владините институции,

²⁰⁵ Членот наведува дека под семејно насилство се подразбира малтретирање, грубо навредување, загрозување на сигурноста, телесно повредување, полово или друго психичко или физичко насилство со кое се предизвикува чувство на несигурност, загрозување или страв спрема брачен другар, родителите или децата или други лица што живеат во брачна или вонбрачна заедница или заедничко домаќинство, како и спрема поранешен брачен другар или лица кои имаат заедничко дете или се наоѓаат во блиски лични односи.г

²⁰⁶ Тоа ги опфаќа ченовите 123, 125, 130, 131, 139, 140, 144, 186, 187, 191 и 377 од Кривичниот законик.

²⁰⁷ Службен весник на Република Македонија бр.32/98

граѓански организации и експерти, кои меѓу другото имаат задача да утврдуваат приоритети и да ги верификуваат резултатите. Одделението за родова еднаквост и Националниот комитет го подготвија Националниот Акционен план за родова еднаквост, кој е ратификуван од Собранието во декември 1999 година. Улогата на овој акционен план е да ги идентификува целите и мерките за акција врз база на постојната ситуација со родовата еднаквост, но и да ја запознае и јавноста за тоа. Во рамките на овие иницијативи е основана и Националната комисија за борба против трговијата со луѓе.

Во март 2000 година е востановено Женското лоби на Македонија, кое претставува коалиција од различни структури: Влада, Собрание, локална самоуправа, граѓански организации, политички партии, медиуми и жени експерти од различни области. Важно е да се истакне дека сите овие членови произлегуваат од различни средини, етнички заедници, конфесии и политички уверувања носејќи се со заедничката желба да работат заедно целејќи кон заедничкиот "женски" интерес. Женското лоби преку својата работна група функционира како група за притисок врз институциите на системот, јавноста и медиумите за: да постигне поголема репрезентација на жените во политиката и јавниот живот, посебно во процесите на донесување на одлуки; да ги подобри постојните законски решенија од аспект на подобрување на позицијата на жената и нејзините права; да обезбеди поголемо учество на жените во локалната самоуправа; да ја подигне свеста на жените за јавен ангажман; да се подигне свеста на жените за гласањето по сопствен избор (остварување на гласачките права); да се подигне свеста за потребата од креирање на еднакви шанси. Женското лоби успеа да издејствува законска обврска на партиите на листите за националните и локалните избори да истакнат 30% жени кандидати.

9.2 Актуелна состојба

Во склопот на напорите на бројни фактори и донори во Република Македонија за промоција и поддршка на родово осетливиот природ во процесот на донесување одлуки на сите нивоа, како и во зајакнувањето на општествената и политичката претставеност на жените во сите сфери на општеството, се инкорпорираат и приоритетите на жената Ромка. Нејзините потреби и проблеми поседуваат низа сличности со другите жени во Република Македонија, но истовремено, таа ги чувствува и акумулираните специфични проблеми од родовата сфера кои се карактеристични за ромската етничка заедница. Целиот корпус на прашања за позицијата и напредокот на ромската заедница директно се врзува со подобрувањето на нејзината позиција и еманципација, низ чии плеќи се прекршува целокупниот сплет на проблеми и традиционални вредности. Затоа, развитокот на родовите односи во ромската заедница е од примарно значење бидејќи неретко се среќава оценката дека тие живеат во двојна дискриминација и како жени и како Ромки. Основна задача на сите фактори на влијание на ромската заедница потпомогнати со државниот инструментариум на мерки е

да се надминат застарените традиционални сваќања и притисоци што се однесуваат на женското дете.

Мерките и активностите од сите области кои се предвидуваат во рамките на оваа Стратегија во многу што имаат импликации на нејзиниот статус во ромската заедница, предизвикувајќи неминовни промени. Секоја успешна иницијатива која ја унапредува и еманципира ромската заедница има директен позитивен исход и врз ромската жена. Таа претставува централна оска околу која се потпираат трасите на развојот на целата заедница.

Факт е дека жената Ромка е значително помалку официјално вработена од мажот, и проценката е дека невработеноста се движи до 97,7%. Иако се говори дека тоа се должи на најзиниот низок степен на образование²⁰⁸, сепак не би требало да се пренебрегне фактот дека огромен број на жени сепак работат²⁰⁹. Се смета дека жените Ромки по правило имаат пониско ниво образование од мажите, бидејќи се мажат млади уште пред да завршат основното образование. Родителите неретко даваат предност во образованието на машките деца. Претежно мажените жени посетуваат гинеколог, а контрацепцијата слабо се применува во местата надвор од главниот град. Сепак според коментарите на претставници на ромската заедница²¹⁰ наталитетот е зависен од раното склучување брак и од приоритетот кој се дава на машкиот потомок. Морталитетот пак, се смета дека е директно зависен од несоодветните услови на породување како и лошите хигиенски услови на домувањето.

Како последица од лошата социо-економска состојба, се забележуваат и низа појави кои се насочени против жената Ромка, нејзиниот интегритет и здравје. Некои од нив се: семејното насилство²¹¹, трговијата со луѓе и сл. Измените во легислативата пропратени со соодветни мерки од социјалните институции и граѓанските организации би можеле да придонесат во ублажување на последиците од овие состојби.

9.3 Прејораки и активности

Потребите и проблемите на жената Ромка би требало да се третираат во рамките на вкупните напори за родова еднаквост по различни области, барајќи еднаквост во легалната и институционална заштита. Од друга страна,

²⁰⁸ Некои истражувања индицираат дека на пример во Шуто Оризари неписмени жени има 27% наспрема 7% мажи, со незавршен основно училиште 27% жени во однос на 16% мажи, додека завршено основно училиште имаат 37% од жените наспрема 50% мажи.

²⁰⁹ Како на пример во трговијата на црно или работат по домови. Сепак, овој податок треба да се релативизира, бидејќи оваа категорија лица најчесто се инволвирани во сивата економија. Од тие причини постои потреба од посериозни истражувања за економската активност на ромското население, посебно на жената.

²¹⁰ Добиени од различни фокус групи со учесници Роми по повод различни проекти, пред се од областа на здравството.

²¹¹ Семејното насилство се случува кај лица кои најчесто имаат понозок степен на образование и конфликтот го разрешуваат со физичка пресметка наместо дијалог. Жената е најчеста жртва од која се очекува трпеливо да ја поднесува таквата ситуација, особено од традиционални и економски причини.

спецификите на проблемите бараат дополнителен специјален пристап и акција (дополнително види и другите области на Стратегијата):

Образование: создавање еднакви можности за едукација и на момчињата и на девојчињата; родителите на девојчињата да бидат поттикнувани преку посебни мерки за едукација на нивните деца; иницирање посебни образовни програми за жената Ромка; овозможување стипендии за учење и студирање; обезбедување обука за родова еднаквост и човековите права; воведување на сексуалното воспитување како предмет во училиштето; потреба од истражувања за добиање релевантни информации за жената Ромка во сите сфери; на сите нивоа на образование да постои дел од курикулумот, учебниците и методологијата посветени на родовата еднаквост

Социо-економски сѐаиус: вработување на жени Ромки во институциите на системот преку промена на позитивна дискриминација; понуда на поволни кредити за жени со мали и семејни бизниси; организирање курсеви за стекнување со квалификации; понуда на поволни кредити за самохраните мајки, и сл;

Здравсѐиво: отворање на брачни советувалишта каде би се дисеминирале материјали и би се организирале предавања за репродуктивното здравје, здравствената заштита, превенцијата, мајчинството, детството, адолесценцијата и менопаузата; примена на програми за превенција на болестите од кои најчесто боледуваат жените; едукативни програми за рана дијагностика на канцер на гениталиите и дојката; формирање база на посебни здравствени индикатори, и сл.

Политичко претставување: лобирање за вклучување на женските приоритети во партиските програми на ромските партии; инсистирање на 30% претставеност на жени во партиските листи, зголемено политичко претставување на жените во ромските партии (лоби групи, форуми и сл)

Социјални услуги: посебна помош на самохраните мајки; обезбедување бесплатна правна заштита на жените кои не можат да си го дозволат тоа финансиски;

Семејсѐиво: отворање на семејни советувалишта во рамките на брачните советувалишта каде би се добивале информации за заштита на правата на жената и децата во случај на семејно насилство како и упатство за тоа како би требало да постапи во такви ситуации; информирање за важечките норми во наследното право; активирање посебно на ромските медиуми за промоција на современите идеи за статусот на жените, јавно говорење за табуата и традициите со цел нивно надминување преку промовирање на сексуалните и репродуктивните права и слободи на избор на младите Ромки;

Женската димензија во сите аспекти е мошне податна за интензивен активизам кој би можел да биде промовиран од страна на *ромскиите женски граѓански организации* во своите средини. Треба да се напомене дека и досега постоеле разновидни проекти, обуки и активности кои организациите ги реализирале, па така започнатиот тренд би требал да ја продолжи својата насока, но мошне поинтензивно. Затоа се очекува женските граѓански организации да претставуваат рамноправен партнер во имплементацијата на стратешките приоритети. Воедно мрежата на женски ромски организации е

потребно и понатаму да јакне и да се развива за да се постигне стратешка коалиција и заедништво во промовирањето на одредени промени во заедницата како меѓу себе така и со другите организации. Водечка улога во овој процес би требало да имаат оние организации кои досега успеале да зајакнат од причина што: имаат капацитет за лобирање; можат да воспостават поволен амбиент за работа во секторот; имаат потенцијал и капацитет да ги градат капацитетите на другите локални организации; можат да иницираат промени.

Се препорачува жените Ромки да се борат за својата позиција во ромската заедница и преку следните активности:

- Да се формира национална група за промоција, лобирање и застапување на родовата еднаквост во ромската заедница и надвор од неа која ќе изготви специјална стратегија и акционен план за жената Ромка
- директна соработка со Министерство за здравство, Министерство за труд и социјална политика, МВР и други министерства за случаи кога треба да се заштити жената
- да развијат интерактивни вештини за дизајнирање и спроведување обуки за родова еднаквост посебно на локално ниво;
- да се прошири членството како и обуката на женските граѓански организации;
- да се организира скроена обука на жени со идентификувани капацитети за лидерки:
- да се развијат капацитетите на персоналот на женските организации кои ќе бидат вклучени во посебните програми или проекти на стратегијата;
- да се научи начинот на активирање на механизмот на интервенција на меѓународните организации во случај на кршење на некои од правата на жената
- да се развијат капацитетите и вештините за водење на проекти;
- да се развиваат техники на лобирање;
- да се развиваат вештини на преговарање
- да се организираат обуки за унапредување на бизнисот

Среднорочни индикатори:

- зголемен број на Ромки советнички на локалните избори во 2005 година;
- успешно развиени и имплементирани програми за локални обучувачи и за лобирање;
- елиминирање на неписменоста меѓу помладите жени Ромки;
- драстично намалување на осипувањето на девојчињата во основното образование;
- елиминацијата на родовата дискриминација во образованието;
- креирана национална мрежа на женските ромски организации;
- Истражувачкиот центар за родови студии да реализира истражувања од областа на спецификите на ромската заедница наспрема жената-ромка

- Единицата за документирање и информирање во соработка со женските ромски организации да документира информации поврзани со статусот на жената Ромка во нејзината заедница и општеството воопшто
- остварување на дијалози во ромската заедница за прашања и проблеми врзани со жената, со обезбедено учество на мажите во дискусијата
- остварени кампањи за родова еднаквост

Долгорочен индикатор: постигнување поуспешен родов баланс (родови односи) во ромската заедница

10. Политичка партиципација

Почнувајќи од првите повеќепартиски избори во Република Македонија, Ромите биле претставувани во Собранието (во 1990 двајца пратеници, и во 1994, 1998 и 2002 по еден пратеник од можни 120). Од започнувањето на политичкиот плурализам во Република Македонија, Ромите активно се вклучени во политичкиот живот преку основање и делување на нивни политички партии. Во таа смисла погодува и актуелната норматива која овозможува формирање на политички партии на етничка основа. Почнувајќи уште од Уставот на Република Македонија од 1991 година како и од Законот за политички партии од 1994, создадени се нормативни претпоставки за формирање на партии кои ги промовираат интересите на различните етнички заедници кои живеат во државата²¹².

Во изминатиот период формирани се повеќе политички партии на Ромите, меѓу кои се: Партија за целосна еманципација на Ромите, Обединета партија на Ромите, Сојуз на Ромите во Македонија, Единствена партија на Ромите, Демократска партија на Ромите. Подоцна, ПЦЕР и ОПР се здружуваат во Обединета партија за еманципација. Искуството покажува дека ромските партии често формираат коалиции со поголемите македонски партии.

Процесите на демократизацијата на земјата, како и имплементирањето на принципите од Рамковниот договор придонесоа кон зголемување на претставеноста на Ромите во органите на власта²¹³. Сепак претставниците на ромските политички партии сметаат дека согласно Рамковниот договор, поточно делот за фер и правична застапеност на претставниците на малцинствата во сите нивоа на јавната администрација, во однос на застапеноста, односно процентот на претставеност на ромската етничка заедница во јавната администрација е под задоволително ниво и дека во тој правец треба уште многу да се работи со цел да се обезбеди дополнително вработување на претставници на ромската етничка заедница, и тоа, во сите

²¹² Член 20 став 2 и 3 од Уставот од 1991 година, односно член 20 од Уставот од 2001 година, и Законот за политички партии член 7.

²¹³ Ромите имаат свои претставници во Министерството за труд и социјална политика, во Министерството за одбрана, во Министерството за култура и се планира да се определи претставник во Министерството за транспорт и врски. Исто така, Ромите имаат свои места во различни владини комисии и одбори.

степен и сегменти на јавната администрација во Република Македонија. Состојбата е особено незадоволителна кога е во прашање претставеноста во локалната администрација, посебно бидејќи се воочува нееднаквиот баланс на активност во јавниот живот на Ромите кои живеат надвор од главниот град.

Со оглед на фактот дека поголемиот дел од ромската заедница изразува недоверба и разочараност од јавните институции на државата поради севкупната социо- економска состојба на заедницата, присутна е скептичност и кон политичките лидери, ромската политичка елита и ромскиот граѓански сектор. Во тој контекст се очекува од претставниците на ромската етничка заедница да бидат поангажирани во промовирањето на проблемите и приоритетите на оваа популација²¹⁴.

Понатамошни *прејораки* во оваа насока се:

- да се поддржи соработката меѓу политичките лидери на позначајните партии на локално и национално ниво со политичките партии на Ромите и другите претставници на ромската заедница;
- да се поттикнат Ромите своите интереси да ги остваруваат не само преку партиите од сопствената етничка заедница, туку и преку другите позначајни политички партии;
- да се обезбедат можности за политичка едукација на членовите на ромските политички партии, со цел да се подобри квалитетот на претставување на заедницата;
- да се обезбеди доследна примена на Законот за финансирање на политичките партии;
- да се подобри соработката на ромските политички партии со повлијателните партии во државата;
- во локалните избори мнозинските партии да ги земат предвид потребите на Ромите во тие единици на локална самоуправа и да бидат поотворени за кандидати на политички партии од ромската етничка заедница;
- да се организираат кампањи за подигнување на свеста за гласање со цел да се зголеми партиципацијата на Ромите на изборите;
- да се обезбеди слободно гласање без притисоци;
- да се зголеми информираноста за еднаквите изборни права на жената Ромка како и нејзината претставеност во политичките партии;
- да се превземат санкции за евентуално семејно гласање;
- политичките лидери да го подобрат сопствениот капацитет;
- да се разгледа можноста во рамките на локалната самоуправа каде Ромите се застапени во значителен број да се вработат референти Роми кои ги поседуваат потребните квалификации (положен државен испит)

²¹⁴ Често споменати ставови при одржувањето на фокус групи во рамките на различни проекти.

ИИИ. Препораки за имплементирање на Стратегијата

Бидејќи генерална цел на Стратегијата е интегрирање на Ромите во македонското општество, како и јакнење на ромската заедница, прокламираните стратешки цели и активности неопходно е да бидат усогласени со генералната реформска политика на државата. Дополнително, со оглед на актуелната позиција на ромската заедница се наметнува потребата од примена на посебни мерки со чија помош ќе се обезбеди еднаквост во пристапот и можностите на Ромите во сите општествени домени.

Тоа претпоставува развивање на јасна и оперативна државна политика кон Ромите, како и *вклучување на ромскиите претставници во целиот процес на изготвување на Стратегијата*. Во овој процес на консултација и координација со претставниците на ромската заедница, државата ја покажува својата посветеност и сериозност која е експлицитна препорака присутна во бројни документи на Европската Унија и Советот на Европа. На тој начин ќе се обезбеди конструктивен фидбек за стратешките цели врз основа на кои владата треба да направи селекција на политики врз кои ќе се надоградуваат конкретни проекти по области.

Генерално, успешноста на Стратегијата зависи и од следните фактори:

- вклучување на корисниците на услуги во дизајнирањето и имплементацијата на политиките и програмите
- процесот на донесување одлуки да биде непристрасен, транспарентен и навремен
- партиципацијата во процесот на донесување одлуки да се остварува на сите нивоа
- да се развиваат програми за организација, тендери и финансиски менаџмент за имплементација на Стратегијата
- креирање на човечки капитал за остварување на програмите, посебно меѓу Ромите

Во рамките на Владата на Република Македонија да се формира Секретаријат за Роми како додаток на Генералниот секретаријат. Тоа е оперативна канцеларија која ќе координира, ќе собира информации и искуства и ќе ја мониторира имплементацијата на Стратегијата. Освен ова тело, да се формира Национален совет за инклузија на Ромите, како менаџерско тело на Секретаријатот, со кое ќе раководи Национален координатор по потекло од ромската етничка заедница. Покрај него, членови на ова тело ќе бидат и заменици-министри од четирите приоритетни министерства дефинирани во Декадата на Ромите, како и претставници на ромски граѓански организации, претставници на политички партии, претставници на локалната самоуправа, и претставник од Комисијата за односи со етничките заедници, и други.

Ова тело при процесот на имплементација се очекува да соработува со структурите на власта, независните експерти, претставници на ромската заедница, заинтересираните донори како и други инволвирани актери. Во

својата работа ова тело ќе го следи и изготвувањето на секторските стратегии како и со други документи кои реферираат на поглобалните системски реформи²¹⁵.

Политиките и проектите треба да бидат адаптирани на локалната состојба и услови, базирани врз инпутот на претставниците на локалната ромска заедница и тие би требало да ја одразуваат нејзината големина и разноликост. За таа цел е мошне важна и соработката меѓу претставниците на локалната власт и Ромите. Препорака е Ромите да бидат претставени во локалната самоуправа преку специјални советници на градоначалникот во колку не успеат да изберат советници во советот на локалната единица.

Големиот обем на активности кои Стратегијата ги претпоставува имплицира и соодветна обмислена *финансиска конст̄рукција*. Евидентно е дека ќе постои потреба од кофинансирање на активностите кои не можат целосно да бидат покриени од буџетските средства. Со цел затворање на финансиската конст̄рукција, потребна е координација меѓу владата и заинтересираните донори²¹⁶ (меѓународни организации, странски држави, граѓански организации, меѓународни развојни агенции и сл).

Од оперативни причини се предлага средствата кои буџетски се наменети за потребите на имплементацијата на Стратегијата да бидат алоцирани врз база на тендер во односните области. Селекцијата би се вршела преку јавен конкурс на кој заинтересираните страни би аплицирале со свои предлог-проекти. Критериумите за селекција на ваквите проекти би требале да бидат јавно објавени, како и одобрените проекти, се со цел преку подоцнежниот мониторинг и евалуација на ефектите на овие проекти да се овозможи комплетна транспарентност на целиот процес.

Мониторинго̄и се дефинира како всистематска и континуирана проценка на прогресот на една активност во определен временски рок, која проверува дали планираните работи се одвиваат непречено, притоа овозможувајќи евентуалните прилагодувања да бидат направени на методичен начин²¹⁷. Мониторингот на активностите треба да се обезбеди преку креирање на независни системи (тела) на следење на стратешките активности²¹⁸ кои ќе го анализираат напредокот во одредена област како и неговата програмска имплементација, со точно одредување на задачата и методите. Во овој процес ќе бидат вклучени и оние тела кои се веќе формирани врз база на меѓународните документи. Од овој аспект, неизоставно важна е и контролната улога на граѓанските организации кои секогаш можат да сигнализираат за евентуалните проблеми при реализацијата на некои од активностите.

²¹⁵ Броба против сиромаштијата, реформи во здравството, во социјалниот систем итн.

²¹⁶ Во смисол на определување на процентот на учество од буџет наспрема другите извори на средства. Истовремено постои потребата од координација и меѓу самите донори.

²¹⁷ Monitoring and Evaluation Methodology Seminar, Strasbourg, 2-3 September 2004, page 4

²¹⁸ Државните тела и институции ќе основаат посебни тела за следење на стратешките активности (во министерствата, локалните единици, или како интерминистерски комитети или омбудсман)

Од своја страна пак, на *евалуацијата* се гледа како на вперидична проценка на релевантноста, изведбата, ефикасноста и ефектот на активностите во однос на прокламираните целиг²¹⁹. Се препорачува во целиот процес на евалуација на различните програми да бидат рамноправно вклучени донорите, државните органи, корисниците на програмите како и претставници на ромската заедница. Евалуацијата мора да преставува непристрасна оценка за успешноста на имплементацијата на програмите, се со цел да претставува конструктивна препорака за понатамошно поуспешно остварување на програмите. Со цел да се обезбеди објективност, во координација со сите релевантни актери ќе се определат носителите на евалуацијата на Стратегијата.

Извештувањето за одвивањето на стратешките активности по области треба да се остварува во редовни временски интервали: полугодишни, годишни и (на 5 години). Извештаите ќе треба да се изготвуваат врз основа на однапред определени индикатори кои треба да бидат јасно разграничени. Исто така, тие треба да се фокусираат на конкретните ефекти од одредени политики а не на самиот процес. Препорачливо е напредокот во одредени области да се компарира со трендовите кај не-ромското население, наместо мерењата да се вршат само во рамките на ромската заедница. Треба да се води сметка квалитетот на податоците да биде компарабилен со состојбите во другите држави.

Генералната временска рамка за реализација на стратешките определби е определена за следните 10 години.

Сепак Стратегијата не би можела да навлезе во деталната имплементација во секој од секторите. Секако, сметајќи на круцијалната важност на приоритетните области наведени во Декадата на Ромите, Стратегијата повторно го потврдува истиот приоритет. Оперативно, временскиот период на имплементација треба да определи пократок временски период кој би претставувал *инцијална фаза*. Во рамките на таа фаза (максимум една година) е потребно: детално да се анализира постојната легална рамка по области; да се разработат посебни секторски стратегии и акциони планови со краткорочни, среднорочни и долгорочни мерки, а притоа да се искористат веќе приготвените акциони планови во приоритетните области на Декадата на вклучување на Ромите²²⁰, и да се дополнат со нови во другите области; да се изготват онаму каде што е потребно физибилити студии; да се изготви деталната финансиска конструкција за секоја од активностите. Прогресот во секоја од наведените области е мерлив врз база на определените индикатори, како и врз база на препораките за водење релевантна статистика (виси стр.18 од Стратегијата), која ако правилно се реализира ќе биде во состојба коректно да ја отслика развојноста.

Со цел да се оствари поефикасна имплементација на Стратегијата се предлага четирите клучни министерства: за здравство, за труд и социјална политика, за образование и за транспорт и врски да примат по еден советник

²¹⁹ Monitoring and Evaluation Methodology Seminar, Strasbourg, 2-3 September 2004

²²⁰ Овие акциони планови се однесуваат на областите: здравство, образование, домување и вработување.

Ром. Овие заложби се во склад со определбата на Владата за имплементирање на одредбите од Рамковниот договор во областа на правичната застапеност во јавната администрација (амандманот ВИ, член 8 алинеја 2 од Уставот на РМ).

Втората фаза би требала да ја опфати реализацијата на секторските стратегии, преку: пилот проекти, реализација на акционите планови од приоритетните области, а потоа и реализација на останатите акциони планови. Притоа, мошне е важна мобилизацијата на целиот потенцијал државните органи, како и конкретно задолжување за оваа проблематика на контакт лице во секое надлежно министерство. Исто така, важна е и мобилизацијата на Ромите и сите други заинтересирани страни за навремено оперативно планирање и поставување на предлог-проекти се со цел да се обезбеди успешна вапсорпција на расположливите средства наменети за ромската заедница.

Главните долгорочни индикатори за целокупната успешност на Стратегијата се: остварена позитивна промена во сеопштиот квалитет на животот на Ромите и постигната зголемена партиципација во општествениот живот во Република Македонија.

АНЕКС

ТАБЕЛИ И ПОДАТОЦИ

Табела 1: Првични резултати од пописот објавени на 01.12.2003

Национална припадност	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Македонци	65.8	66.0	71.2	69.3	67.0	65.3	66.6	64.18
Албанци	17.1	12.5	13.0	17.0	19.8	21.7	22.7	25.17
Турци	8.3	15.6	9.4	6.6	4.5	3.8	4.0	3.85
Роми	1.7	1.6	1.5	1.5	2.3	2.6	2.2	2.66
Власи	0.8	0.7	0.6	0.4	0.3	0.4	0.4	0.48
Срби	2.6	2.7	3.0	2.8	2.3	2.1	2.1	1.78
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	-	0.84
Останати	1.0	1.0	1.4	2.3	3.8	4.1	2.0	1.04

Табела 2: Број на невработени лица по етничка структура

Година	Вкупно	Макед.	Албан.	Турци	Роми	Власи	Срби	Остан.
1998	284.064	187.743	61.275	10.036	12.115	598	4240	8057
1999	261.450	176.297	52.782	9.500	11.337	533	4116	6885
2000	261.710	180.164	52.062	7.833	9.776	734	4277	6864

Табела 3: Пресек на невработени Роми според степен на образование

Степен на образование	Вкупно	Жени
НКВ	15566	6809
ПКВ и НСО	395	80
КВ	811	175
ВКВ	0	0
ССО	379	140
Вишо СО	7	1
Високо СО	19	7

Табела 4: Степен на образование и сиромаштијата (проценти)²²¹

Степен на образование	Степен на сиромашт.	Индекс на распонот на сиромашт.	Процент на сиромашни	Процент од популацијата
Основно (до четврто одделение)	22.9	5.4	36.8	27.7
Основно (до осмо одделение)	25.1	5.7	44.4	30.5
ССС	8.2	1.2	14.6	30.5
Гимназија	8.5	1.1	2.6	5.3
ВСС	4.9	0.7	1.6	5.5

Табела 5: Запишани ученици во основните училишта

Учебна година	Вкупно	Запишани Роми	Завршиле	Ученички
---------------	--------	---------------	----------	----------

²²¹ Former Yugoslav Republic of Macedonia, Focusing on the Poor, Volume II: Statistical Annex, June 1999, Human Development Sector Unit, Country Department IV, Europe and Central Asia Region

1998/1999	255.150	7.602 (или 3%)	372	147
1999/2000	252.212	7.757(3,1%)	400	174
2000/2001	246.490	7.970 (3,2%)	518	241
2001/2002		7868 (3,2%)	598	260
2002/2003		7993	627	313

Табела 6: Запишани ученици во средните училишта

Учебна година	Вкупно	Запишани Роми	Од кои од женски пол	Завршиле
1998/1999	87.420	450 (или 0,5%)	152	98
1999/2000	89.775	447 (0,5%)	178	121
2000/2001	90.990	499 (0,5%)	216	142
2001/2002		569 (0,6%)	213	130
2002/2003		637	48	140

Табела 7: Запишани студенти

Учебна година	Вкупно запишани	Роми
1998/1999	34.850	19
1999/2000	36.679	30
2000/2001	40.075	57
2001/2002	44.575	126
2002/2003	45.478	136
2003/2004	46.484	93

(Резерва: бројот на реално запишани Роми е дискутабилен, заради појавата на случаи на злоупотреба на определените квоти од страна на студенти од друго етничко потекло)

Табела 8: Дипломирани студенти Роми по години

Година	Вкупен број дипломирани	Вкупно дипломирани Роми
1997		3
1998		2
1999	3.687	2
2000	3706	3
2001	3446	5
2002	3603	8
2003	4382	3

Табела 9: Природен прираст кај населението од ромска националност

Година	Родени	Умрени	Природен прираст
1999	1481	445	1036
2000	1674	410	1264
2001	1606	462	1144
2002	1560	441	1119
2003	1657	476	1181

Табела 10: Индикатори за сиромаштија според Извештајот за рано предупредување²²²

	Јуни 2000	Јануари 2003
Не го купува дури и она што е најнеопходно	23%	29%
60-80% од месечниот приход се троши за храна	25%	35%

²²² МЦМС, Група автори Проценка за реинтеграцијата на раселените лица и ревитализација на регионите погодени од конфликтот во Македонија, Октомври 2003, стр.33

40-60% од месечниот приход се троши за храна	30%	24%
Може да со дозволи да купи се што ќе посака	8,5%	3,2%

Табела 11: Корелација на нивоата на Индексот на човековиот развој и учество на главните етнички групи (примерок на општини)²²³

Македонци	0.249046042
Албанци	-0.24670743
Турци	-0.05984048
Роми	0.468056436
Власи	0.313470002
Срби	-0.12474693
Бошњаци	-0.36896366
Други	0.363993235

²²³ Извештај за човековиот развој 2004 УНДП

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА И КОНСУЛТИРАНИ ДОКУМЕНТИ

1. Babusik, Ferenc. Legitimacy, Statistics and Research Methodology- Who Is Romani in Hungary Today and What Are We (not) Allowed to Know About Roma. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
2. Barton, Sasha. Ethnic monitoring, Gypsies and Travellers. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
3. Cahn Claude, Housing Rights and Environmental Justice: Nexus at Slum Settlement Upgrade, ECRR 2004
4. Cahn, Claude. Void at the Centre: (The lack of) European Union Guidance on Ethnic Data. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
5. Commission of the European Communities, Commission Staff Working Paper, Social Inclusion in the New Member States, A Synthesis of the Joint Memoranda on Social Inclusion, Brussels, 22.06.2004
6. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No R (2000) 4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gipsy children in Europe, Adopted by the Committee of Ministers on 3 February 2000
7. Council of Europe, Draft Recommendation of the Council of Ministers of the Council of Europe on Policies Towards the Roma/Gypsies in Europe, Strasbourg, August 2002, 3 Rev.2
8. Council of Europe, Draft Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on improving access to health care, treatment and outcome of Roma/Gypsy and Traveller communities in Europe, March 2003
9. Council of the European Union, Council Directive 2000/43/EC, Of 29 June 2000, Race Relations (Amendment) Act 2000 and the EC Article 13 Race Directive
10. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation Rec (2001) 17 on improving the economic and employment situation of Roma/Gypsies and Travellers in Europe, Adopted by the Committee of Ministers on 27 November 2001
11. Decision No.566 Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti Within the OSCE Area, OSCE, 27 November 2003
12. Декада на вклучување на Ромите-Република Македонија, Акциони планови, Скопје, ноември 2004
13. Декада на вклучување на Ромите-концепт 2005-2015, август-септември 2003
14. Државен Завод за статистика, селектирани и систематизирани податоци за ромското население во Република Македонија, 2004
15. Draft Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Improving the Housing Conditions for Roma, Gypsies and Travellers in Europe, Group of Specialists on Roma, Gypsies and Travellers, Strasbourg 14 May 2004
16. Елезовски, Ашмет "Помеѓу фикцијата и реалноста" Ромите во Македонија 2003, "Дром" Куманово
17. Европски центар за правата на Ромите, Пријатна фикција, Состојба за човековите права на Ромите во Македонија, јули 1998

18. European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI) Macedonia (Former Yugoslav Republic of), Second Report, adopted on 16 June 2000, made public in 3 April 2001
19. European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI) General Policy Recommendation n.3, March 1998
20. European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI) Draft Third Report on “the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, Adopted on 25 June 2004
21. European Roma Right Center, Press Statement: Clarifying EERC positions in Macedonia, Budapest, April 19 2001
22. European Roma Rights Center, Anti-Discrimination Law: Essential Elements Budapest, Hungary
23. Farkas, Lilla. The Monkey That Does Not See. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
24. First Meeting of the Roma Decade Steering Committee: Minutes and Summary December 11-12, 2003 Budapest, Hungary
25. Government of Romania, Office on Roma Issues, Action Plans at National Level, April 2003
26. Government of the Republic of Croatia, National Program for the Roma, Zagreb, October 2003
27. Институт Отворено Општество Македонија, преглед на програми 2004
28. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, В Општествена проценка на здравствениот систем на Република Македонија, Скопје 2004
29. Lakinska-Popovska Dr.Divna, Azbija Memedova, Zaklina Durmish, Ljatif Demir, Study Assessment of Priority Areas of Activity and Potential Financing Needs in the Republic of Macedonia for the International Roma Education Fund, World Bank, 2004
30. Lakinska-Popovska Dr. Divna, Vulnerability of Roma Children in the Dispersed Roma Communities in Skopje, Study Project, UNICEF, World Bank, September 2000
31. Lakinska-Popovska Dr. Divna, Vulnerability of Roma Children in the Municipality of Shuto Orizari, Study Project, UNICEF, World Bank, September 2000
32. Македонски центар за меѓународна соработка, Извештај за работата за 2003 година, Скопје, мај 2004
33. Македонски центар за меѓународна соработка, Програмски документи за водоснабдување и санитација на заедниците и оспособување на заедниците и институциите, Скопје, април 2004
34. Memedova Azbija, Enisa Eminova, Priorities for the Roma in Macedonia and the Vision for the Future Regarding the Decade for Roma Inclusion, Continuation of the Budapest Conference “Roma in an Expanding Europe”, 30 June-2 July 2003
35. Министерство за образование и наука, Оддел за развој и промоција на образованието на јазиците на малцинствата: Информација, набљудување и сугестии за едукација на ромското население во република Македонија
36. Министерство за труд и социјална политика, Системот на социјална заштита во Република Македонија, Др. Габриел Амицис, Скопје 2004
37. Министерство за труд и социјална политика, Национален акционен план за жената (?)

38. МЦМС, Група автори Проценка за реинтеграцијата на раселените лица и ревитализација на регионите погодени од конфликтот во Македонија, Октомври 2003
39. Memedova Azbija, Eminova Enisa, Priorities for the Roma in Macedonia and the Vision for the Future Regarding the Decade of Roma Inclusion, Skopje, October 2003
40. Milcher, Susanne and Ivanov, Andrey. The United Nations Development Programme's Vulnerability Projects: Roma and Ethnic Data. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
41. Mirga Andrzej (PER) Government Policies and Strategies Towards Roma Communities in Comparative Perspective February 16, 2004
42. Министерство за образование, наука и спорт на Република Македонија, Национална програма за развој на образованието во Република Македонија од 2005-2015 година, Скопје, 2004 (во нацрт)
43. Министерство за труд и социјална политика, Национална акциона програма за вработување 2004-2005, Скопје, декември 2003
44. Ministry of Human and Minority Rights Serbia and Montenegro, Draft Strategy for the Integration of Roma, Belgrade 2002
45. Ministry of Education, Republic of Macedonia, Information, Observations and Suggestions Regarding Education of the Roma People in the Republic of Macedonia, Skopje, 2004
46. Monitoring and Evaluation Methodology of National Programmes/Strategies for Roma and Travellers: A Brainstorming Seminar between Key Practitioners to Share Ways Forward, Meeting Report, Council of Europe, Roma and Travellers Division and INTRAC, Strasbourg, Palais de l'Europe 2-3 September 2004
47. National Conference-The Situation of Roma in Macedonia, World Bank, 17-18 June 2004
48. Обединета партија за еманципација на Ромите, Стратешки определби и препораки на Обединетата партија за еманципација на Ромите за подобрување на образованието на ромската заедница во Република Македонија, Скопје, 2004
49. Обединети Нации, Економско-социјален совет, Унапредување и заштита на човековите права: Бранители на човековите права, Извештај поднесен од Специјалниот претставник на Генералниот секретар за положбата на бранителите на човекови права, Хина Џилани, 15 јануари 2004 (оригинал на англиски јазик)
50. OSCE ODIHR Contact Point for Roma and Sinti Issues, Emerging European Institutional Framework for Policy Making on Roma and Sinti Issues, April 2004
51. OSCE Permanent Council, Decision No.566 Action Plan on Improving the Situation of Roma and Sinti Within the OSCE Area, 27 November 2003
52. OSCE Strategy Document for the Economic and Environmental Dimension, 2 December 2003 Annex 1
53. PER (Project for Ethnic Relations) The Romani "Mahalas" Neighborhoods" of Southeastern Europe: Politics, Poverty and Ethnic Unrest, December 13-14 2002 Skopje, Macedonia
54. PER State Policies Toward the Roma in Macedonia, October 13-14 2000, Skopje, Macedonia

55. PER (Andrzej Mirga and Nicolae Gheorghe) The Roma in the Twenty-First Century- A Policy, May 1997
56. Petrova Dimitrina, Ethnic Statistics. Roma Rights, ERRC, No.2/2004
57. Plaks Livia, Implementation on Policies on Roma at Local Level in Central-Southeastern Europe, prepared for Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future, Conference organized by the World Bank and OSI, July 2003
58. Plaut Shayna, Absent Roma, Imported Interest, "Roma" as Topic and Agent in the Republic of Macedonia, June 2004
59. Poverty Reduction Strategy Paper Montenegro, November 2003
60. Programme for the Roma Community in Poland, Ministry of the Interior and Administration, Warsaw, August 2003
61. Ringold Dena, Orenstein A.Michael, Wilkens Erika, Roma in an Expanding Europe, Breaking the Poverty Cycle, The World Bank 2003
62. Roma in an Expanding Europe, Challenges for the Future, A summary of policy discussions and conference proceedings, June 30-July 1, 2003, Budapest, Hungary
63. Romano Ekonomikano Forumo, Ромски економски форум, Roma Economic Forum, 25-26.03.2004, Skopje, Macedonia
64. Situation of Roma in the candidate countries: Background document, Adopted by the European Union (Cocen Group) at the Tampere summit, December 1999
65. Strategy for Swedish Development Cooperation With Macedonia, January 2003-December 2005, UD
66. РНВО 2002 Семинар за стратешко планирање, 3-5 мај 2004, Винаца (Резиме)
67. Саздовски Славко, Образованието како излез од вмагичниот круг на проблемите кај Ромите
68. Стратегија на РНВО-Рома 2002 за развој на ромската заедница во Република Македонија 2002-2015, Мај 2004
69. Third Meeting on the Roma Decade Steering Committee: Minutes and Summary June Budapest, 24-25 2004
70. Former Yugoslav Republic of Macedonia, Focusing on the Poor, Volume II:Statistical Annex, June 1999, Human Development Sector Unit, Country Department IV, Europe and Central Asia Region
71. Friedman Eben, Toward Regional Guidelines for the Integration of Roms, Narrative Report, ESMI and the Swedish International Development Agency, February 2004
72. Фридман Ебен, Истражување за проблемите на Ромите реализирано во втората половина на 2003 година. Одржани фокус групи низ државата на тема: вработување, здравство, жени-Ромки
73. УНДП Национален извештај за човековиот развој 2004, Македонија, Децентрализација за човековиот развој
74. Устав на Република Македонија 2001 година
75. Vermeersch Peter, Minority Policy in Central Europe: Exploring the Impact of the EU's Enlargement Strategy, Global Review of Ethnopolitics, Vol.3 no.2 January 2004
76. World Bank, Decade of Roma Inclusion 2005-2015, презентација реализирана во Скопје, мај 2004 година

77. Zoon, Ina Roma Access to Employment in FYR Macedonia, (working text, based on previous contribution by Ibrahim Ibrahimi) Conference held in June 2004 in Skopje, Macedonia